

Mobilisatie Herinneringen

Juweeltje van leven onder den brandenden wereldoorlog.

De herinneringen van
Reserve Eerste Luitenant Lolke Rang.
Bewerkt en toegelicht door
René G.A. Ros.

Openbare versie.

De meest recente versie kunt u downloaden via:
<https://doccentrum.stelling-amsterdam.nl/publicaties/dossiers/mobilisatie-herinneringen/>
Onderstreepte paragrafen zijn gewijzigd sinds de vorige versie.
De thema-editie Nieuwsbrief Stelling van Amsterdam nr. 500 bevat aanvullende informatie:
<https://www.stelling-amsterdam.nl/nieuwsbrief/2021/nieuwsbrief-500/>

Dit werk betreft ten aanzien van de Auteurswet 1912 een eerste openbaarmaking.
Heeft u vragen of aanvullende informatie? Stuur dan een e-mail aan auteur@stelling-amsterdam.nl of post naar Postbus 5104, 1380 GC Weesp. Eventuele opmerkingen aub. o.v.v. het paragraafnummer.

Dit document is gegenereerd met een, door de samensteller gemaakte, database voor tekst- en bronnenbeheer.
Om technische redenen kunnen webadressen die meer dan één regel beslaan, ten onrechte een of meer spaties bevatten.
De codes die beginnen met NL-WpDStvA verwijzen naar een exemplaar of (digitale) kopie van de bewuste bron in de collectie van de samensteller.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 1. Inleiding

- 1.1 Deze inleiding is door de samensteller geschreven en bevat een biografie van de hoofdpersoon Lolke Rang en informatie over de herkomst van zijn schriften. Tevens wordt aangegeven op welke wijze de tekst is bewerkt én hoe het verhaal zich verhoudt tot soortgelijke verhalen.
- 1.2 **Biografie**
- 1.2.1 Op het Friese waddeneiland Ameland werd in het dorp Hollum op 3 december 1893 Lolke geboren. Hij was de zoon van Dirk Rang (1862-1922) en Martje de Vries (1865-1932) die beiden ook in Hollum waren geboren. Maar toen Lolke drie jaar was, verhuisde het gezin naar Amsterdam. Zijn vader werd er politieagent en ze woonden in de Dirk Hartoghstraat op de Westelijke Eilanden. Lolke ging naar de lagere school aan de Planciusstraat die in 1903 afbrandde. Een nieuwe, nu nog bestaande school werd gebouwd op De Wittenkade 75. Het was School No. 4 van de Vereeniging voor Lager Onderwijs op Gereformeerde Grondslag. Van 1907 tot 1912 was hij leerling van de Gereformeerde Kweekschool voor onderwijzers, aan de Kerkstraat 107.
- 1.2.2 Een maand na het behalen van zijn diploma voor de kweekschool ging hij een vrijwillig dienstverband bij het Reservekader van het leger aan. Het Reservekader bestond uit vrijwillige officieren en onderofficieren die in zes jaar, praktisch in de zomermaanden en theoretisch op winteravonden, werden opgeleid als aanvulling op het beroepskader. Als 18-jarige deed hij dat omdat hij als reservist alleen in de vakanties hoefde te dienen, zodat het goed te combineren was met een studie en werk. Bovendien hoefde hij niet de loting voor de militieplicht af te wachten om mogelijk negen tot twaalf maanden achtereen te dienen. Hij werd aspirant-vaandrig bij het Amsterdamse 2e Regiment Vestingartillerie. Op 20 juli 1912 begon zijn werkelijke dienst met onder andere oefeningen op het Artillerie Schietkamp op de Legerplaats bij Oldebroek, nabij 't Harde op de Veluwe. Het eind van de eerste opkomst betekende de benoeming tot Reserve-Korporaal op maandag 16 september 1912 en onbepaald verlof de volgende dag. Nog dezelfde week, op vrijdag 20 september 1912, begon Rang zijn eerste baan als onderwijzer aan de lagere school waar hij zelf leerling was geweest. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)
Zie bijlage A. Reservekader 1893-1933.
- 
- Lolke Rang op ongeveer 25-jarige leeftijd. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10339, z.j.)
- 1.2.3 Van 21 juli tot en met 3 oktober 1913 moest hij nogmaals opkomen, met wederom oefeningen op het Artillerie Schietkamp. Zijn benoeming tot Reserve-Sergeant was op 2 oktober 1913 en hij ging daarna met groot verlof naar huis. Tijdens de opkomst had hij op 31 september 1913 een schriftelijk examen Wiskunde in Den Haag gehad. Op 12 december deed hij het mondeling examen en slaagde hij voor de lagere acte Wiskunde. Ondanks militaire dienst en opleiding had hij ook nog tijd om zich de volgende dag te verloven met de, in Enkhuizen geboren en wonende, Grietje de Boer (Enkhuizen 1894-Bosch en Duin 1986). (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)
- 1.2.4 Ook in 1914 begon er voor Rang een herhalingsopkomst, op 20 juli 1914. Tijdens die opkomst werd op 1 augustus de mobilisatie afgekondigd en zou hij voor een toen nog onbekende periode in dienst blijven. Zijn eerste oorlogsstandplaats was Fort Zuidwijkermeer, maar per 2 augustus was hij gelegerd op Fort bij Veldhuis. Twee maanden later, vanaf 1 oktober, was hij artillerie-officier in de groep Westzaan. Als Sergeant was hij betrokken bij de artillerie buiten de forten in het vak Assendelft. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)
- 1.2.5 Tijdens zijn verblijf in het vak Assendelft deed hij in november 1914 vaandrigh-examen. Hij slaagde hiervoor en werd op 24 december benoemd tot Vaandrig. Op 25 maart 1915 werd hij Reserve-Tweede-Luitenant. Ondertussen was hij overgeplaatst naar vak Spaarndam waar hij een half jaar diende. Vanaf mei tot augustus was hij werkzaam op het stafkwartier van de groep Halfweg te Halfweg. Op 12 juli reisde hij naar Fort benoorden Spaarndam, waar hij ongeveer twee jaar zou dienen. Aldaar studeerde hij voor de zogenoemde hoofdacte onderwijzer, waarvoor hij in april 1916 het examen in Haarlem deed. In augustus 1917 werd Rang voor de tweede maal geplaatst op het stafkwartier groep Halfweg. Per 17 maart 1919 ging hij met onbepaald klein verlof. De rang van Reserve-Eerste-Luitenant, de hoogste rang die hij zou behalen, ging op 25 maart 1919 in. Op 1 december ging hij formeel met groot verlof en werd daarmee gedemobiliseerd. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)
- 1.2.6 Nog tijdens het onbepaald klein verlof, trad Rang op 15 mei 1919 in Enkhuizen in het huwelijk. En wel met Grietje de Boer, met wie hij zes jaar verloofd was. Haar ouders kwamen, net als die van Lolke, van Ameland. Zij verhuisde naar Amsterdam en het jonge stel ging wonen in de Zaanstraat in de Spaarndammerbuurt. De eerste van zes kinderen, allen zoons, werd in 1922 geboren. Hij hervatte zijn werk als leraar op de 'Lagere school op gereformeerde grondslag'. Eind augustus 1919 deed Rang het schriftelijk examen Wiskunde Middelbaar Onderwijs en een mondeling examen in november, beide in Den Haag. Vanaf 15 januari 1920 werd hij leraar aan de Christelijke HBS in de Moreelsestraat bij het Museumplein. Hij bleef doorstuderen en deed op 31 augustus-1 september 1922 examen Hogere Wiskunde, waarvoor hij op 18 september slaagde.

Mobilisatie Herinneringen

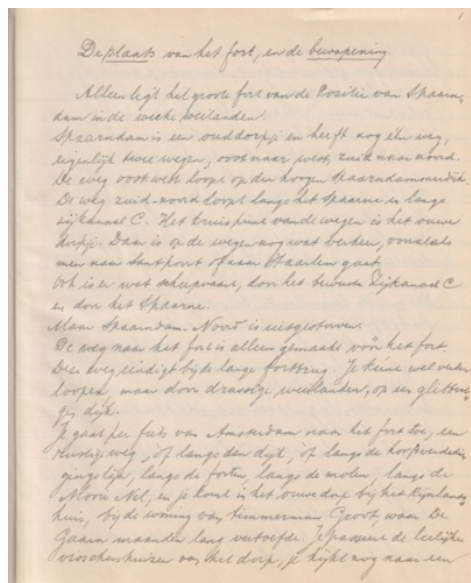
- 1.2.7 Vanaf 1 februari 1923 werd Rang wiskundeleraar aan het Gereformeerd Gymnasium in Amsterdam, waar hij tot zijn pensionering in 1959 zou blijven werken. De school was gevestigd op Keizersgracht 495, maar verhuisde in 1931 naar nieuwbouw op Keizersgracht 418-424. Hij verhuisde in 1923 naar de Harmoniehof om in 1929 en 1963 nog tweemaal te verhuizen naar andere adressen in dezelfde straat. Op 30-jarige leeftijd was zijn 12-jarig dienstverband voorbij en vond hij het tijd om afscheid van het leger te nemen. "Op het daartoe door hem gedaan verzoek een eervol ontslag uit den militairen dienst, 19 maart 1924" staat in het militaire stamboek bij zijn naam geschreven. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)
- 1.2.8 Op 11 mei 1932 werd hij getroffen door een hersenontsteking met een taalstoornis tot gevolg (Encephalitis met afasie). Pas na een intensieve training om opnieuw te leren spreken en schrijven, zou hij op 28 maart in het volgende jaar zijn werk hervatten. Aanvankelijk schreef hij zijn lessen helemaal uit en las ze voor. Hij zou altijd op een wat gedragen wijze blijven spreken.
- 1.2.9 Rang nam op 2 juli 1959 afscheid van het Gereformeerd Gymnasium vanwege zijn pensioen op 65-jarige leeftijd. Oud-leerlingen die de familie later spraken, hadden goede en levendige herinneringen aan hem. Slechts vier jaar later overleed de onzekere maar doelgerichte Lolke Rang. Hij stierf op 6 september 1963 in Amsterdam en werd te ruste gelegd op begraafplaats Zorgvlied. Zijn vrouw Grietje zou hem 23 jaar later volgen. Anno 2021 is hun graf nog aanwezig als herinnering aan een bijzonder leven, mede dankzij de "brandenden eersten wereldoorlog".



Steen op het graf van Lolke Rang en zijn vrouw Grietje op Begraafplaats Zorgvlied te Amsterdam. (René Ros, 2020)

1.3 De nagelaten schriften

- 1.3.1 In 1949 begon Lolke Rang met het opschrijven van zijn herinneringen. Hij deed dat in ieder geval gedeeltelijk op basis van zijn dagboeken en soms citeerde hij daaruit. Voor zover nu bekend, zijn die dagboeken niet bewaard gebleven. In totaal zijn er 89 handgeschreven schriften met 80 tot 240 bladzijden overgeleverd. Uit hiaten in de nummering blijkt dat er meer schriften moeten zijn geweest. Hij noemt ook een "eerste schrift van de mobilisatie" waarmee hij een nu onbekend schrift moet bedoelen. Hij noteerde precies wanneer hij een schrift schreef. Daarna herlas en corrigeerde hij de schriften en beoordeelde zijn eigen werk. Vermoedelijk deed hij dit als schrijf oefening en ter controle vanwege zijn taalstoornis als gevolg van een hersenontsteking in 1932.
- 1.3.2 De meeste schriften gaan over familie, vrienden, vakanties en een aantal over wiskunde en over het geloof. Een van de schriften gaat geheel over zijn militaire carrière als reserve-militair. En met name over zijn verblijf op Fort benoorden Spaarndam tijdens de mobilisatie 1914-1919. Hij schreef het van 12 Juni tot en met 1 Juli 1950. Ook zijn er twee schriften waarin hij het leven onder zijn chefs beschrijft, waaronder zijn militaire chefs. Gelukkig gaat het niet alleen over de chefs, maar ook over zijn belevenissen in de periode onder die chefs. In verschillende schriften gebruikte Rang een pseudoniem voor hemzelf en zijn verloofde en latere vrouw. In het schrift over Spaarndam is dat respectievelijk Lodewijk de Gaarn en Margot. Er zijn geen aanwijzingen dat andere namen niet de echte namen van de betrokkenen zijn. De schriften zijn binnen de familie doorgegeven en in het bezit gekomen van Greetje Witte-Rang. Zij is de dochter van de oudste zoon Dirk Lolke Rang. In 2003 begon zij met het uittypen van enkele schriften.

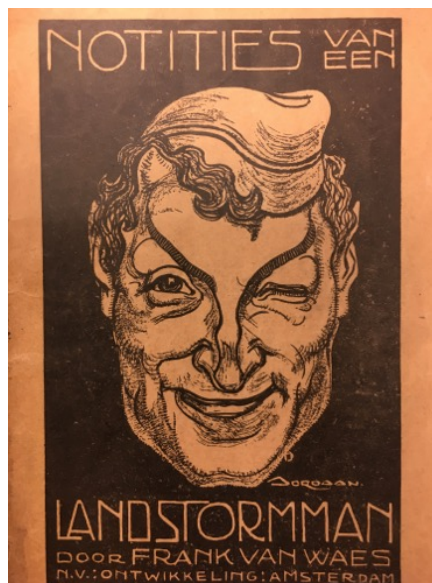


De eerste pagina van het schrift "Lodewijk de Gaarn, de fortofficier". (Schrift De Gaarn)

- 1.3.3 In augustus 2020 nam de kleindochter contact op met het Documentatiecentrum Stelling van Amsterdam vanwege het schrift over vooral Spaarndam. Omdat dit soort persoonlijke herinneringen zeldzaam zijn en niet in overheidsarchieven te vinden zijn, vinden we het van belang om ze voor het eerst openbaar te publiceren. Het betreft dan het schrift over Spaarndam en de teksten over de militaire superieuren uit de twee schriften over de chefs. Vanaf september 2020 is er in goede samenwerking gewerkt aan deze publicatie. Greetje Witte-Rang stelde haar gedigitaliseerde teksten van in totaal 63.000 woorden beschikbaar. René Ros heeft 330 pagina's van de drie schriften gescand, om een goede digitale kopie te hebben. Vervolgens heeft Otto Bodemeijer aan de hand van de scans de gedigitaliseerde teksten nagekeken en verbeterd.

Mobilisatie Herinneringen

- 1.3.4 Tenslotte heeft René Ros de teksten gecombineerd en aangepast. Daarbij zijn de pseudoniemen vervangen door de echte namen. En gedichten en privé-zaken zijn grotendeels achterwege gelaten. Het veelvuldig voorkomen van lange zinnen met veel komma's en puntkomma's is aangepast. Het woordgebruik is zoveel mogelijk intact gelaten. Omdat zelden een datum wordt genoemd, kunnen verhalen gecombineerd zijn in een andere volgorde dan ze daadwerkelijk hebben plaatsgevonden. Uit de volgorde van de genoemde feiten kunnen daarom geen conclusies getrokken worden.
- 1.3.5 Middels annotaties worden toelichtingen op de tekst gegeven. Maar ook zijn namen en feiten zoveel mogelijk gecontroleerd en wordt dat ook in de annotaties vermeld. Deels is gebruik gemaakt van de notities die Greetje Witte-Rang al had gemaakt. Daarnaast is door Raymond Gaveel en René Ros fysiek en online archiefonderzoek naar Rang en andere genoemde personen gedaan. Omdat er veel officieren in de herinneringen voorkomen, konden deze redelijk eenvoudig en betrouwbaar achterhaald worden via de gedigitaliseerde stamboeken van officieren in het Nationaal Archief. Vervolgens is de tekst voorgelegd aan Carolien Vernout en Lambert Koeter & Trees de Jonge om de teksten zowel inhoudelijk als taalkundig te controleren. Ook andere medewerkers en donateurs hebben correcties aangedragen.
- 1.3.6 In de originele teksten van Lolke Rang wordt enkele keren nadrukkelijk over Joden, zoals Joodse militairen, geschreven. Een aantal maal wordt ook de term 'het Joodje' gebruikt. Die term moet ook toen geen positieve betekenis hebben gehad. Na overleg is ervoor gekozen om deze woorden wel in deze historische context over te nemen. Weglaten ervan zou geen juiste weergave zijn en we willen de houding en het taalgebruik van destijds niet verzwijgen. Blijkbaar was het een vrij algemene manier om, generaliserend en kleinerend, over de Joodse bevolkingsgroep te spreken. Het past ook in het, mogelijk Amsterdamse, taalgebruik om mensen beschrijvend te benoemen zoals 'de lange', 'de kale' of met bijnamen.
- 1.3.7 Er zijn maar weinig persoonlijke herinneringen bekend van mannen die in de periode 1914-1919 gemobiliseerd waren. En voor de Stelling van Amsterdam is dat nog minder. Over de grenswacht aan de Belgische grens zijn meer boeken verschenen. Zo publiceerde de Amsterdammer Franciscus van de Vrande de boeken Pijn en Gijn (1931) en Grensleven (1936) over zijn grenswacht. Ook de Utrechter Jacobus Gerardus Imhof deed dat in zijn boek 'Met de compagnie te velde' (1949).
- 1.3.8 In 1914 bundelde cabaretier Koos Speenhof zijn krantenartikelen over zijn optredens op de forten en kazernes in het boekje 'In de Forten'. En Frederik van Monsjou publiceerde in 1915 een paar korte verhalen in 'Losse flodders'. Daarnaast tekende en schreef Leendert Jordaen over zijn mobilisatie op het Fort bij Spijkerboor, in het tijdschrift Het Leven. Voor zover bekend zijn deze nooit gebundeld en is de omvang onbekend. Adriaan de Jong bundelde in 1928 zijn fameuze krantenberichten in 'Notities van een landstormman' (1918) en schreef 'Frank van Wezels Roemruchte Jaren' (1928). Maar hij zat in een Amsterdams barakkenkamp, een Harderwijkse kazerne, bij het Brabantse Oudenbosch, een dorp aan het Hollands Diep en vermoedelijk in Utrecht.



De kaft van de editie van 'Notities van een landstormman' uit 1918. Een ontwerp van Leo Jordaen, die zelf op Fort bij Spijkerboor gelegerd was. (NL-WpDStvA C7245)

- 1.3.9 De grootste bron van persoonlijke verhalen is onderwijzer en schrijver Theo Thijssen. Zijn 'Brieven aan zijn uitgever' uit 1914-1915 werden in 1976 gepubliceerd. En in zijn bundels 'Egeltje' (1929) en 'Een bonte bundel' (1935) staan meerdere verhalen over zijn mobilisatie op Fort bij Uithoorn. Alhoewel van genoemde uitgaven niet de woorden zijn geteld, zullen de 50.000 woorden van Lolke Rang in deze publicatie ze alle overtreffen.
- 1.3.10 Wij danken iedereen die aan deze publicatie heeft meegewerkt. Zij deden dat in de hoop dat het jou en veel andere lezers plezier en interessante informatie bezorgt.

Deze kolom bevat toelichtingen, informatie en foto's ter aanvulling op de oorspronkelijke tekst in de linker kolom.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 2. Hoe mijn Militaire Dienst begon

- 2.1 De onmogelijke tijden die ik, volgens mijn eigen geheugen, beleefd heb als jongen zonder school, is als een vloek en een zucht omgevlogen.
Waar zijn de 40 jaren gebleven, waarin ik een volwassen man ben? Onmogelijk kort, in die tijden heb ik drie middelpunten van mijn leven gehad. Met drie tijdperken van ons leven, waarin ik een chef had. Namelijk de Zondagsschool, de Militaire Dienst en de Dagschool.
- 2.2 De militaire dienst was heelemaal gedwongen. Ik ben er niet tot geloof gebracht, ik ben vrijwillig in dienst gekomen. Maar mijn chefs waren hoge, ongenaakbare heeren, natuurlijk met eenige uitzonderingen.
Als de chefs ongenaakbaar waren, dan was mijn werk niets. Als mijn 'baas' aardig was, dan kon ik mijn vleugels uitslaan.
- 2.3 In mijn militaire diensttijd heb ik vele bazen gehad. Kapitein en majoor Eijken toen ik niets van de dienst afwist en later mijn chef in Halfweg werd. Hij was Eerst Toegevoegde Officier van de Artillerie¹ (E.T.O.A.) van de Groep Halfweg. Tusschen die twee tijden had ik meerdere officieren: overste Roëll in Utrecht, de eerste luitenant Munters op het fort Veldhuis, de schreeuwlelijk majoor van de infanterie op hetzelfde fort, kapitein Klinkhamer in Assendelft, kapitein Couvée in Spaarndam, dan kwam kapitein Eijken weer en kapitein Scholten op fort Spaarndam-Noord. Dan majoor Van Gastel² op Halfweg, wederom majoor Eijken en majoor Brewer, allemaal op Halfweg. Majoor Brewer, een Indisch officier, waarmee ik eindelijk den vrede heb beleefd. Ik moet maar eenige bazen beschrijven, vast kapitein Eijken en vast kapitein Scholten. Aan kapitein Scholten heb ik de aardigste herinneringen dan kapitein Eijken, vurige vijanden van elkaar.
- 2.4 Mijn beginseltoestand was vóór de helletijd van Adolf Hitler, ik was eigenlijk een dienstweigeraar.
Ik kon niet slagen voor het wetenschappelijk toelatingsexamen, want we hadden in de heele kweekschool maar drie maanden Engelsch gehad. Ik zou er niets van terecht hebben gebracht.
Ik kon ook het toelatingsexamen voor lichamelijke geoefendheid niet halen. Mijn lichamelijke toestand was, vóór het midden van den tijd van het fort Spaarndam, gebrekkig.
- 2.5 Eén van de raadselen die ik mij opgaf, als ik aan mijn kleine leven denk is, hoe komt het nou dat ik minstens 5 jaar in dienst geweest ben als vrijwilliger, niet als loteling. En dat ik een gewaardeerd officier ben geworden. Een raadsel. Mijn zieletoestand was, vooral vóór den tijd van Jan van Welten, laf.
- 2.6 Toen we jóng waren, was mijn broer Hidde een bolleboos in klimmen, in schaatsenrijden, in zwemmen. Dat dōrst ik niet. Moeder had gecommandeerd dat we niet moesten schaatsenrijden, ik gehoorzaamde haar graag want ik dōrst dat niet. Zwemmen, pootjebaden, was ook niet geoorloofd. Graag, zei ik. Klimmen? Ik dacht, dat ik viel.
Vechten? Ik herinner me nōg, dat ik door 3-4 jongens als een hoopje vuil werd behandeld. Ze gooiden me neer, ze beukten op mijn armen en gezicht en ik liet dat maar toe. IJsbrand Althuis verlost mij gelukkig: "Wat ben jij voor een vent?", zei hij. Ik zweeg. Was ik heelemaal gedoopt met de beginselen van de Bergrede? Ik weet het niet.
- 2.7 Misschien was ik anders dan ik denk. Ik ging wel misschien schaatsenrijden, stiekum op de Houthaven, op een glad stuk ijs in de Barendszstraat en later op het fort. Ik ging wél zwemmen, stiekum, op het fort Noord, in het Zuidersopje, met Jan Oostzee. Ik heb wél gevochten, met Jan van Welten, op de Nassaukade tegen de jongens van de Openbare school.
Maar ik dēnk, dat ik laf was. Ik dōrst dāt niet doen en dāt. Ja, Jan van Welten hielp er mij over heen. In dien tijd waren Jan en Lolke de helden van de Barendszstraat. Vergis ik me? Wās ik dienstweigeraar? Dat zal ik nog ontvouwen.

¹ Eerst Toegevoegde Officiëren waren niet-bevelvoerende officieren ter aanvulling, qua kennis of capaciteit, van de bevelvoerende officier. In dit geval een artillerie-officier ter ondersteuning van de commandant groep Halfweg.

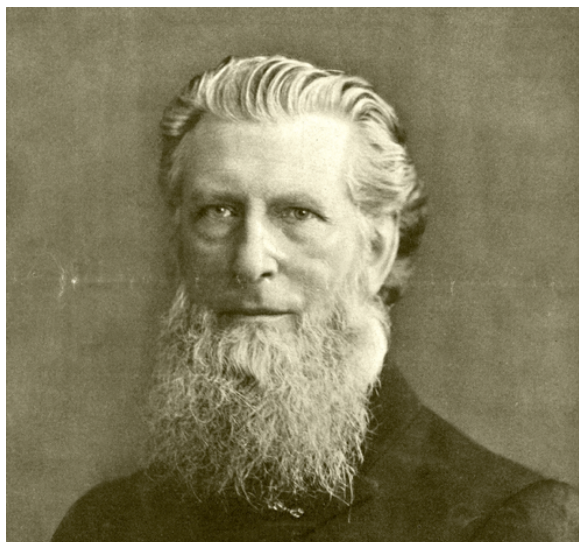
² Later zal Rang schrijven dat hij niet zeker is van deze naam. Hij lijkt de naam ook voor een andere persoon, een soldaat, gebruikt te hebben.
Zie tekst 4.3.

Mobilisatie Herinneringen

- 2.8 In mijn kweekschooltijd dacht ik, dat vechten voor het vaderland humbug¹ was. Wat is mijn vaderland? Geen gekheid, maar ernst! Limburg is in 1866 bij Nederland gekomen, eerst was het een rijkje in het groote Duitschland. Als de Duitschers voor Limburg vechten, wie heeft gelijk, de Duitschers of wij? De oostelijke naburen hebben de oudste rechten!
- 2.9 Maar wat is Nederland? Nederland is geboren in 1813, 1815, 1830. In 1813 was Nederland 10 provincies plus Limburg, een hertogdom buiten de lage landen bij de zee. In 1815 was Waterloo en Luxemburg òns. Als de Fransen naar Waterloo wèzen, dan werd het oorlog. In 1839 was Nederland weer 10 provincies plus Limburg plus Luxemburg. Wat is Nederland? Een chaotische gedachte. Verder, als een man een andere man doodslaat dan is hij een moordenaar. Als een regeering een andere regeering beoorloogt, zou niet één der regeeringen moordenaar zijn? Die gedachten leefden in de geesten van veel kameraden van de Jongelingsvereniging. Toen ik op Rehoboth² was, moest ik een inleiding maken over een artikel van het Antirevolutionaire program, over de verdedigingsmiddelen. Ik heb mijn groote best gedaan om niet kettersch te zijn, maar de opmerkingen waren te hoog, te dichtertlijk. Ik meende het niet. In dien toestand moest ik in militaire dienst!
- 2.10 Op een goeiendag las de heer Bijleveld³ een brief voor van den Hoofdofficier van het Reserve-Kader te Den Haag, over toetreden tot het Reserve Kader. Hij zei, dat zijn schoonzoon (Dr. van Andel) zóó maar, zonder eenige inspanning, reserve-luitenant was geworden. Hij raadde dat ons óók aan. "Heel veel jongelieden moeten dienen", zei hij, "je kunt vóór de loting toetreden". Er is nog een voordeel: als je naar het Reserve-Kader gaat, dan moet je niet negen maanden of een jaar dienen. Neen, alle zomervakanties. Dat is een jaar meer voor je studie. Hij raadde dat ons dus heel erg aan.

¹ Betekenis: bluf, flauwekul, grootspraak.

² Mogelijk bedoelt hij hier de gereformeerde 'Jongelingsvereniging' met de naam Rehoboth.



Portretfoto van Hendrik Bijleveld uit het tijdschrift De Spiegel. (CBG Fotocollectie Veenhuijzen 01_025813, 1916)

³ Hendrik Bijleveld (Utrecht 1848-'s-Gravenhage 1918) die van 1885 tot 1913 directeur van de Gereformeerde Kweekschool in Amsterdam was. Namens het kiesdistrict Amsterdam IX was hij van 1902-1905 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. (NL-AsdSAA 5416 inv.150; Parlement.com)

- 2.11 In den gang van ons schoolgebouw bepraatten de jongens den brief.
- "Ik ga naar het Reserve-Kader", zei Bram van Walen⁴.
- "Ik niet, ik word afgekeurd", treurde Piet Vosselman², hij had een klein hartgebrek en hij viel veel neer in het voorlokaal.
- "Ik niet", zei Nanno Ouwehand³, met precies dezelfde kwaal.
- "Ik ga wel, misschien", zei Willem Nugteren⁴.
- "Ik ook", zei Henk Scholten.
- "Ik zal óók mijn best doen", zei ik, haperend.
- "Hajewiet, Rang wordt luitenant!"
- "Waarom niet?", vroeg ik.
- "Jij? Je kunt niet bokspringen en niet hardloopen. Ik dacht, dat jij te zwak was!"
- "Ik zal mijn best doen", zei ik.
- Na eenige jaren was ik luitenant, en de eenige luitenant van mijn klas. Ik vraag mij af, wat nu de oorzaak er van was?

¹ Vermoedelijk Abraham Walen (Muiden 1894-Amsterdam 1975) die onderwijzer openbaar onderwijs werd. In juni 1913 afgekeurd voor de militieplicht. (Online Begraafplaatsen)

² Vermoedelijk Pieter Vosselman (1893-Weesp 1919) die onderwijzer werd. In juli 1912 afgekeurd voor de militieplicht. Op 25-jarige leeftijd overleden. (NL-HlmNHA 23 inv.325, 1913)

³ Vermoedelijk Nanno Jan Ouwehand (Broek in Waterland 1893-idem 1979) die leerling kweekschool was. In mei 1912 vrijgesteld van de militieplicht wegens broederdienst. (Genealogie Online)

⁴ Vermoedelijk Willem Nugteren (Hardinxveld 1893-Arnhem 1970) die onderwijzer en hoofdonderwijzer werd. In mei 1913 werd hij ingelijfd bij het 7e Regiment Infanterie om in oktober 1938 uit de dienst te worden ontslagen. (Genealogie Online) Zie annotatie 20.6.4.1.

Mobilisatie Herinneringen

- 2.12 Ik zal mijn groote best doen, om dát te vertellen. Als ik mijn gedachten daarover laat gaan, kom ik aan dat en aan dat. Mijn eigenwijsheid, mijn goed redelijk verstand, de zegen des Heeren, en meer. Maar dat is niet de ware oorzaak, de ware oorzaak was dat ik wat móest doen. Een jongen, die voor spek en boonen leeft, die geen stuiver verdient, die een acte heeft, zonder werk, kàn niet langer zonder verdienste leven.
- 2.13 Ik ging, wanhopig, wanhopig, naar de kazerne toe. Ik liet mij, wanhopig, opschrijven. Ik deed, wanhopig, examen voor gymnastiek; ik moest, ik moest. Wat zou ik anders kunnen doen?
De directeur had ons een tip gegeven. Marten Sparrius ging naar zee, maar die vond het zoo angstwekkend, dat ik daar niet aan dacht. Ik zou wel naar een fabriek toe kunnen gaan, maar zou ik met mijn handen, de onwennige handen, een stuk brood kunnen verdienen? Ik ging naar het Reserve-Kader. Ik lootte wel vrij, in de eerste week; maar ik dacht nooit aan naar huis gaan. Ik móest dienen.
- 2.14 God de Heere heeft mij boven bidden en boven denken gezegend. Mijn lafheid viel in dienst wel mee. Mijn ongeschiktheid van lichamelijke geoefendheid, daar zag ik niets van. Door den dienst werd ik lichamelijk beter. Ik kreeg betere kost, vooral in de mobilisatie. Mijn goeie kop deed het andere. Ik slaagde voor korporaal, ik was de eerste!

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 3. Eerste 60 dagen op Oranje-Nassau Kazerne

3.1 Eerste opkomst

- 3.1.1 Op Zaterdag 20 Juli 1912 kwam ik in dienst. Op dienzelfden dag moest ik nog mijn aanstelling teekenen! De stukken van de Kweekschool waren nog niet in de kazerne, ik was te laat. Toch moest ik "onder de wapenen". Helaas, ik had nog geen uniform. Zaterdag tot Woensdag liep ik met mijn bolhoedje op, met mijn colbert aan mijn lichaam op het exercitieterrein. Ik was, behalve Eringa¹ en Balhuizen², de langste dus ik opende de rij voor de infanterie-exercitie!

¹ Vermoedelijk Hendericus Frederik Eringa (Zuidhorn 1893-Putten 1921). Hij was in 1911 een vrijwillig dienstverband aangegaan als 'adspirant-vaandrig' bij het 1e Regiment Vestingartillerie. Na de eerste oefening werd hij niet benoemd tot Reserve-Korporaal. Dat gebeurde pas na zijn overplaatsing naar het 2e Regiment Vestingartillerie in 1912. De datum van terugkomst is identiek aan de opkomst van Rang. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562)

² Johannes Balhuizen (Amsterdam 1893-idem 1953). De beschrijving van Eringa (hierboven) is ook van toepassing op Balhuizen. Balhuizen werd arts en zou bij het Reservekader Hospitaalsoldaat en Officier van Gezondheid worden. (NL-HaNA 2.13.04 inv.782; CBG VFADNL004051)

- 3.1.2 "Kan Rang vanmorgen van 10 tot 11 uur met mij naar het kleedingmagazijn gaan?", vroeg een fourier aan onzen plaatsvervangenden leermeester sergeant Kloet. "Rang, opgemarcheerd." Ik ging met de fourier, met mijn kaasbolletje en mijn versleten colbert langs de Sarphatistraat. Voorbij de Muiderpoort, daar stonden drie groote gebouwen. Één was van de kazerne, één was het kleedingmagazijn, één was het hospitaal. Het laatste is nu bestemd voor kankeronderzoek.

³ Voorbij (ten westen van) de Muiderpoort zijn gelegen de Cavalerie Kazerne, het Rijks Magazijn van Geneesmiddelen (niet genoemd), Rijkskledingmagazijn en het Rijks Militair Hospitaal.

- 3.1.3 Ik moest alle uitrustingsstukken aanpassen. Twee gloednieuwe werkpakken, een kwartiermuts, twee paar vetleeren schoenen, een blauwe broek van ijzersterke wol, met een rooden streep, een tuniek (een blauwe jas met één rijtje knopen), een Zondagsche jas (met twee rijen knopen), een groote jas en nog kleinen snuisterijen. Mijn kraag van mijn Zondagsche jas was zwart, met een oranje bies. En van de tuniek was de kraag blauw, weer met een oranje bies. De oranje bies was het onderscheidingsteeken van het Reserve-Kader.

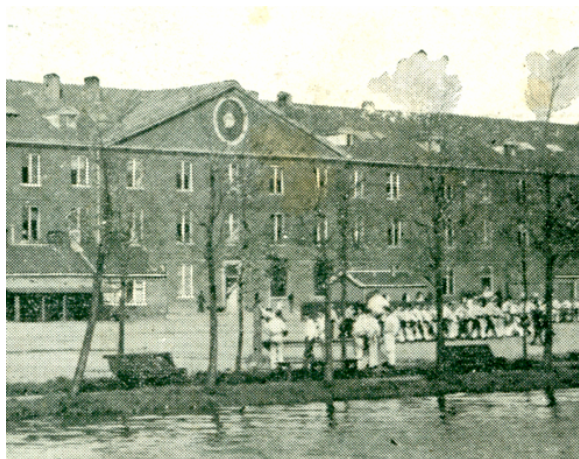


Portret van Lolke Rang in militair uniform, mogelijk in "Zondagsche jas". De ster op de kraag staat voor zijn rang van Tweede-Luitenant. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10478, 1915-1919)

- 3.1.4 Terug babbelde de fourier aardig met mij. Misschien dacht hij, door mijn zachte, beschaafde spreken, dat ik geen hautaine man was, toch wel beschaafd. Hij had het over de prachtige legers van onderscheidene staten. Dat het Duitse leger het beste leger was van Europa, maar het Japansche leger was het beste van de wereld. Dat was in 1912. Wij dachten nooit meer aan een oorlog. Wie zou dien oorlog ontketenen, allemaal beschaafde staten! Maar hij was er niet zeker van, je weet niet, je weet niet.
- 3.1.5 "Je moet om 12 uur nog naar de compagniesbureel gaan. Je kapitein Eijken wil je als soldaat zien, en hij moet je uniform beoordelen. Je gaat onmiddellijk je verkleeden, je gaat niet meer in burger oefenen." Ik gehoorzaamde. Ik bekeek mij in de witte werkkleding, met een kwartiermuts op en dacht: "Wat heb ik aangehaald! Alle dagen gymnastiek, en namen leren, duizenden namen leren, ik word nog daas!" Toen ging ik weer naar het oefenterrein. Ik zag heel in de verte het kleine clubje bij een kanon staan. We moesten er alle onderdelen van buiten leren.

Mobilisatie Herinneringen

- 3.1.6 Om 12 uur verkondigde een hoornblazer het einde van den dienst aan. Om kwart over twaalfen moesten wij eten. Dus ik ging haastig naar het laatste gebouw toe, waarin de burelen zaten. Op den begane grond het bataljonsbureau, op de etages de burelen van de vier of vijf compagnieën. Ik klopte aan, ik hoorde een sterke, droge stem "Binnen". Ik groette de kapitein en de sergeant-majoor, ik zeide: "Kapitein, Rang present".



Achterzijde met exercitieterrein van de Oranje-Nassau Kazerne in Amsterdam. (NL-WpDStvA C4230, 1905)

- 3.1.7 "O", zei die droge kapitein Eijken, "dat is onze adspirant-vaandrig. Hoe zit die jas? Wel goed. En die broek? Draai je eens om. Ook goed. En je kwartiermuts. Je moet je haren kórt dragen. Dat is helaas geen voorschrift meer. Maar als je je haren kort draagt, dan ben je altijd rein op je hoofd." Die droge kapitein zette zijn kepi af, hij liet mij zijn hoofd zien, heelemaal kaal! "Och, Van Thijn, kun je je kepi ook even afzetten? Wil je dat doen?" Ik zag weer een kale schedel, met haartjes van eenige millimeters lang! "Dat moet je óók doen". En ik was 'verliefd' op mijn prachtige zwart-bruine kuif! "Kàn ik mijn haren niet langer dragen? 't Is maar voor 55 dagen!" "Nog eens", zei de droge stem van den kapitein, die ik nooit had zien lachen, "het is niet voorschrift, tòch vind ik een hoofd met gemillimeterde haren goed."

- 3.1.8 "Heb je van de manschappen-menage wat geproefd, Rang?" "Ja kapitein." "Is het eten smakelijk?" "'t Is wel véél, maar ze smakken op mijn bord drie, vier grote lepels op. Ik moet dat nog verwerken." "Is het dus smakelijk of niet?" "Eigenlijk niet, kapitein." "O, daar moet ik meer van weten. Is het niet te omslachtig dat je op de manschappenkamer je eten ontvangt en op jullie kamer eet?" "Ja kapitein, maar wat moet ik anders doen?" "Je kunt ook op de manschappenkamer eten. Denk er om, Rang!" "Ik zal dat eenige keren doen!" "Ik heb niets meer met jou te bespreken. Je kunt gaan!" Ik salueerde, ik ging.

- 3.1.9 Gauw moest ik koffie halen, 't was over kwart over twaalfen. Ik kreeg nog een kroes koffie, ik at haastig, in onze kamer. Eenige kameraden waren al klaar, die lagen op hun stroozak. Dat deden alle soldaten buiten dienst.

- 3.1.10 Ongelukkig genoeg waren mijn eerste bazen ontallijk. Ik werd eerst adspirant vaandrig, dus soldaat zonder opleiding. Alle korporaals waren mijn meerderen, de korporaal van de week van mijn compagnie vooral. Die moest de vuile kleeven verzamelen en die moest mij eten geven.

- 3.1.11 Verder, alle sergeanten waren mijn meerderen. Vooral de sergeant die ons opleidde. De eerste week hadden wij een sergeant, die ons de eerste beginselen leerde. Maar hij was maar de plaatsvervanger van onze leermeester, sergeant Huisman.

* Vermoedelijk Carel Adolf Herman Willem Gerard Eijken (Menado NOI 1866-'s-Gravenhage 1936). In 1883 werd hij cadet aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Daarna werd hij in 1888 Tweede-Luitenant bij het 1e Regiment Vestingartillerie en in 1893 Eerste-Luitenant. Van 1895 tot 1903 was hij werkzaam bij de Constructie Werkplaatsen, vervolgens het 4e Regiment Vestingartillerie en het Korps Pontonniers. Hij was in 1905 bevorderd tot Kapitein en in die rang kwam hij in 1912 bij het 2e Regiment Vestingartillerie, waar hij Rang als rekrut trof. In 1915 was hij bestemd om toegevoegd te worden aan de Commandant der Stelling van Amsterdam, doch dat vond blijkbaar geen doorgang. In 1916 werd hij Majoor en in die rang trof Rang hem later in Halfweg. Hij werd nog bevorderd tot Luitenant-Kolonel (1919) om in 1923 met de titulaire rang van Kolonel eervol ontslag met een levenslang pensioen te krijgen. (NL-HaNA 2.13.04 inv.738)

Mobilisatie Herinneringen

3.1.12 Ik was van de 4de compagnie, 2e Regiment Vesting artillerie dat huisde in de Oranje Nassaukazerne in Amsterdam. De vader van onze compagnie was kapitein Eijken. En de uitvoerder, administratief, van zijn orders was sergeant-majoor Van Thijn. Die waren op een andere manier mijn chefs, vooral kapitein Eijken die ik later op een andere wijze mijn chef noemde.

** Rang noemt niet het bataljon waar hij toe behoorde. Dat komt ook voor bij prentbriefkaarten en dergelijke, mogelijk om de standplaats van het bataljon geheim te houden. Zijn plaats van opkomst bij de mobilisatie was het Fort Zuidwijkermeer en volgens de bezettingsstaat 1913-1914 was daar de 4e Compagnie van het 2e Bataljon ingedeeld. (NL-WpDStvA)*

3.1.13 Maar de chef van kapitein Eijken was een majoor, misschien een overste. Ik moest van het bureel (ze zeiden niet bureau, maar bureel) van de bataljonscommandant weer stukken hebben. Natuurlijk had die majoor of overste weer een helper, een adjudant. Hoe héette die adjudant nog weer, heette hij niet Haversmidt? Die vertelde mij later wat de uitkomst van het examen was.

3.1.14 Maar de leider van de opleiding in het algemeen was een kapitein De Leeuw, wij noemden hem de zeeleeuw. Die kwam bijna alle dagen bij onze lessen. De Leeuw en Huisman waren in de opleiding mijn bazen. Maar ik ben nog niet klaar, ik moet over mijn dienstkameraden praten. Stuk voor stuk waren ze, volgens mijn besef, mijn meerderen.

3.1.15 Onze kamer zat wel ver van het bureel af. Als men de Oranje Nassaukazerne kent, kan ik misschien de ligging van de chambries schetsen. Het hele gebouw is voor $\frac{3}{4}$ voor de infanterie bestemd, en voor $\frac{1}{4}$ voor de artillerie. Het groote gebouw heeft aan de kanten twee uitbouwsels, bestemd voor de burelen en theorie-lokalen. De noordelijke uitbouw was nu voor ons, voor de artillerie. Verder had de kazerne acht of tien deuren, bijna allemaal gesloten. Twee deuren waren geopend, daar stond altijd een schildwacht voor in mijn tijd. Later hebben ze bemerkt, dat de wacht best ingetrokken kon worden, alle bezoekers moesten naar een portier toe. In mijn tijd was de portier de wachtcommandant, een sergeant.



Toegang met wacht aan de huidige Kazernestraat. Commandant van het Depot VII Infanterie Kapitein Quack en zijn adjudant 1e Luitenant Ph. Rapp poseren voor de fotograaf. (StvA Album p.36, 1915-1916)

3.1.16 Als men nu van de noordzijde de kazerne langs loopt, is de eerste deur gesloten. De tweede deur was de ingang van de artillerie, de derde deur was gesloten enz. Het eerste lokaal dat men zag, was een theorielokaal waarin wij uren lang ons verveelden. Eerst moesten wij infanterie-exercitie doen, van 7 tot 8 uur toe, om 8 uur was het theorie. Natuurlijk konden de jongens, na de looppas en stormpas, hun oogen niet open houden! Sergeant Huisman probeerde de theorie aantrekkelijk te maken, maar dat viel niet mee. Hij had het over buizen, de uiteinden van de projectielen, dan over schokbuizen en over tijdbuizen. Alle onderdelen moesten tientallen keren opgenoemd worden, altijd meer dan droog.

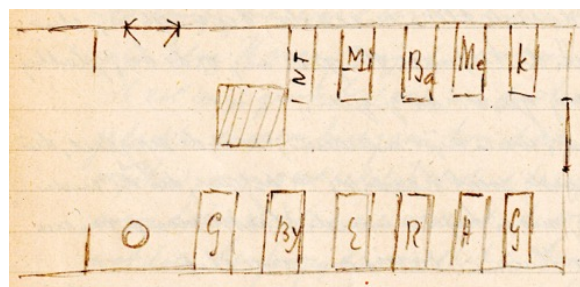
3.1.17 Dan zag men in de kazerne kamers met uitrustingsstukken, de zoogenaamde 'rust' kamers. Bijna alle kamers op de begane grond waren bestemd voor keukens, voorraadkamers, rustkamers en bóven lagen de manschappen.

Mobilisatie Herinneringen

3.1.18 Als we nu de wacht gepasseerd waren, zag men op de eerste etage een manschappenkamer, die het uitzicht had op de stookplaatsen van de elektrische centrale van de Hoogte Kadijk. Dáár sloepen wij. Ik vergeet het nimmer, uren en uren lang keek ik uit dat venster, van 10 uur tot 12 uur 's avonds. Ik wilde vroeg naar bed gaan, maar de eerste tien avonden kon ik niet slapen. Tot 12 uur toe, dan kwamen de andere makkers. Herckenrath was dronken, hij zong altijd gekke liedjes, op tafel staand. Na een kwartier zei Goseling⁵, dat hij slapen moest en altijd gehoorzaamde hij hem.

3.1.19 Onze soldatenkamer had aan de raanzijde twee kribben staan, de kribben van Goseling⁵ en van Knol. Daarna kwamen de bedden van Herckenrath⁵ en Van der Meulen¹. Dan van mij en van Balhuizen, dan van Eringa en Mikmak⁵ en aan onze kant stonden de kribben nog van Bijvoet⁵ en Goudriaan². Alle kameraden waren studenten of afgestudeerde lui. Goseling was 23 jaar en meester in de rechten. Herckenrath had dezelfde voornaam van Goseling, C.M.J.F., Charles Marie waren de eerste twee. De banden tusschen de soldaten Goseling en Herckenrath werden mij nooit duidelijk, maar er wás een nauwe verwantschap. Zij waren bijvoorbeeld beiden Roomsche. Eringa en Balhuizen waren in 1911 gedropen³ voor hun korporaalexamen, dat kwam haast nooit voor. Na eenige weekken slaagden zij voor korporaál, dus ze gingen niet meer mee naar onze lessen. Eringa was een zoon van mijn ouwen leeraar⁴ van aardrijkskunde en Nederlandsche taal. Later heb ik het grote geslacht Balhuizen leeren kennen. Eringa, Balhuizen en ik waren Gereformeerde. De anderen hadden geen kerkelijke belijdenis. Goudriaan was toen heftig socialistisch. Heel wat keeren streden zij, die Goseling en Goudriaan, uitstekende verstanders, met rake opvattingen.

⁵ Mr. Carolus Maria Joannes Franciscus (Carel) Goseling (Amsterdam 1891-Buchenwald 1941). Zijn carrière als adspirant-Vaandrig liep gelijk met die van Rang tot en met het groot verlof in 1919. Daarna werd hij door reorganisaties reserve-officier bij het Regiment Vestingartillerie (1922) en het 5e Regiment Veldartillerie (1927). Van 1929 tot 1937 was hij lid van de Tweede Kamer en aansluitend t.e.m. 25 juli 1939 minister van Justitie. Hij werd in augustus 1939 gemobiliseerd op het Algemeen Hoofdkwartier. Zijn hoogste rang bereikte hij in februari 1940 als Reserve-Majoor. Op 10 juli 1940 werd hij gedemobiliseerd. Vanaf november 1940 zat hij in een Duitse interneringskamp te Buchenwald, waar hij in april 1941 door de slechte behandeling overleed. (Parlement.com; NL-HaNA 2.13.04 inv.768)



Tekening van de soldatenkamer, met indeling van de kribben. (Schrift Chefs I t.e.m. III p.114)

¹ Vermoedelijk Frits van der Meulen (Steenwijkerwold 1893). Hij was in december 1911 een vrijwillig dienstverband aangegaan als adspirant-Vaandrig bij het 2e Regiment Vestingartillerie. Na de eerste oefening in juli 1912 werd hij benoemd tot Reserve-Korporaal. Gelijk met Rang kwam hij in juli 1914 terug en bleef vanwege de mobilisatie. Ook werd hij 24 december 1914 Vaandrig. En ook in 1915 Tweede-Luitenant, 1918 klein verlof, 1919 Eerste-Luitenant en demobilisatie. Maar al in 1920 kreeg hij eervol ontslag. Hij werd arts en heeft in Amsterdam gewoond. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562; NL-AsdSAA 5422, inv.84)

² Vermoedelijk Jan Goudriaan (Amsterdam 1893-idem 1974). Ook hij werd in juli 1912 vrijwilliger bij het 2e Regiment Vestingartillerie. In februari 1915 eindigde dit en werd hij gewoon dienstplichtig milicien tot zijn ontslag in 1938. Zijn werktuigkundig ingenieursdiploma behaalde hij in 1915 aan de Technische Hoogeschool Delft. In 1926 werd hij buitengewoon hoogleraar in de bedrijfsleer aan de toenmalige Nederlandsche Handels-Hoogeschool te Rotterdam en in 1936 een zelfde extraordinariaat in Delft. Hij vervulde diverse functies in het bedrijfsleven en werd in 1938 directeur van Nederlandsche Spoorwegen. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd hij door de Duitse bezetter tweemaal gegijzeld, in Buchenwald en in Haaren en Gestel. (Huygens p.547, 1938; NL-AsdSAA 518 inv.4400)

³ Betekenis: gezakt.

⁴ Fokke Eringa (De Wilp 1863-Hilversum 1933). Zijn vermelding in het bevolkingsregister van Amsterdam vermeldt 'Leraar Ger. Kweekschool'. (NL-AsdSAA 5416 inv.158)

⁵ Meer informatie over deze persoon volgt bij een volgende vermelding.

Mobilisatie Herinneringen

- 3.1.20 In de eerste dagen had ik een vol kussen, met stroo vol gepropt. Later zeiden ze dat ik het bed en het kussen op den grond moest laten rusten en er met mijn hakken op stampen moest, dan wordt het kussen te beslapen. Maar, toen ik op Zaterdag 20 Juli in dienst ging, kreeg ik onmiddellijk tot Zondagavond 10 uur of 12 uur vrij. Dus ik ging naar mijn bed thuis toe, in de Dirk Hartoghstraat. Toen ik Zondag om 10 uur voor het eerst op mijn dienstbed sliep, was het of mijn kussen ijzer was. Ze hadden niets, niets ervan tegen mij gezegd. Ik bleef twee uur rond tobben, toen kwamen de negen anderen er aan.



"Een kijkje in een chambrée (soldatenkamer) van de kazerne Oranje-Nassau te Amsterdam" schrijft een onbekend tijdschrift. (NL-WpDStvA C4958, z.j.)

- 3.1.21 Tenslotte, was ik een goed soldaat, door mijn lichamelijke geïetendheid? Absoluut niet! Ik zei vroeger, dat ik de langste was van ons achten, dus ik was de eerste van onze rij. Sergeant Huisman zei:
"Geef acht. Rechts uit den flank, marsch!"
Daar liep ik, als eerste, éerst met mijn kaasbol op. Ik liep als een dronken man.
"Tijdmaat heertjes, links, rechts, links, rechts, één, twee, drie, vier. Sectie, halt", schreeuwde hij.
"De heertjes van het Reserve-Kader eten kwatta' en dóen niet, wat den leermeester zegt", snauwde hij.
- 3.1.22 Ik heb na eenige jaren wel wat klasgenooten ontmoet. Knol zag ik nooit meer, de anderen kwamen trouw op. Maar Goudriaan liet zich niet beëdigden, hij wilde dat niet. En Eringa heb ik, na jaren luitenant te zijn, ontdekt als vaandrig. Hij was niet de beste in het verstand, noch Balhuizen. Goseling werd in 1939 minister van justitie! Goudriaan was twee maal professor in Eindhoven¹ en in Rotterdam en tevens directeur van de Nederlandsche Spoorwegen! Bijvoet² werd professor in de delfstofkunde! Kanjers van knapen.
Daar moest ik eerst 60 dagen, dan 75 dagen, dan 75 dagen mee dienen. Dan zou ik vaandrig worden en hopelijk luitenant. Maar de mensch wikt, Gód beschikt.

¹ Een merk chocoladereep uit Breda. Gedurende een periode stond een militair op de verpakking afgebeeld en werd het als 'Manoeuvre Chocolaad' verkocht.

¹ Goudriaan was geen hoogleraar in Eindhoven maar vervulde vanaf 1928 een tweetal hoge functies bij N.V. Philips Gloeilampenfabriek. (Huygens p.547, 1938)

² Vermoedelijk Johannes Martin Bijvoet (Amsterdam 1892- Winterswijk 1980). Feitelijk was hij scheikundige. Het Bijvoet Centrum voor Biomoleculair Onderzoek aan de Universiteit Utrecht is naar hem vernoemd.
De eerste twee jaar verliep zijn opleiding bij het 2e Regiment Vestingartillerie identiek als die van Rang, inclusief een derde opkomst die een mobilisatie werd. Wel kreeg hij tweemaal 10 maanden klein verlof in 1917 en 1918. In 1919 kreeg hij groot verlof en werd gedemobiliseerd. In 1927 volgde eervol ontslag. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562 en 768)

3.2 De eerste wacht, mijn eenige wacht

- 3.2.1 Mijn kameraden vertelden mij, dat we in onzen 60-dagige eerste leertijd één etmaal wachten moesten lopen. En in de volgende cursus één maal korporaal van aflossing moesten zijn.
Mijn geheugen vertelt mij wel, dat ik op een Zaterdagavond tot Zondagavond schildwacht ben geweest. Maar of ik als korporaal een wacht heb gelopen, dat weet ik niet meer. Ik moet mij óók voor de beschrijving van mijn wacht beperken. We zullen eenige punten aanroeren:
1. Het wachtlokaal en de bedden waarop wij konden "rusten",
2. Het wachtterrein en de omgeving,
3. "sta of ik schiet",
4. Een slaapje met geweer aan schouder.
- 3.2.2 Het wachtlokaal bestond uit een kamertje van den wachtcommandant en een kamer voor de schildwachten. De wachtcommandant zat te lezen, hij had een klok voor zich staan en hij kon telefoneren 's daags. Ik weet er niets meer van. Dat was het heilige der heiligen, de soldaten passeerden het kamertje wel maar ze keken niet om! De kamer van de soldaten was groter. Daar stonden twee tafels met banken. Ze konden daarvan en daarop eten, kaarten, lezen en een dutje doen. De andere kant van het wachtlokaal werd bezet door britsen! Een gevaarte, vlak bij den grond, bij de beenen twee decimeter hoog, oplopend tot 4 decimeter. Daar lagen de schildwachten 's nachts rustig te slapen! De korporaal zou ze wekken, als zij hun beurt van wacht kloppen hadden.

¹ In het schrift staat daarbij met andere inkt geschreven "(23/2/60; nu weer wel)".

Mobilisatie Herinneringen

3.2.3 Ik was van plan om wákker te blijven. Om 10 uur sliepen de soldaten nooit. De korporaal zat aan de tafel en ik ook. 'k Had een boek bij me, helaas heb ik geen letter gelezen. De eerste uren gingen de soldaten klaverjassen, of hoe het kaartspel mag heten. Ik kón niet lezen, dat bestond niet. Om 8 uur moest ik wacht lopen. Om 10 uur was ik weer in het lokaal, ik ging lezen. Maar, hoe kwam het nou? Ik zat bij de tafel, rechtop. De gas brandde, de soldaten sliepen. Ik hoorde een krantengeritsel, plotseling werd ik wakker. Ik had 2 uur geslapen! Ik probeerde weer te lezen, maar ik sliep weer bijna 1½ uur! Daarna moest ik weer schildwacht lopen en om 4 uur dacht ik: "Ik ga op de brits slapen". Bijna verkwikt werd ik wakker, het daglicht was doorgebroken! Ik had wel 8 uur vast geslapen!

3.2.4 Het terrein van onze wacht was het oefeningsterrein achter de kazerne. We moesten eerst de gebouwen controleren, van de buitenkant. Daar woonde een adjudant, met vrouw en dochter. Daar was de keuken en de ingangen van de manschappenkamers en de wacht. In een klein gebouwtje waren de latrines van de manschappen en de onderofficieren (O.O.) apart. Verder lag daar het gebouwtje van de meester-geweermaker Tel. Daarachter lagen de geschutslodsens. Rechts lag het cantinelokaal, beneden infanterie en boven artillerie, en de officersverblijven. Het groote oefeningsterrein kwam uit tot de Funenkerk, de Funenschool en rangeerterreinen. En naar het oosten tot een kade, die aan de andere kant Mauritskade heette.



Kanon 12 cm. Kort Achterlaad in een oefenbatterij op de Oranje-Nassau Kazerne. In de achtergrond is de Funenschool te zien. (René Ros NL-WpDStvA-C4983, 1914)

3.2.5 's Avonds was het druk in de Dapperstraat, een zijstraat van de Mauritskade. Ik dacht dat mijn neven, die in die buurt woonden, vást een slippertje maakten op de markt van de Dapperstraat. Vast. En ik, dacht ik, sta maar met mijn karabijn op mijn schouder in het onmetelijke, donkere oefeningsterrein!

Aan den kanten van het terrein stonden als eenzame gevaarten, kanonnen. Een stuk van 15 cm. lang 24 en twee bronzen kanonnen van 15 cm. kort. Maar bij die kanonnen was een schuilplaats. "Weet je wat, ik ga in de schuilplaats!" Daar was ook een klokje, waarmee de wachtcommandant op vele uren de wijzers moest verzetten. Dat was het controlemiddel voor den commandant en de schildwachten. Ik stapte binnen, in het aarde duister, en daar waren banken aan de muren! Ik ging op de bank zitten, minuten lang. Doodstil.

3.2.6 Plotseling kwam ik buiten de schuilplaats. De Dapperstraat krioelde, de kazerne was doodstil. De ramen van de adjudant waren verlicht en een wazige schijn van den ingang van het wachtlokaal kon ik zien. Anders niets, alleen zwarte gevels. Daarboven prijkten de sterren, de onmogelijke vuurbollen Gods. Dáár dacht ik aan, altijd in den avond.

3.2.7 Ik wist níet, dat na bijna 40 jaar een zóón van mijn meisje en van mij óók op schildwacht stond. Die bezag de sterren in de blauwe, trouwe lucht. Maar die was nog dichtelijker dan ik. Hij dichtte:

"Ik weet, dat Gij zéér verre zijt

Als ik naar den hemel tuur

Toch zijt Gij vlak bij mij..."

De titel was Dubbelpost.

"Ja, ik ben níet alleen. God, de Vader, blijft bij mij, altijd."

Mobilisatie Herinneringen

- 3.2.8 Ik ging weer naar de schuilplaats. Ik zette mij neer, minutenlang. Zou de commandant niet het klokje spoedig verzetten? Ik dorst niet lang te zitten, ik stapte de buitenlucht weer in en daar kwam de sergeant aan.
"Schildwacht?"
"Present, sergeant."
"Let je goed op, schildwacht? Alle nachten klimmen enkele manschappen die te láát zijn, door de omrasteringen. Pas dus góed op. Kijk naar de Sarphatistraat en het rangeerterrein."
"Ik zal goed opletten."
Ik was weer alleen. Ik dacht, dat het nog goed avond was. Om half één, één uur gingen de onderkruipers door de rasteringen. Dus ik ging rustig in de schuilplaats. De commandant bleef vast een uur in zijn kamertje zitten.
- 3.2.9 Ik werd afgelost. Ik ging zitten, of slapen, misschien op de brits. Maar na twee uur moest ik wéér op schildwacht staan. 't was na 12 uur geworden. Ik liep langs de grenzen van mijn terrein. 't was doodstil. Het lawaai van het verkeer was gaan slapen. De lantarens gaven een flauw licht ('t was nog gas!). Eenige trams vlogen door de rails. De sterren stonden onbewegelijk...
- 3.2.10 "Werda", riep ik. Doodstil stond de wachter.
Na drie of vier minuten begon het stille lawaai weer te klinken.
"Werda", riep ik, "Sta, of ik schiet".
Doodstil. Ik hoorde zacht geritsel van voeten die zich verwijderden.
"Wat was dat, schildwacht?", vroeg de adjudant, die nog op was.
"Ik hoorde een geritsel. Nú is het weg."
"Pas goed op. Vast een laatkomer."
- 3.2.11 Ik heb niet onderzocht, wie deze laatkomer was. Als ik er rapport van had gemaakt, zou die sergeant of die soldaat een zware pijp hebben gerookt. Nu was het doodgebloed. Later dacht ik, dat ik niet zoo goed moest opgelet hebben. Misschien zou een laatkomer stiekumpjes in zijn kamer kunnen komen, zónder kwartier-arrest. Maar ja, látér, hè. Later is te laat!
- 3.2.12 Heel vroeg op dien Zondagochtend opende ik de deur naar de Sarphatistraat. Zondag, een dag van wacht. Een vreeselijke saaie dag.
Om kwart over tien liepen veel mensen naar de Funenkerk. Ik hoorde vaag een Psalmlied zingen, anders niets. De weinige voorbijgangers waren het eenige vermaak van de verveelde schildwachten.
De uren kropen voorbij. Je moet telkens weer schildwacht spelen, waarom nou! Eindelijk was het 4 uur, de aflossingstijd, eindelijk.

** Werda is een Duits woord dat "wie is daar?" betekent.*



De deur van de Oranje-Nassau kazerne, naar de Sarphatistraat. (René Ros, 2008)

- 3.2.13 Ik waschte mij, trok mijn Zondagsche jas aan, gespte mijn sabel om en trok mijn witte handschoenen aan. Heel gek: een onbedreven soldaat had in ons Reserve-Kader een sabel om!
Loopend ging ik naar huis, een wandeling van minstens een uur. Om 6 uur zou ds. Hoek in de Haarlemmerpoortkerk preeken. Hij preekte over een tekst van Jesaja, over kristallijnen vensters, dát weet ik nog...

** De kerk aan de Planciusstraat 19 is gesloopt.*

3.3 Mijn eerste kamp in Oldebroek

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.1 Van 20 Augustus tot 28 Augustus moesten wij kampeeren in de legerplaats van Oldebroek*. Boeken kan ik daarvan schrijven, doch ik zal mij beperken.
Als ik over Oldebroek schrijf, dan moet ik volstrekt er uit pikken de gezegden van de soldaten over onze compagniecommandant. Ook de daden van kapitein Eijken, mijn chef in de tent, en sergeant Huisman bij de schietoefeningen. Toch kan ik niet nalaten om er een persoonlijke tint in te leggen.
- 3.3.2 De afreis van ons naar Oldebroek was niet zoo fraai. Om 4 uur moesten wij wakker gemaakt worden. 't Was een donkere nacht en het stroomde van den regen. Midden in onze slaap klonk plotseling een hoorngeschal: "Op de hei, daar zal ik je donderen, op de hei, daar donder ik jou. Moet je niet opstaan, blijf je maar liggen, moet je maar weten, wat er van komt!"
Eenige kameraden werden wakker.
"Naar Oldebroek", zeurde Knol.
Daar klonk wéér het hoorngeschal.
- 3.3.3 Daar werd de kamerdeur opengegooit, onze eerste leermeester kwam binnen.
"Jongelui, kampeeren. Fijn!"
"Fijn", zei Herckenrath*, "Fijn, ik ga slapen".
Alle soldaten stonden op, behalve Herckenrath. Van der Meulen was al naar het waschlokaal gegaan, die was altijd de eerste. Als ik kwam, zag ik hem met een masker voor van zeep. Zijn heele hoofd smeerde hij met zeep in. Ik was kalmer, ik was ongeveer zo vroeg klaar met het waschen als Van der Meulen.
"Herckenrath, je moet opstaan!", zei ik tegen mijn buurman toen ik terugkwam, "Opstaan kerel, naar het kamp!" Hij gehoorzaamde mij eindelijk.
- 3.3.4 We moesten eten, en ons klaarmaken. De ransels moesten heelemaal ingepakt worden. Dus we trokken eerst de winterjas aan, daar moesten wij de sabel en de bajonet om binden en dan kwam de ransel. Natuurlijk kwam de patroentasch aan den riem te hangen. Daar kwam een kepi bovenop, wij waren klaar.
Helaas, we hadden dat nooit gedaan, de heele uitrusting! Het gevolg was dat, toen wij langs de Czaar Peterstraat liepen, dat ik dacht wat er voor weeks aan mijn zijde zwabberde. Dat was mijn arm! Ik had de riem van mijn ransel te sterk opgetrokken zoodat de heele arm ging slapen! Dat was om 6 uur in de morgen, een vale, schemerige ochtend... Met een druilerige toon van drie trompetters die in de regen hun best deden om ons te vergasten op hun muzikale wijsjes. Ik dacht aan het huis van Van der Meij, waar mijn meisje eenige dagen logeerde!!
- 3.3.5 Ik sprak van den tocht der artilleristen langs de Czaar Peterstraat. Inderdaad gingen wij langs de nu haveloze straat. Wij moesten natuurlijk met den trein mee, de afstand naar Oldebroek is niet wandelend te doen. Maar als er 400 soldaten met de trein moesten, dan zou elk station te klein zijn. Dus we hadden toevallig gelezen in een of ander regimentsorder, dat de "inlading" zou gebeuren in de Rietlanden*. De inlading! Zoo als van goederen. Ik schaamde me, voor onze chefs. Waren wij hopen wol of ijzeren banden?
- 3.3.6 Wij sjokten door. Op een oogenblik stonden we stil. Waarom? Dat wisten wij niet. Een compagnie moet gehoorzamen, de reden wordt niet medegedeeld. Waren wij tóch artikelen, de jongens van de Koningin?
Wij liepen weer door, dampend van het regenwater. Onder de bruggen, de luchtbruggen, lag het terrein met veel sporen doorsneden dat de Rietlanden heette. Dáár stonden honderd man. En dáár stonden honderd man. We wisten niet wat onze trein was. We moesten dáár heen gaan. Neen, ze vergisten zich en we moesten dáár heen gaan.
- * Het betreft het Artillerie-schietkamp Oldebroek (schietheide) met de Legerplaats bij Oldebroek (kazerne) nabij 't Harde op de Veluwe. Hier was de schietschool voor de veldartillerie en de vesting-artillerie gevestigd.
- Op 20 augustus 1912 was het in De Bilt gemiddeld 14,9 °C, met een minimum van 10,9 en een maximum van 19,4 °C. Windkracht was tussen de 3 en 5 Beaufort. Neerslag in Amsterdam is onbekend en elders sterk wisselend. (KNMI)
- * Mr. Charles Marie Joseph Herckenrath (Medan NOI 1892-Hochheim am Main DE 1953), Rooms-Katholiek van religie. Hij was gelijk met Rang adspirant-Vaandrig bij het 2e Regiment Vestingartillerie en hun carrière liep tot en met de mobilisatie en demobilisatie gelijk. In 1917 werd hij Reserve-Tweede-Luitenant en in 1920 Reserve-Eerste-Luitenant. Bij zijn huwelijk in 1921 was zijn beroep "onderdirecteur van een bankinstelling".
In april 1929 eindigde zijn functie als waarnemend adjunct-inspecteur van den Arbeid voor Buitengewesten te Tandjong Poera, en werd hij hoofdamtenaar van de Provincie Oost-Java te Soerabaja. Pas in dat jaar werd hij Reserve-Eerste-Luitenant bij het leger in Nederlandsch-Indië, met in 1931 een opkomst van 15 dagen. In 1937 werd hij eervol ontslagen uit de militaire dienst. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562 en 773; KB Delpher De Tijd, 26-08-1953)
- * De Rietlanden was oorspronkelijk een buitendijks gebied met rietvelden, waar destijds een spooreplacement ten behoeve van de havens van Amsterdam lag. Tegenwoordig is het een deel van de woonwijk Oostelijk Havengebied, met de westelijke toegang tot de Piet Heintunnel.

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.7 Eindelijk konden wij instappen. Één coupé voor acht menschen werd volgepropt met tien soldaten met ransels, met winterjassen, dampend en rookend. Foei. En dan kwam de vreeselijke reis, dat duurde uren en uren. Langs Weesp. Stoppen. Langs Naarden-Bussum. Vóór het station stoppen. Eindelijk, eindelijk moesten wij uitstappen. Uitrusten op een vreeselijke nare hei, met struiken, met boomen, met zand. Het goót van de regen!



Artilleristen stappen in Amsterdam in de trein naar Oldebroek. De foto is gemaakt door Jacob Olie sr. wiens zoon een van hen was. (NL-AsdSAA 010019001786, 3 juni 1900)

- 3.3.8 Na een half uurtje - wij waren tot op ons vel nat - konden wij marcheren, drie kwartier, naar boven. Weer stoppen. Tenslotte moesten de compagnieën in hun afgesproken tent. Straks marcheren. Kapitein Eijken, zijn luitenant en zijn sergeant-majoor-instructeur lieten in alle tenten elf menschen en een korporaal komen. Alle tenten waren beklad met poppetjes, namen, dieren. Onze tent had een leelijke beer, en daar stond onder: "De reizende beer".
- 3.3.9 Jammer, dat onze klas niet in een aparte tent kon wonen. Neen, we moesten bij onze compagnie wonen, dat was beter voor het eten. Als we oefenden, moesten we op een bepaalde plaats aantreden, dat was geen gebouw. We moesten eerst koffiedrinken, daarna gingen wij met sergeant Huisman de schiethei bestudeeren. We oefenden nooit met onze compagnieën.
- 3.3.10 Als we nu met zijn twaalf in de tent waren, begrepen wij niet dat dat nu ons huis was in de komende vijf dagen. We konden er niet in stáán! Onmogelijk. Maar de tentcommandant, korporaal Ozinga zei: "Ga asjeblieft zitten. Je móet niet staan. Staan is onmogelijk. Je kunt wel kruipen en zitten en liggen, maar nooit staan, en nooit lopen." Inderdaad, dat ging veel beter. De tent was van de gebruikelijke "stand", eerst 50 cm. hoog dan conisch gevormd. We zullen even de Reizende Beer teekenen, de lezers moeten niet in de war komen. De grote tentpaal was versierd met wapenstandards, daar stonden onze karabijnen. De grond was bekleed met stroo. Je kon gemakkelijk voor elk soldaat een plaatsje vinden.
- 3.3.11 Een tent bestaat uit een grote paal, een enorm tentzeil, touwen en touwtjes, en haringen. De laatste voorwerpen zijn kleine paaltjes, van de lengte van 25 tot 30 cm., met een kop en een gat. Die worden in den grond geslagen, de touwen en de touwtjes worden er doorheen geschoven, en vast aangehaald. De grote paal zit ook in den grond; dus de grote tent staat onwankelbaar vast. Tenminste, als de haringen niet vast in de aarde staan, dan kan een tent met een rukwind de geest geven.



Tekening van de manschappentent "De reizende Beer". (Schrift Chefs I t.e.m. III p.132)

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.12 Talloze tenten in onze regenperiode bezweken, zelfs de tent van eenige officieren. Gewoonlijk sliepen de officieren in vaste gebouwen. Maar als er een bataljon bivakkeert, kunnen de subalterne officieren wel in een tent wonen. Ze hadden mij gezegd, dat de tent van Tel III omgewaaid was maar ik weet niet of het waar was. De soldaten van onze compagnie haatten Tel III. Die scheldnaam hadden ze uitgedacht voor den kapitein Eijken!
- 3.3.13 We hebben voor eenige bladzijden geschreven, dat de meester-geweermaker (die de rang van korporaal had) in Amsterdam Tel heette. Hij was toen een man van 40, 41 jaar, zonder kleur, saffraan-geel, met een bleek snorretje, met een lange gestalte, met een lang, smal gezicht. Later kwam er een eerste luitenant, die dezelfde gestalte had, misschien door zijn (?) nog wat kleuriger. Je moest die luitenant vergelijken met de meester-geweermaker. Toen noemden de soldaten hem Tel II, hij had namelijk twee sterren in zijn kraag. Ook noemden de manschappen onzen kapitein Eijken, Tel III. Hij had óók een lange gestalte, zonder kleur. Hij had ook een bleeke snor. Hij had óók oogen zonder kleur, wit-grijze oogen. Dat was de bijnaam van mijn chef, van mijn compagniesvader, Tel III. Hij had namelijk drie sterren in zijn kraag.
- 3.3.14 Wel waren de dagen niet zoo hopeloos nat als de eerste. Maar er was 's morgens en 's middags en 's avonds een regenbui. Sommige buien waren kort, sommige buien duurden uren. Als er 's morgens ene groote regenbui viel, dan toeterde de hoornblazer, dat om 11 uur de eindtaak van de morgendienst aanbrak. Sommige morgens, 8 uur, regende het en dan moesten wij wéér in de tenten liggen. Als de vrije tijd, bijvoorbeeld 's avonds twee, drie uren duurde, dan gingen wij met alle kameraden naar het Militaire Tehuis vlak bij het kamp. Wij waren stamgasten geworden. Bijna alle middagen om 12 uur gingen wij, Goseling, Herckenrath, Eringa, Bakhuizen, Van der Meulen, Mikmak, Knol, Goudriaan en Rang met ons brood naar het tehuis. Wij verdienden 23 cents per dag. Dus kon ik het mij wel permitteren om een kop thee, een kop chocolade te nemen.
- 3.3.15 Eén ding weet ik nog, een klein voorbeeld van de zorg van Goseling voor ons, voor mij vooral. Ik weet niet, wat we moesten hebben maar ik moest even de juffrouw roepen van het Tehuis, een aardige 40-jarige juffrouw. Misschien zout voor de soep die we voor een habbekrats konden nemen, misschien peper voor de ham die we lieten bestellen. "Juffrouw", riep ik met luide stem. "Kerel", zei Goseling, "ze gehoorzaamt niet. Je snauwt haar toe. Juffrouw, knalt je stem, juffrouw. Ik zal haar roepen, met een gemoedelijke, lieve stem. Juffrouwwww. Zie je nu wel, daar komt ze!" Ik vergeet het nooit. Een vriendelijke stem dwingt, een scheldende stem dwingt níet! Bravo, Goseling, die later Minister van Justitie werd en door de Duitschers om het leven gebracht is.
- 3.3.16 Wat kan ik nu van het soldatenleven zeggen in het kamp, waarin ik dag en nacht met de militairen leefde? Eigenlijk niets. Wij moesten om 10 uur in de tent liggen. Er was misschien een lichtschijn van een zaklantaarn van een jongen die zijn plaats moest zoeken, maar er was natuurlijk geen licht. Dus we móesten gaan slapen. Sommige olijke snajers konden wel wat vertellen, maar in onze tent wás geen vrolijke Frans. De korporaal-tentcommandant was bijna alle avonden dronken. Dat was een vrijwillig korporaal, die niet hóóger kwam. Misschien had hij geen hersens. Misschien was er op zijn levenswijze veel af te keuren. Wij kunnen daar niets van zeggen. Hij verzweeg het voor ons. Ook was de tijd te kort, om een leven te vertellen in de korte dienstdagen.

** Vermoedelijk Johannis Ysbertus Mikmak (Zaltbommel 1892-Doorwerth 1973). Ook Mikmak had tot en met de mobilisatie vrijwel dezelfde carrière als Rang. Wel werd Rang sneller benoemd tot Res.Vaandrig en Res.2e.Lt. In 1922 werd hij bij reorganisatie overgeplaatst naar het Korps Luchtvaartartillerie en heeft als Reserve-Kapitein gediend in de mobilisatie 1939-1940. Van september 1944 tot mei 1945 was hij (51 jaar oud) lid van de Binnenlandse Strijdkrachten in 't Gooi. In 1947 volgde eervol ontslag en in 1953 werd een levenslang pensioen met bijzondere toeslag toegekend. (NL-HaNA 2.13.04 inv.770)*



"Legerplaats bij Oldebroek. Tentenkamp. Aan den maaltijd." (NL-WpDStvA C4085, z.j.)

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.17 Toch hoorden wij uit andere tentjes liedjes zingen. Eén van de liedjes was:
"De tentcommandant, de tentcommandant,
De tentcommandant is dronken.
De tentcommandant, de tentcommandant,
De tentcommandant was zát!"
Het is toch spijtig, dat we op een geschrift niet de wijs kunnen vertellen. Ik hóór dat liedje nog!
- 3.3.18 Jammer genoeg, dat ónze korporaal Ozinga óók veel dronken was. Op een goeie avond bulderde de wind, sommige touwen van onze tent waren wat slap. Dat wist Ozinga niet. Je kon in het donker wel op een touw trappen, en een haring uit den grond wippen. De wind blies en weer harder, de tent ging door een windstoot wankelen. De soldaten werden wakker, ze schreeuwden: "De tent gaat plat!"
Maar de dronken Ozinga sliep, hij verroerde zich niet. Gelukkig dat er nóg een korporaal in onze tent sliep, die wist van andere kampementen iets van de stevigte van de touwen.
"Zeg, Janssen en Pieterse, kom met mij mee naar buiten, gauw, de touwen moeten strak staan." Dat deden zij, de Reizende Beer bleef staan.
- 3.3.19 Een ander gezang weet ik nog beter. De soldaten zongen als straatliedje:
"Marie, Marie,
Je vergalt mijn heele leven!
Marie, Marie,
Ik word náár als ik je zie!"
Maar ze hadden het veranderd; met leedvermaak zongen zij:
"Tel III, wat is het een kreng,
Tel III, wat is het een kreng,
Die vergalt ons heele leven!
Tel III, wat is het een kreng.
Ik word naar als ik je zie, wat is het een kreng!"
Ik wist tóen niet, wat Tel III was. Daarna wel.
- 3.3.20 Ik klom weer op de bult, daar zag ik de tenten en de schuren en gebouwen staan. Ik passeerde een kudde schapen, prachtig mooi, in het verlaten heideland! Toen graasden er nog schapen...
Een kwartiertje beschouwde ik het tafereel, dertig rustige schapen knabbelden de heidestruiken, op die mooie stralenden zonnedag. Een ouwe herder liep zoo langzaam naar het zuidwesten. Wat gehoorzaamden de dieren van de kudde hem prachtig, de hond bleef bij zijn baas. Ik zag wel, dat één keer de herder een schaapje, dat even verder graasde, met een kluitje aarde tot gehoorzaamheid dwong. "Ach", dacht ik, "wat zijn de menschen nog ongehoorzaam, ook de geestelijke schaapjes van Jezus' kudde. We willen niet, wat onze goede Herder wil."
Met een langzame stap ging ik naar de bult toe. 't Was bijna tijd...
- 3.3.21 Wij spraken af, de reservisten, dat we na het avondeten een wandeling zouden doen. En ze zouden de blikken openen, die de huisgenooten hun toe hadden gestuurd. Het eten was niet zoo rijk, als ze gewend waren. Dus de moeders en zusters stuurden hun blikken met eten.
Na het middagmaal ging ik weer op stap. Eerst naar het Militair Tehuis, om een brief te schrijven aan mijn moeder. Ze moest iets weten van het prachtige landschap. Ze moest óók weten, dat we een regenperiode hadden meegemaakt, zoodat alle kousen en alle onderbroeken en de jassen sliknat waren. Daarna begon ik weer over het landschap te praten. Om 3 uur ging ik weér de hei op, alléén, alléén. Ik dacht aan de toekomst. Ik dacht aan mijn studie. Ik dacht aan mijn verre school. O, wat was dát een beproeving, zonder baantje, zonder toekomst. Wat zou ik nà den dienst kunnen doen!?



De Officierskantine (gebouw 230) in het bovenkamp ("De Knobbel") van de Legerplaats Oldebroek. (René Ros, 2016)

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.22 Na het avondeten gingen wij, de reservisten, op stap. We liepen eerst naar het Militair Tehuis toe, en dan langs een behoorlijk begaanbare weg naar het oosten toe. We zagen nog eenige fietsen en één autootje.
We kropen daarna in de wildernis. 't Was al 8 uur geworden, de bosschen onder dennen en sparren waren aardedonker. We zochten een plekje uit. Daar zat een adspirant op een omgevallen boom, ik zat weer op een zandplekje en anderen stonden of lagen. Ze openden de blikken, we moesten allemaal een prikje eten. Die avond was niet zoo goed als de morgen en de middag. 't Was te donker al. Wij gingen vroeg naar de tenten toe.
- 3.3.23 En 's Maandags was het weer hondeweer! 't Was nog erger dan vóór den Zondag. We droogden 's avonds de jassen in de gebouwtjes met een kachel, misschien een keuken. Maar de lucht was verpest van de slijknatte jassen, met bezwete jassen...
- 3.3.24 Dinsdag kwam Kapitein Eijken toevallig langs de batterij waar we moesten staan. Als het niet regende, moest een nieuwe beroepsluitenant 16 projectielen afschieten uit twee zware kanonnen van 15 cm. lang 24. Wij hebben van dat vuurtje genooten, hij vergiste zich.
Hij liet op een baak richten, doch hij vergat dat de lijn naar de baak 50 verdeelingen hooger lag dan naar het te beschieten voorwerp. Hij zei altijd: 100 meter terug, 100 meter terug. De 16 projectielen lagen allemaal achter de vijandelijke batterij.
- 3.3.25 Toen kwam Eijken, met andere luitenants er aan. Hij stapte naar mij toe.
"Rang, hoe zit het met je kousen? Zijn ze nóg droog?"
"Heelemaal niet, kapitein. Ze zijn al in de eerste twee dagen nat. We hebben ze 's avonds te drogen gelegd, maar dat baat ons niet. We trekken maar natte kousen aan!"
"Bah, adspirant vaandrig, dat breekt je vast op. En je onderbroek?"
"Ook nat, kapitein."
"Ziet u wel", zei de kapitein tegen de luitenants, "ziet u wel, dat het niet te harden is?"
De volgende morgen kwam er bericht, dat het regenkamp de volgende dag opgebroken werd. Wij moesten twee dagen te vroeg naar de Oranje Nassaukazerne gaan.
- 3.3.26 's Morgens om half acht werden wij met het bekende melodietje wakker gemaakt. De zon scheen stralend. Wij aten 's morgens in de tent. Om 9 uur, half 10, werd er weer geblazen. We konden niets doen natuurlijk.
Ik ging alleen door de hei lopen, om het einde van de wandeling naar het Militair Tehuis te bereiken. Daar was een protestantsche kerk ingericht. Op het bestemde tijdstip ging ik in de kerk. Daar preekte een grijsaard, die eenige klanken uitsprak, zoo kettersch, zoo kettersch, dat ik wou, dat ik niet naar de kerk geweest was. Hij noemde de naam van Dr. A. Kuyper op, die geleerde begreep de waarheid van het Evangelie absoluut niet. God de Here wil dat alle menschen zalig worden, als ze dat niet leeren dan zijn ze niet protestantsch. Ik begrijp er niets van, dat geloovige predikanten leeren, dat 100% níet zalig wordt. Kijk maar naar onze teksten.
En ik, ik die de heele week omgegaan had met wel knappe kerels, maar die nooit het Evangelie beluisterd hadden. Die met heilsbegeerte naar den dienst getrokken werd. Ik moest dat aanhoren!
Ik begreep een ander ding niet. Zou die ouwe predikant werkelijk gelooven, dat de dronkaards die nooit van God wilden hooren, zalig zouden worden? Ik verliet, na den dienst het Tehuis, en zoo waar, op een afstand van 25 meter zag ik Goseling staan, óók alleen.

Mobilisatie Herinneringen

- 3.3.27 "Waar ben je geweest, Rang? Ben je in de kerk geweest?"
Hij zag mij met raadselachtige oogen aan. Hij kon vreemd kijken. Hij richtte zijn gezicht niet naar den luisteraar, néé, heelemaal naar één kant, dan trok hij zijn oogen naar ons toe. Heel vreemd.
"Ja", zei ik, "ik heb die preek gehoord!"
"Was het goed?"
"Nou ja, beter dan de dienst!", ontweek ik hem. Ik durfde mijn oordeel niet uitspreken. Toen zei ik: "Ik ga maar op de heidevelden lopen!"
"Pas op je tijd", waarschuwde hij, "om 1 uur is het middageten."
"Ja, ja, maar ik heb nog 1½ uur de tijd."
We gingen weg, alleen. Ik doolde rond. Langs de kleine heuveltjes, met erica en calluna en kraaienkruid bedekt.

- 3.3.28 Ik ging zitten op een zanderig plekje. De zon scheen stralend. Toen dacht ik, dat ik zelf een godsdienstoefening moest houden. Ik had geen Bijbeltje bij mij. Ik dacht er wel over toen ik mij reisvaardig maakte, maar de ransel was te vol. 't Was maar voor acht dagen.
Ik dacht, ik zal een hoofdstuk opzeggen. Welk hoofdstuk? Onmiddellijk wist ik het. Het hoofdstuk der Liefde, 1 Cor. 13. Ik zei dat, langzaam, langzaam.
"Al ware het, dat ik de talen der menschen en engelen sprak, en de liefde niet had, dan zou ik een klinkend metaal gelijk zijn."



De Oldebroekse Heide gezien vanaf het bovenkamp, "De Knobbel". (René Ros, 2004)

- 3.3.29 Ach, mijn geheugen! Mijn geheugen is niet zoo slecht, dat ik niet eenige verzen kan opzeggen. Maar, voor mijn ziekte' had ik een stalen geheugen. Had ik niet het heele Evangelie van Marcus voor een kwartaal niet opgezegd? Kende ik niet de 9,10 eerste hoofdstukken van 1 Samuel? Kende ik niet Handelingen 1-10 van buiten?
Ja, ik zei, heel langzaam, 1 Cor.13 op – nù niet, nù niet meer. Toch wéét ik het wel. Die prachtige verzen. Met het volmaakte slot: er zijn drie, geloof, hoop & liefde, maar de uitnemendste van die drie is de liefde.
- 3.3.30 Dacht ik alleen aan God? Absoluut niet. Een jongen, die een lief meisje kent, kan háár naam niet vergeeten. Ik dacht aan God en aan mijn meisje. Liefde. Eerst geloof & hoop. Maar vooral de liefde. Ik zat een uurtje op dat gezegende plekje.
"Kom", dacht ik, "ik moet naar de eetzaal toe, 't is tijd!"

3.4 Mijn eerste examen in dienst en het einde.

- 3.4.1 We waren teruggekomen, met stralende zon. Oók onze overjassen waren door de zon gedroogd.
't Was vlak voor Koninginnedag', we moesten nog even wat theorie hebben. Volgens mijn geheugen, verzuimden wij alle dagen, met fietsen naar de Watergraafsmeer, naar de Diemerlaan, om de kaart te bekijken.
Ook moesten wij examen doen, dat duurde één week. Ik heb nooit zoo'n groot examen gedaan! Er was een examencommissie, twee luitenants en een kapitein. Die vroegen ons alle mogelijke artillerie dingen.
- 3.4.2 Hoeveel manschappen moeten er mee bezig zijn om de granaat kartetsen met een tijdbuis te voorzien? Om de granaten te vullen? Om de tientallen andere soorten van kruidzakken te vullen? Kardoezen te vullen? Kun je de beschrijving geven van een lastwerktuig No.1? Kun je een sluitstuk van 15 cm. kort regelen?
Alle mogelijke artilleriedingen. Dan kwamen de kanonnen aan de beurt, de onderdeelen, en de bedieningsmanschappen. Het examen strekte zich uit tot 5, 6, 7 dagen. Eindelijk waren wij klaar, twee dagen voor ons ontslag.

' Zaterdag 31 augustus 1912.

Mobilisatie Herinneringen

- 3.4.3 De uitslag was heel gunstig, alle adspirant-vaandrags werden reserve-korporaals gemaakt. Onze tunieks werden ingenomen, om de reusachtige kemelsharen korporaalschouwen "te ondergaan". Ik bracht mijn Zondagsche jas aan de burger-kleermaker Fesevuur, vlak bij de kazerne wonende. Ik moest morgen met mijn schouwen prijken! Ik was ontslagen! Als reserve-korporaal! Ik moest wel op alle Zaterdagden den volgenden winter in de kazerne komen, natuurlijk met mijn uniform aan. Maar ik was ontslagen! Ik kleepte mij aan in het burger, ik liep de buurt door, burger, burger, een luizenleventje! Maar ik had niets te doen, ik had nóg geen betrekking.

- 3.4.4 Den volgenden morgen, misschien op 24 september¹, zat ik aan het ontbijt. De postbode schreeuwde "Rang", moeder kwam beneden. Met een hoofd als vuur reikte zij mij een briefkaart aan. Een klein schrijven van den heer Lettinga² van school IV, dat ik benoemd was. Boven bidden en boven denken!
"Dat heeft Bijleveld voor mij gedaan!"

¹ Bij de overgenomen tekst van het briefje staat dat het gedateerd was op 23 september 1912.

² Vermoedelijk Floris Lettinga (Leek 1861-Amsterdam 1923). Bij de geboortes van zijn drie dochters, allen in Harlingen, was hij hoofdonderwijzer (1890), hoofd eener school (1892) en onderwijzer (1897). Het bevolkingsregister van Amsterdam vermeldt 'Hoofdonderwijzer'. (NL-AsdSAA 5422 inv.897; KB Delpher De standaard, 18-06-1923)

- 3.4.5 Ik herinner mij nog, dat ik in Oldebroek een kaartje ontving van den heer Van den Berg³, als hoofd van een Christelijke school te Westkapelle. Hij schreef mij, dat ik aan zijn school verbonden kon worden als kweekeling met acte, voor f300,- per jaar. Ik moest bij hem in de kost zijn maar dat kostte al meer dan f300,- per jaar! Ik schreef onmiddellijk dat ik in dienst was. En zie, nu gewoon onderwijzer!

³ Vermoedelijk Willem van den Berg (Amsterdam 1881, Bergen op Zoom 1940). Bij zijn huwelijk in 1907 was hij onderwijzer en bij geboorte van zijn zoon in Westkapelle in 1915 was hij "hoofd eener school". (NL-AsdSAA 5182 inv.4363)

3.5 Flaters

- 3.5.1 Heb ik flaters geslagen? Nou! Ik zal ze noemen.
1. Ik stelde mij niet voor aan de klasgenooten,
2. Ik vertelde niets van mijn leven tegen een of andere kameraad,
3. Ik liet een mortier in het zand vallen,
4. Ik vertelde mij aan een zwaar kanon,
5. Ik kwam in de eerste dagen te laat voor het middageten,
6. Ik kon niet in een rechte lijn lopen. En meer.
Ik zal ze stuk voor stuk noemen, ik moet mijn diensttijd uitvoerig schetsen.
- 3.5.2 Ik heb mij niet voorgesteld. Natuurlijk niet, dacht ik. Ik ben een soldaat, moet een soldaat zich voorstellen aan zijn makkers van zijn compagnie, 250 man?
Ik zag ze voor het eerst om 12 uur 's middags op 20 Juli. Ik had een pannetje eten gehaald van mijn compagnie. Ik liep met dat pannetje naar mijn kamer, daar zaten of lagen de kameraden. Ik dacht, dat ze niets met mij te maken hadden. "Ben je óók adspirant-vaandrig geworden?", vroeg er één.
"Ja, mijnheer."
- 3.5.3 Ik at, na het gebed, zwijsend. Ze keken elkaar aan. Wat was dat een gekke, stroeve kerel! Maar hij gaat weg, dachten ze. Ik ging weg, naar de tram voor de Muiderpoort, lijn 10, die bracht mij naar de Zoutkeetsgracht. Maar Zondagsavonds was ik er wéér bij, ik sliep, of niet. Toen dachten zij, dat ik werkelijk waar een klasgenoot was.
"Waarom stelt hij zich niet voor?", vroeg één der kameraden. Maar ik deed het niet, ik dacht dat het niet behoefde. Heel jammer, de eerste dagen stond ik als een zwijger in de klas. Ook vertelde ik niets aan de jongens van mijn leven.
"Ben je niet gelukkig?", vroeg Goseling aan mij. We moesten bij een kanon staan, om af te wachten.
"Vreeselijk erg", zei ik, "mijn diensttijd is gedwongen. Tòch ben ik vrijwillig in dienst gegaan. Ik ben onderwijzer. Ik heb geen baantje!"
"Kerel, kop op. Daar zijn vele andere dagen, die óók niet goed zijn. Niet zóó treurig kijken!"
Wat was ik blij met de kleine opmerking van Mr. Goseling!

Mobilisatie Herinneringen

- 3.5.4 Op een middag telefoneerde¹ Goudriaan me, met nù geleerde letters, het volgende:
"Maar de dagen
Onzer plagen
Lieve broeders
Gaan voorbij!"
Hij bewoog zijn handen en armen, tegen mij. Ik lachte, zuurzoet.
"Holland uit het stof verzezen...", telefoneerde ik.
"Niet doen, niet doen!", zwaaide hij: "Bilderdijk² had voor een deel gelijk!", zei hij, "we moeten alléén aan onze leelijke dagen denken!"
Wel was hij aardig voor mij. Wat was ik erkentelijk voor de aardige opmerking. Ik was tóen niet een vlot en flink soldaat! 't Mocht wat! Was ik een net, een pienter soldaat? Ook niet! Als je je heele leven gestudeerd hebt, zonder gymnastiek te doen, zonder zwemmen, haast zonder wandelen, zonder fietsen, zonder klimmen als jongen, dan bèn je geen handig soldaat!
- 3.5.5 Een andere flater was toen ik met eenige miliciens een mortier uit elkaar moest nemen en in elkaar zetten. Door mijn onhandigheid liet ik een groot deel van de onderdelen vallen, op het zand. Ik moest dat heelemaal schoonmaken, stof en zand zijn de booze geesten van een man die gladde wapens moet onderhouden.
- 3.5.6 We moesten met zijn achten een kanon van 10 cm. verplaatsen, zonder lastwerktuigen. Ik kòn dat gewicht niet torsen. De sergeant zei dat we mannetjes van koek waren. Toen we in Oldebroek op stroo sliepen, in de tent Reizende Beer, maakte ik mijn geweer schoon. Zorgvuldig stapelde ik de kleine schroefjes bij elkaar. Toen ik mijn karabijn weer 'heel' maakte, was ik een schroef kwijt! Een andere soldaat had een andere manier van doen gevonden, maar ik verloor dat schroefje. Ik moest 23 centen betalen, dacht ik. Gelukkig dat ik mijn wapen aan den meester-geweermaker liet zien, hij heette Tel. Hij zette zonder onkosten het schroefje daarin.
- 3.5.7 Na eenige dagen schold de korporaal van de week mij uit: je bent altijd te laat voor het eten halen. Den volgenden dag schold hij me weer uit, en hij zei dat ik gestraft moest worden. Den derde dag slingerde hij mij op de bon.
Maar mijn straffe, dooie, bleeke kapitein liet mij naar zijn bureel komen. Hij vroeg mij iets, en ik antwoordde naar waarheid dat ik zoo gauw ik loopen kon naar de korporaal ging voor het eten. Ik moest na het appèl naar mijn kamer gaan, om mijn etensbakje en vork en lepel te nemen, dan moest ik naar een andere vleugel van de kazerne gaan. Toen scheurde kapitein Eijken het rapport door midden.
- 3.5.8 Ben ik wel gestraft? Heel gek, nimmer! Ik kan wel 10, 20 dingen opnoemen die ik verkeerd deed. Mijn baas, kapitein Eijken, strafte mij nooit! Ik vermoed dat ik tòch een goed soldaat was, maar niet in mijn waardeervermogen, maar in dat van een ander.
Kapitein Eijken had mij aangezien, en zie daar, na drie jaar liet hij mij in zijn bureau komen als adjudant van de E.T.O.A. Hij heeft mij twee maanden bij zich gehouden. Na twee jaar was ik weer bij hem, tot na de vrede. Dus, ondanks mijn linkschheid, mijn suffe opmerkingen (van mijn kant bekeken) was ik bij hem een gewaardeerd mensch.

¹ Vermoedelijk bedoelde Rang hier telegraferen met morse-tekens tijdens een instructieles, waarbij ze elkaar ook konden zien en gebaren maken.

² Het betreft hier de taalkundige en dichter Willem Bilderdijk (Amsterdam 1756-Haarlem 1831) op wiens werk Rang nogal gesteld was. De teksten zijn citaten uit het bekende gedicht "In 't verleden ligt het heden..." van Bilderdijk. Zie afbeelding 16.1.1.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 4. Tweede tijdperk in de kazerne, 75 dagen

- 4.1 In mijn eersten dienstdag van 60 dagen had ik geen kist, toch verlangde ik ernaar. In mijn eerste 5e klas zat een meisje, Catherientje Hek, en ik had gehoord dat haar vader timmerman was.
Ik ging naar dien baas toe en ik bestelde bij hem een houten soldatenkist, met de voorgeschreven afmetingen. Ik betaalde hem maar een rijksdaalder! Ik zette op het houten deksel met punaises "L. Rang".
In de Oranje Nassaukazerne, in Utrecht, op het fort Zuidwijkermeer, op het fort Veldhuis, in Assendelft, in Spaarndam, in meer andere dienstplaatsen sleepte ik mijn kist mee. In den oorlog werd ze heen en weer gestuurd, naar Enkhuizen, naar Amsterdam. Het werk van Hek heeft de jaren weerstaan!
De kist is gemaakt toen ik 19 jaar oud was. Dus die kist, die we nóg gebruiken, is al 38 jaar oud! Als ik de naam Hek mij nog herinner, komt dat van den tallozen momenten, waarin wij die kist gebruikten voor de zomervacaties.

- 4.2 Niet alle reservisten kwamen weer in 1913 bij elkaar. Één kwam er bij, Straatman, een Delftsch student¹. Een razend knappe jongen, die ook goed was met het commanderen. Straatman lag naast mij. Tóén had ik niet meer zoo'n groote schaamte en bescheidenheid, integendeel. Wij waren korporaals. Wij wisten héél veel van de dienst.
Natuurlijk kwamen er veel andere aspirant-vaandrigs bij. Ten eerste Zwaan, een oom zegger van mijn zwager Roelof Zwaan². Zwaan kwam niet opdruken. Alle dagen las ik een klein papiertje "Deze krib is voor Zwaan" maar ik heb hem nooit gezien. Een ander aspirant-vaandrig was De Gruiter³, een bolleboos in de scheikunde, later mijn collega op het Gereformeerd Gymnasium.
Een andere nieuwe soldaat was Stoet⁴, een zoon van een knappe professor in de Nederlandsche Taal. Hij had een boekje geschreven over gezegden en spreekwoorden uit onze taal. Zijn zoon werd later commissaris van de Amsterdamsche politie, en later mijn buurman op de Harmoniehof. Er waren niet acht, maar zestien aspirant-vaandrigs.

¹ Vermoedelijk Jan Frederik Straatman (Amsterdam 1891). In 1910 werd hij vrijgesteld van de militieplicht omdat hij al sinds 1909 vrijwillig verbonden was bij het "2e Regiment Vesting Artillerie (reserve)". Zijn werkelijke opkomst was in juli 1911 maar daarna volgde onbepaald verlof tot de datum 21 juli 1913 waarop ook Rang terugkeerde.
In juni 1913 behaalde hij de propedeuse scheikundig ingenieur aan de Technische Hoogeschool in Delft. En in 1917 het kandidaatsexamen en in 1918 het ingenieurs-examen met lof. (NL-AsdSAA 5182 inv.4393; KB Delfher)

² Roelof Zwaan (Enkhuizen 1875-idem 1954) welke in 1903 in het huwelijk trad met Woptje de Boer. Zij is een zus van Grietje de Boer, de verloofde/vrouw van Rang.
Een zoon van Roelof's broer Klaas was Andries Zwaan (Enkhuizen 1894-Zaltbommel 1963). Ook hij werd in maart 1913 vrijwillig Reservekader bij het 2e Regiment Vesting Artillerie. Maar hij kwam om onbekende reden, vermoedelijk studie-uitstel, niet al dat jaar in werkelijke dienst, maar pas op 20 juli 1914. Vandaar zijn afwezigheid in 1913.

³ Vermoedelijk Cornelis Johan de Gruijter (Amsterdam 1893). In 1913 werd hij vrijgesteld van de militieplicht omdat hij al sinds 1912 vrijwillig verbonden was bij het "2e Regiment Vesting Artillerie (Reserve-Kader)". Zijn vermelding in de Stamboeken Officiëren is niet aangetroffen. De term "bolleboos" wordt mogelijk verklaard met de aantekening in het militieregister "Einddiploma H.B.S. 5 jr. Studeert voor Staatsexamen". In het bevolkingsregister 1893-1939 van Amsterdam werd één vermelding gevonden, met bij beroep "scheikunde student". Van 1921-1925 was hij als docent scheikunde inderdaad een collega van Rang. (NL-AsdSAA 5182 inv.4399; Gymn. 1889-1964 doc.nr.64)

⁴ Vermoedelijk Frederik August Stoett (Amsterdam 1863-idem 1936). Hij was Nederlands taalkundige en bekend geworden met zijn boek over Nederlandse spreekwoorden in 1901.
Zijn enige zoon was Herman Rudolf Stoett (Amsterdam 1893-idem 1958). In juli 1913 werd hij reservist "2e Regiment Vesting Artillerie", zoals Rang beschrijft. Ook de opkomst in juli 1914, de mobilisatie en de promoties komen overeen. In maart 1917 kreeg hij gewoon verlof en in december 1919 volgde onbepaald verlof en demobilisatie. Wegens reorganisatie werd hij in 1922 overgeplaatst naar het Korps Luchtdoelartillerie. In 1924 volgde eervol ontslag, hij was toen 30 jaar.
Vanaf 1947 was hij hoofdcommissaris van de gemeentepolitie Amsterdam. In 1953 vroeg die hoofdcommissaris een uittreksel van zijn militaire stamboek vermelding. (NL-AsdSAA 5175 inv.2014; NL-HaNA 2.13.04 inv.562 en 768)

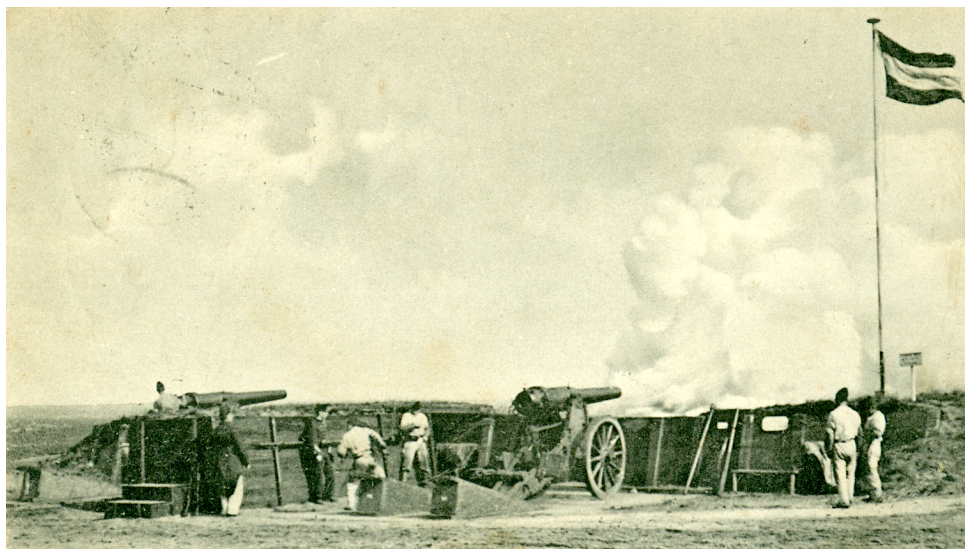
Mobilisatie Herinneringen

- 4.3 Sergeant-majoor Van Gastel was natuurlijk instructeur van een bepaalde compagnie. Een streng heerschap, maar voor ons, Reservisten, een geweldige kerel. We konden alle mogelijke dingen doen, natuurlijk niet tegen de regelementen strijdende. Maar mooie dingen, heerachtige dingen. Hij trok zich er niets van aan, maar we moesten wel de lessen kennen en ons gedragen als officieren. Hij zei dat meer dan eens: je wordt over eenige weken sergeant, over één jaar vaandrig, na twee maanden luitenant. Je bent eigenlijk hooger dan ik. Ik zie zijn fijne kop nog. Hij had pikzwarte haren en een zwart snorretje. Eigenlijk was hij geen Nederlander, maar een Belg of een Fransman. Ik noem hem Van Gastel doch ik kan mij wel vergissen. Misschien heette hij anders, Du Chateau, ik weet het niet meer.

'Vermoedelijk Johannis van Gastel (Noordgouwe 1865-Kopenhagen 1939); zijn ouders waren geboren in Zierikzee. Hij werd vrijwillig kanonnier voor zes jaar bij het 2e Regiment Vestingartillerie (2RgVA). Hij doorliep de rangen tot Eerste Luitenant en was overgeplaatst bij het 1e Regiment Vestingartillerie, toen hij van 1899-1902 werd gedetacheerd bij de Hoogere Krijgsschool. Per 10 november 1906 werd hij als kapitein "gedetacheerd bij het Deensche Leger ter bestudeering der Deensche Vesting-Artillerie". In 1910 werd hij Ridder in de Dannebrogorde. Na terugkomst werd hij weer geplaatst bij het 2RgVA en ging in Amsterdam wonen. Tijdens de mobilisatie werd hij (51 jaar) op 1 november 1916 benoemd tot Majoor. 'Sergeant-majoor' is vermoedelijk een vergissing van Rang. In 1920 werd hij nog Luitenant-Kolonel maar in 1922 vroeg hij ontslag. Per 28 juni 1922 werd hij in Amsterdam uitgeschreven naar Kopenhagen, waar hij op 74-jarige leeftijd overleed.

- 4.4 Natuurlijk hadden wij heel veel te maken met de schietregels. Onze majoor Van Gastel heeft ons zoo goed geleerd, om een batterij te bedienen, sectiecommandant te wezen, als batterijcommandant op te treden, dat wij in 1914 in Assendelft haast niets meer moesten weten. Ook waren wij absoluut bekend met de binnenplaats, met de kanonnen. We kenden heel wat dienstkloppers. Één van de ergste waren de beide broers Huisman, heel jong in dienst gekomen. Ze waren op hun drie-en-twintigste jaar klaar met de geduchte theorie van de vesting-artillerie. Zij waren sergeants met een knoopje, als er plaats was dan zouden zij sergeant-majoor worden. Ze hadden absoluut nooit straf gehad en ze verlangden dat de soldaten óók braaf leven zouden. Ik zeg dat, want als ik Van Gastel en Huisman vergeleek, kwam de eerste er beter van af, een heer, Huisman was maar een onderofficier.

4.5



"Wat dreunt daar op die heide? Wat blinkt daar in 't verschiet?
Wat dondert tussen beide, Dat men door stof niet ziet?"

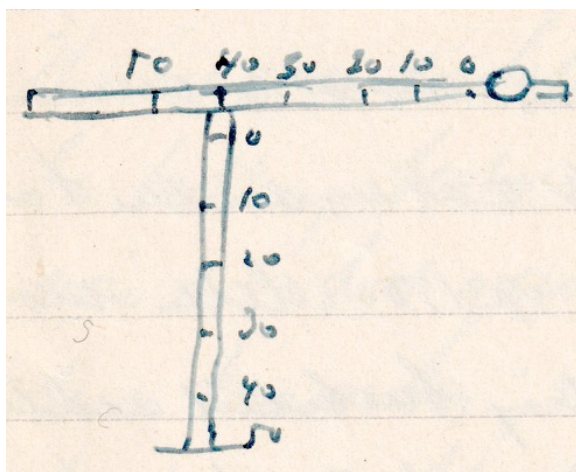
Batterij van twee stuks vuurt op de Oldebroekse Heide. (NL-WpDStvA C4106, 1909)

- 4.6 Ik kan haast niets van de 75 dagen in 1913 vertellen, van 20 juli tot 5 oktober. Maar wel van mijn tweede kampement met veel, veel beter weer dan het eerste. Ik weet niets meer van de Zondag of de Zondagen, maar wel van een serie oefeningen, die met elkaar in verband stonden:
1. de reserve korporaal hielp de vrijwillig sergeant K. als opschrijver,
 2. de groote oefening, diezelfde korporaal was batterijcommandant van twee stukken van 6 cm. batterij geschut,
 3. de volgende morgen.

4.7 Rang als opschrijver

Mobilisatie Herinneringen

- 4.7.1 Van Gastel had voor ons prachtige karweitjes op te knappen. Wij waren de lievelingen van majoor Van Gastel, zeiden de anderen. Blijf met je handen van de reserve korporaals af, je krijgt een reprimande van jewelste van Van Gastel. Wij mochten bijna alle oefeningen met schieten meemaken. Maar wij waren nog maar korporaal, dus je kon nog niet batterijcommandant wezen. Maar, als hij het klaarspeelde, dan werden wij commandanten. Natuurlijk moesten wij sectiecommandanten zijn en opschrijvers. Ik moet even de betekenissen van de namen zeggen.
- 4.7.2 Een batterij bestaat uit vier kanonnen, of twee kanonnen maar vier was het gewone. Je kon schieten met één kanon, of met twee kanonnen of met vier kanonnen. De commando's luiden dus: 'stuk vuren' of 'sectie vuren' of 'batterij vuren'. Natuurlijk had dan één stuk een stukscommandant, twee stukken een sectiecommandant, vier stukken een batterijcommandant. Natuurlijk weer moest de sectiecommandant zijn gissche aandacht geven aan de sluitstukken en de richting. Ach, de sluitstukken!
- 4.7.3 Het kanon van 15 cm kort noemden wij 'de moordenaar'. Het sluitstuk was een ijzeren gevaarte, dat achter de lading in het kanon geschoven werd. Als er een kiertje overbleef, dan ging het kanon ten gronde. Een luchtgaatje tusschen het kanon en het sluitstuk werd door het schot opgevuld met rook en met buskruitstijm. Dan kon men niet meer schieten. Maar als men het sluitstuk niet goed aandraaide, dan vloog het er uit! Alle jaren kwamen ongevallen daardoor voor. Heel wat kanonniers werden dóód geslagen door het sluitstuk. De batterijcommandant had werk om zijn bevelen goed in te kleeden, hij kon niet over de sluitstukken en de richtingen gaan. Dat deed wél de batterij-onder-commandant.
- 4.7.4 Maar wat is de rol van de opschrijver? We kunnen niét een vuur beschrijven, toch wel de groote onderdelen. De batterijcommandant zei, riep, als hij een vuur moest openen: 'bij de stukken' en onmiddellijk daarachter: 'Granaat-kartets open vuur'. Je kon ook met granaten schieten of met brisant-granaten of met kartetsen, daar kan ik niet meer over schrijven. Vervolgens moest de commandant de lading voorschrijven. Achter een kartets zat een andere kardoes dan achter een brisant-granaat. Als we op 1500 meter moesten schieten, dan moesten wij een kleinen lading buskruit achter het projectiel duwen, dan als we op 5000 meter schoten. Dus het volgende commando luidde: 'Kardoes I', of 'Kardoes op 4000 meter'. Wie maakte dat uit?
- 4.7.5 Natuurlijk de commandant maar hij had gelukkig een 'secretaris' bij zich, de opschrijver. De laatste schreef alle commando's op, hij bekeek de schootstafels en hij wees aan zijn chef wat de bladzijde daarin was. Want er was veel te doen, als volgt:
Een kanon moet niet precies gericht worden naar het beschoten voorwerp, heelemaal niet. Ten eerste, de projectielen gaan niet zoo maar door de lucht. De kanonnen hebben trekken en velden, harde stalen verhevenheden, zóó en de 'ribbels' buigen zich constant. Dus als het projectiel in de lucht geschoten wordt, dan draait het om, om de richting te hebben. Maar die draaiing van het projectiel maakt, dat de baan niet recht is maar gebogen. Dus de commandant moet zeggen: 'Correctie 20' of 'Correctie 100'. We kunnen alleen zeggen, dat de wijzigingen op een koperen stang staan, die heelemaal achter in het kanon wordt geschoven. Maar u voelt óók, dat het projectiel na 300 meter daalt! Na duizend meter nog meer daalt! Dus een volgende commando is: 'Opzet hoogte 80', ook met den koperen stang afgemeten. We hebben 'de opzet' even geteekend; het ronde openingetje is het kijkgat. De wiskundige hoofd-officieren hebben de schootstafels met de correcties en opzetten gemaakt, dat moet de batterij-commandant niet doen! Zie tekst 14.8.



Tekening van de opzet, voor het instellen van de opzet en de correctie van een kanon. (Schrift Chefs I t.e.m. III p.158)

Mobilisatie Herinneringen

- 4.7.6 Ik moest nu op een goeie, mooie zomerdag opschrijver zijn bij de batterij van sergeant K., een ouwen onderofficier, die haast geen hersenen had. Zijn kledij was óók niet in den haak, een sjofel sergeantje. Wel was hij groot, wel had hij een uitgeslapen gezicht, met groote ooggen, met een snor door de zon en den wind verbleekt. Hij moest batterij-commandant zijn voor een batterij van 4 stukken 12 cm. lang geschut. De kanonnen waren van brons. Hij kreeg 32 projectielen, dus een schep geld. Een projectiel plus de kardoes plus het pijpje plus het kanonsmeer kostte ongeveer 200 gulden. Hij moest duizenden guldens in de lucht paffen. Hij moest een luchtschip bombardeeren!
- 4.7.7 Een gróót karwei, want onze ouwe kanonnen waren heelemaal niet bestemd voor luchtgevechten. Dat luchtschip zat met eenige touwen aan de grond vast. Natuurlijk niet stévig vast, de wind stootte aan het luchtschip en dan ging het schommelen. Arme sergeant! Een ouwe batterij! Geen hersenen om iets van de commando's te verzinnen! 32 projectielen, en alleen een schootstafel voor vuren op batterijen en opslagplaatsen op den grond.
- 4.7.8 Wat moest hij doen? Moest hij zeggen, dat hij het niet kon volbrengen? Neen, misschien kon hij nog een majoor worden. Trouwens, hij wist onmiddellijk dat de opschrijver een reservist was, misschien kon de secretaris hem helpen. Ik was de secretaris, ik zou mijn best doen. "U moet zich niet angstig maken. Ik zal alle commando's opschrijven. U hebt wel één harde stem. Ik zal al uw werk doen!" Ik begon al, ik schreef de eerste commando's neer.
- 4.7.9 Het vuur verliep kostelijk. Honderd meter verder. Honderd meter verder. Vijftig meter terug. We moesten met een sectie schieten. Maar het luchtschip werd tot en met het 30e projectiel níet geraakt. Doch het laatste schot van de 2e sectie knalde. Ze dachten niet meer aan het vuur, de bedieningsmanschappen moesten de wischer hanteeren. Maar wij keken naar boven, naar het luchtschip. Na eenige minuten daalde het, want eenige kogels doorboorden den omtrek en de lucht (misschien leidinggas) ging langzamerhand ontwijken. De ballon was doorschoten!
- 4.7.10 Wat was die sergeant K. vreeselijk blij. Hij feliciteerde mij, én de batterij-onder-officier én de sectiecommandant. Hij moest bij de 'vuurbespreking' komen. Dat gesprek was vol lof over de gemaakte commando's. De batterijcommandant kreeg een pluimpje. Als ik nu zijn vuur met weinig woorden kenschetste: als de sergeant K. en de korporaal Rang 'gezworen' vrienden werden en als de kapitein voorstelde dat sergeant K. nog in aanmerking kwam voor een hooger rang. Dan zijn wij nog lang niet klaar.
- 4.7.11 De goedgeefse regeering, die op een goeie middag duizenden guldens in de lucht liet schieten. Die genadige regeering gaf aan de heele bediening van de batterij een douceurtje. Ze kregen, dat wil zeggen de batterij-commandant sergeant K., de opschrijver korporaal Rang, de batterij-onder-officier korporaal A., de twee sectiecommandanten korporaa's B en C en $4 \times 5 = 20$ bedieningsmanschappen, de somma van - schrik niet - 50 centen! De batterij-commandant kreeg zoo maar een dubbeltje! De bedieningsmanschappen kregen, elk een, één cent en de korporaa's kregen een stuivertje! Wat was dat genadig, wat was dat schoon!



Militairen houden met lijnen een met gas gevulde luchtballon in bedwang op de Legerplaats Oldebroek. (NL-WpDStvA C10571, 1911)

* Betekenis: extraatje in geld.

Mobilisatie Herinneringen

- 4.7.12 Sergeant K. wilde dat dubbeltje niet hebben. Genadig zei hij: "Rang, je hebt mij prachtig geholpen. Ik geef dat dubbeltje aan jou!"
Ik protesteerde. Hij was sergeant, ik was maar korporaal. Toen zei hij, dat hij met een stuivertje genoeg nam maar ik moest een dubbeltje hebben!
Wat was de regering van 1913, onder leiding van de minister van oorlog H. Colijn, goedgeefsch en hóógst mild. Een dubbeltje!

4.8 De groote oefening

- 4.8.1 Na eenige dagen moesten wij een groote oefening maken, 's avonds. Alle vuurmonden waren naar de vuurlinie geschoven. Alle batterijen werden bemand, óók de batterij-commandanten waren stuk voor stuk aangesteld. De hoogste leiding, een majoor van de Vesting-artillerie, met 5 kapiteins en 20 luitenanten, zaten in een groot gebouw. Met telefoons en met bedieningsmanschappen die de vuurpijlen moesten bedienen.
De heele middag, tot 's avonds 6 uur, waren wij in touw. Onze leermeester Van Gastel had gedaan gekregen, dat de reservisten, de korporaals, batterij-commandanten zouden zijn. Ik was batterij-commandant van een stel van twee kanonnen van 6 cm. Ik weet niet meer, wat mijn kameraden werden.
- 4.8.2 Om 4 uur, einde van den dienst, gingen wij spoorsslags naar onze kanonnen toe. Van Gastel leerde ons óók, wat we moesten doen.
"Het vuur, dat vanavond wordt gegeven, is stormvuur. Je moet niets commanderen, behalve 'bij de stukken' en 'vuren'. Je krijgt zes projectielen, Rang, weinig. Maar als er een vuurpijl in de lucht gaat, dan brand je los."
"Maar wat is de richting?"
"O, doodeenvoudig. Je moet naar de 'kuil' zien, twee honderd meter voor onze 'linie'. Je moet precies de schootstafel nemen. Je moet het kanon zóó plaatsen, dat er geen verwrikking aan is. Je moet houtjes nemen, touwtjes nemen. Je moet met een lichtje en zaklantaarns, nog de richting controleren en daarna wacht je maar af."
- 4.8.3 Hard hollende liepen wij naar de eetzaal. Gauw een groot bord vol aardappels, groenten, een stuk vleesch inschrokken. 't Was zoute kost doch we kregen geen drinken en geen vla of pap.
We vlogen naar onze tent. Je kon niet weten of het weer zoo helder bleef dus tegen de nachtelijke koude trokken we de overjas aan. Sommige kameraden hadden nog wat snoep om de dorst te verslaan, ik helaas niet.
En om 6 uur moesten wij aantreden. Om 7 uur, in Augustus, werd het schemerachtig. Wij konden nog de richtmiddelen zien. Om half 8 was ik absoluut klaar, de zes bedieningsmanschappen moesten nog naar een schuilplaats gaan en de batterij-commandant moest uitzien. Dat duurde uren.
- 4.8.4 In de nachtelijke omgeving zag ik officiers te paard, hoorde ik fluisterstemmen, hoorde ik de telefoon gaan. En hoorde ik de paarden aanzetten, die de bewegelijke poppen in de schiethei met touwen moesten verplaatsen. Alle fluistergeluiden, die ik niet heelemaal thuis kon brengen. Sommige minuten was er, heel in de verte, een flambouw die ontstoken was of een vuurpijl die vlamde. Maar het stormgeraas hoorde ik niet. ** Een lantaarn of kaars op een lange stok of stang.*
- 4.8.5 Eindelijk, eindelijk waren de vijandelijke stukken in de schiethei goed te herkennen. Ik dacht, dat het nú los zou gaan. En werkelijk, na eenige seconden kwamen er honderden vuurpijlen los, rood en blauw, wit en oranje. De hel brak los: "Storm!"
Ik kon mijn woorden niet laten verstaan: "Gooi er wat uit! Ik ben vreeselijk dorstig. Gauw, gauw, naar de tenten toe!" De zes projectielen waren in één minuut verschoten. De storm kalmeerde. De paarden werden uitgespannen.
"Einde van den dienst", schetterden eenige hoornblazers.

Mobilisatie Herinneringen

- 4.8.6 Wij gingen, smachtend van dorst, naar onze tent toe. Goseling gaf mij een halve kwattareep en zei "misschien kalmeert je dorst wel". Chocolade is niet dorst-stillend, maar we hebben niets meer. Ik at dat fijn op, een andere smaak in mijn bek. We sliepen als rozen, 't was over twaalfen geworden!

4.9 De volgende morgen

- 4.9.1 's Morgens om 5 uur werd in onze slaaptent geroepen: "Korporaal Rang, korporaal Rang, ga je mee naar de schiethei?"
Ik werd, slaapdronken, wakker. Wie schreeuwde daar zóó vroeg. Sergeant K!
"Je moet de vruchten zien van jouw schieten."
- 4.9.2 Ik kleepte mij snel aan, een broek met bretels, een tuniek, een overjas, een kepi, kousen en schoenen. In drie minuten was ik klaar.
"Ik dacht, dat mijn opschrijver mee moest gaan. Ik moet de gaten tellen van alle vuren van eenige batterijen, daar was jouw batterij ook bij. Ik vond het altijd mooi, om de uitwerkingen van de vuren te controleren."
Ik bedankte hem, dát moest ik bekijken. Wij naderden de standplaats van mijn batterij. Ik liet hem mijn behulpzelen zien.
"Best, Rang, best. Je hebt vast 20 manschappen gedood."
- 4.9.3 Na eenige minuten kwamen wij bij de vijandelijke poppen. We kenden die manschappen wel, een bovenlijf met een kop op stangen waaraan 10 of 15 of 20 poppen vastgemaakt werden.
"Dat zijn jouw vijanden", zei de sergeant. Inderdaad, daar stonden 100 soldaten apart. Ik moest die soldaten onder vuur nemen gisteravond.
- 4.9.4 "Je moet tellen", zei de sergeant, "hoeveel kogelgaten er in zitten. Ik zal naar andere poppen gaan."
Wat waren die vijanden gehavend! Twee poppen waren door twee granaten getroffen, er was geen dráád meer heel! De andere 98 poppen waren een of twee of drie of tienmaal doorschoten. Er waren vast 500 gaten ingeboord!
Dat was wat, nog in het donker van onze groote oefening...
- 4.10 Ik weet niet, wat ik meer over Oldebroek of de Oranje-Nassau-kazerne schrijven moet. Natuurlijk zijn wij van de legerplaats naar Amsterdam gegaan. Natuurlijk moesten wij in September het groote examen doen. Natuurlijk slaagden wij met glans door den lieflijke sergeant-majoor Van Gastel. Dát was onze leermeester, van hem heb ik eenige kanten van het militaire leven geleerd.
- 4.11 Op 3 of 4 October 1913 kwam ik thuis, met gouden strepen. Ik was reserve sergeant.
In mijn diensttijd moest ik één dag naar Den Haag toe, om het examen lagere-acte-wiskunde te doen. Mijn kameraad Goudriaan ging op dienzelfden dag voor de middelbare actie wiskunde op. Maar hij had heel veel wiskunde opgedaan op de HBS, ik weinig. We moesten later mondelinge examens doen. Ik slaagde voor wiskunde. Grietje en ik verloofden ons. Mijn klas was de 6e klas, later de 7e klas. Het gewone werk was veel beter geworden.



Een foto van Grietje de Boer en Lolke Rang. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10479, 1920)

* Op 3 oktober 1913 kreeg Rang groot verlof.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 5. Derde opkomst, maar geen 75 dagen

- 5.1 Op 20 Juli 1914 moest ik wéér in dienst. Dat was niet in Amsterdam, maar in Utrecht. En dat duurde niet 75 dagen, maar bijna 5 jaar!
- 5.2 Die Maandag sleepte mijn vader mijn dienstkist met mijn uitrustingsstukken weer naar de Oranje-Nassau kazerne. Ik dacht dat we voor vaandrig weer in Amsterdam moesten zijn. Maar na een kwartiertje werd ik wakker, we moesten naar Utrecht toe. Dáár was de luitenantsopleiding! We konden vanochtend nog wat doen in de kazerne, we moesten eerst in Amsterdam lunchen en dan moesten we met de trein naar Utrecht toe.
- 5.3 Ik ging, zeg om half twaalf, naar de Kraayenhofstraat toe om mijn tante te bezoeken en om te eten. Helaas, tante Tiet was niet thuis, oom vanzelf óók niet. Maar hun eenige dochter, Tjitske ontving me. Ik verklaarde wat ik moest doen, ik moest voor dienst naar Utrecht gaan en ik zou graag bij haar koffie drinken en brood eten. Misschien vergis ik mij, maar ik zou denken, dat mijn meisje toen in Amsterdam was. Zij zou op diezelfde Maandag naar huis gaan. Dus die Maandag was een treurige dag: in dienst, geen meisje meer aan mijn arm, en naar Utrecht!
- 5.4 In verband met die (kleine) misère, dacht ik, dat ik maar goed moest eten. Ik bestelde aan Tjitske twee eieren maar ze moest dat voor mij kopen. Misschien kon ze mij brood geven en een kopje melk, misschien een kopje koffie? Ze wilde dat niet en ze zei, dat ze eieren kocht voor haar eigen centen. Maar ik stond er op, dat ze dat voor mijn centen deed. Ik was toen een rijk man, een ei kostte toen 3½ ct.! We hebben nog over het gezin Barends gepraat en over ons gezin. Om half twee moest ik met de andere reservisten op het station zijn. De kisten waren verzegeld, ze zouden naar de Militaire kazerne in Utrecht komen. We gingen naar een onbekende plaats.
- 5.5 De trein stopte in het verwaarloosde station Utrecht. Sommige mensen wisten de plaats wel van de kazerne. Ik herinner mij nog zoo goed, dat we naar het zuidoosten gingen. Die kazerne was heel wat beter dan in Amsterdam. Wij kregen een kamer, waarlijk blauw opgeschilderd, één hoog. Daar zaten al reservisten die 5½ maand gediend hadden, aan één stuk door. Straatman was onmiddellijk aan het harrewarren met die 'beroepssoldaten'.
- 5.6 Wij gingen, na onder andere het rooster van ons les te hebben gelezen, in de stad eten. Natuurlijk gingen bijna alle mensen mee. Goseling wist een goedkoop hotelletje, de 'Europe'. Ik zou zeggen vlak bij het Neude of de Neude, een heel oud plein van de Domstad. Wij bestelden een glas bier... wij aten wat... hij dronk nog een glas bier... Maar daar kon ik niet tegen, vooral in verband met mijn copieuze lunch met twee zacht gekookte eieren.
- 5.7 Wij liepen nog wat in Utrecht. Toen zei ik dat ik naar de kazerne moest, om brieven te schrijven. Dat deed ik en heel vroeg ging ik op mijn slaapzak. Ik dacht dat ik kon slapen. Daar heb ik mij vreeselijk in vergist.
- 5.8 Om 12 uur moest ik, hals over kop, naar de W.C. toe. Gelukkig was de W.C. in het gebouw. Ik passeerde de wacht. "Ik ben niet goed", zei ik tegen de sergeant. 't Was nog niet te laat; na drie, vier minuten ging ik weer naar mijn bed. Maar na 1 uur begon het leventje weer. Snel er uit gaan, gauw, gauw. 't Was de oude kwaal die mij weer te pakken had, ingewandspijn en heftige diarree. Na één uur weer... De volgende ochtend was ik wel present. Ik had haast niet gegeten maar ik volgde de lessen. Vóór den dienst was ik nog naar de W.C. gegaan, en voor de pauze van 12 uur weer. Ik at, héelemaal niet met smaak, wat boterhammen op. Maar na 2 uur begon het weer te rommelen in mijn ingewanden. Goed, ik ging weer naar de W.C.

'Dit betreft Tietje de Vries (Ameland 1869-Amsterdam 1919), een zus van Rang's moeder Martje de Vries. Zij was in 1894 getrouwd met Hans Barends (Ameland 1868-onbekend 1930, loodschef). Naast genoemde dochter Tjitske (Amsterdam 1892-idem 1969) waren er ook drie zoons waarvan twee overleden op de leeftijden van zeven maanden en 21 jaar. Het gezin woonde van 1913 tot 1920 op Kraijenhoffstraat 9 in Amsterdam. (NL-AsdSAA 5422 inv.60)



Wachtgebouw van de Kromhoutkazerne, destijds buiten Utrecht maar nu in Utrecht. Later uitgebreid op het terrein van Fort Het Vossegat. (René Ros, 2014)

'Vermoedelijk de Kromhout Kazerne aan de Prins Hendriklaan. De oudere Hojel-kazerne was van de Vesting-Artillerie, maar die lag ten westen van het station.

'Aan het Vredenburg, waar nu hotel Apollo staat.

Mobilisatie Herinneringen

- 5.9 Intussen had ik gehoord, dat onze leermeesters twee luitenants waren, eerste luitenants, met eenige sergeants-majoor. Die verdeelden de lessen onder elkaar. Ik ben helaas maar 10 dagen in Utrecht geweest. Ik heb de naam van de eerste officier vergeten, de tweede 1e luitenant was Tilanus! Later het hoofd van de Christelijk Historische Partij! Die heeft óók wat omgezworven met eerst luitenant en dan politicus. De tweede dag kon ik niet meer, ik bleef op mijn stroozak liggen. Ik vastte maar, de ingewandspijn zou wel over gaan. De derde dag was ik bijna beter, maar vaal-bleek!

5.10



Hendrik Tilanus was voor Rang zijn eerste Luitenant. (Parlement.com, z.j.)

Dr. Hendrik Willem Tilanus (Deventer 1884-'s-Gravenhage 1966). Hij werd Tweede-Luitenant der Artillerie in 1907 en Eerste-Luitenant in 1910 en diende bij 3e (1907), 2e (1909) en 1e (1910) Regiment Vesting Artillerie. Tevens vanaf 1913 docent aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Op non-actief gesteld in 1919. Vanaf 1922 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal voor de Christelijk-Historische Unie en sinds 1939 fractievoorzitter. In 1926 benoemd tot kapitein der artillerie en in 1938 tot majoor titulaire der artillerie. Op 7 oktober 1940 gevangen genomen door de Duitse bezetter en geجازeld in Buchenwald, Haaren, Sint-Michielsgestel en Vught. In 1945 ontslagen uit militaire dienst en tot zijn overlijden lid van de Tweede Kamer gebleven. (Parlement.com; NL-HaNA 2.13.04 inv.740)

- 5.11 Ik weet haast niets meer van de lessen af. Ik herinner mij nog, dat we buiten Utrecht artillerie-verkennen hadden. Schemerig staat mij de naam van het fort Lunetten voor den geest. Alle kameraden hadden het over de dringende toestand in Europa. De troonopvolger van Franz Jozef werd in Belgrado vermoord! De diplomatieke hoven werkten zich dood. 't Was nu Rusland tegen Duitschland. Zou er werkelijk oorlog komen?

- 5.12 Op een druilerige middag zaten wij in het leslokaal en daar kwam de hoogste chef binnen. Ze hadden mij verteld dat baron Roëll, groot-majoor van de Artillerie, ijsingwekkend streng was. Hij had maar een klein baantje. De kapitein 'De Zee-leeuw' van Amsterdam had met Majoor Roëll hetzelfde baantje gemeen. Maar hij was ongenadig tegen de houding van de aanstaande officieren, ook wel tegen de verstandelijke gaven, óók wel. Maar tegen dronkenschap, tegen onbeschoftheid, tegen onverstand in het maatschappelijk leven was hij een woedende leeuw.

Betreft Jonkheer Willem Roëll (Haarlem 1873-'s-Gravenhage 1958). Hij begon zijn vrijwillige verbintenis in 1892 bij het 2e Regiment Vestingartillerie. In 1912 was hij bevorderd tot Kapitein en vanaf 1913 geplaatst bij het 1e Regiment Vestingartillerie te Utrecht. Rang moet hem daar in die rol hebben meegemaakt. Van 1932 tot 1937 was hij onder andere commandant Vesting Holland waar in 1922 de Stelling van Amsterdam in was opgegaan. (NL-HaNA 2.13.04 inv.557)

- 5.13 Daar kwam Majoor Roëll binnen. "Geef acht", commandeerde de sergeant-majoor. Wij stonden als pilaren, achter de stoelen. Stuk voor stuk bekeek hij ons. Hij zei haast niets. "Je moet beter eten en drinken", zei hij tegen mij, "je ziet er niet florissant uit". "Majoor, ik heb twee dagen ingewandspijn gehad." Hij zei niets meer, hij ging verder. Had ik zijn gezicht gezien? Nee, ik was een stukje langer dan hij, ik keek tegen zijn mooie kepi aan. Ik heb dus het gezicht van mijn groote chef niet gezien! Ik heb hem nooit meer gezien! Dat was de 25e of 26e dag van Juli 1914.

Mobilisatie Herinneringen

- 5.14 Na twee, drie dagen was het hel in Europa. De Duitse legers rukten op naar het Westen en het Oosten. Wij gingen mobiliseren. Dat wil zeggen dat ik naar mijn oorlogsbestemming moest gaan, naar het fort Zuidwijkermeer van de stelling van Amsterdam. De volgende jaren, van 1914 af, tot 15 maart 1919 toe, heb ik ook in deze geschriften beschreven.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 6. Fort Zuidwijkermeer

- 6.1 Er komt mij één tafereeltje voor den geest in het eerste fort, fort Zuidwijkermeer'. Mijn kapitein zei tegen mij: "Sergeant Rang, heeft u uw dienstkist meegenomen? Daar komt een storm op, zóó geweldig! U moet niet denken, dat u met deze mobilisatie in twee weken klaar bent. Dat duurt maanden!" Hij had gelijk nog óók, dat duurde jaren! 1 Augustus 1914 is een knooppunt van mijn leven, van de levens van alle mensen die ik in het jaar 1914 meemaakte: de groote eerste wereldoorlog. De staatkundige toestand is nooit meer gelijk gebleven. Mijn eerste aardrijkskundeles gaf heel andere grenzen van de landen van Europa dan na 1919.
- 6.2 De kerkelijke toestand van ons werelddeel is helsch geworden. Na 1919 leefden in het Oosten van Europa Lenin en Stalin, de groote godloochenars van onzen tijd. De volgelingen van Marx en de krankzinnige filosoof, die de mensen tot goden maakte, Nietzsche.
- 6.3 De maatschappelijke toestand van de wereld werd duivelsch. De communistische partij heeft nooit zoveel successen behaald dan na 1919 en na 1945. Daar komt Joseph Stalin op het kussen! De géésten van alle mensen werden anders. In den harten der miljoenen dienstweigeraars zijn die gedachten uitgeroeid, ze kochten een pistool. Ik begrijp niet meer de literaire voortbrengselen na 1940. Waar is de Romantiek? Wat heb ik van Van Lennep gehouden! Waar is de psychologie van Couperus! Wat heb ik van Noodlot gehouden! Waar zijn de schoone gedichten van Frederik van Eeden en Perk gebleven? Wat heb ik van Lioba¹ gehouden! Neen, de commandant van Zuidwijkermeer² heeft goéd geschoten. Hij zei, dat ik mijn dienstkist moest laten komen, dat duurt maanden. Ik dacht, later, jaren!
- 6.4 Helaas, ik kan het gezicht van de kapitein niet voor mij halen, nóch zijn naam. Na twee dagen, op 2 Augustus, moesten wij naar het noorden toe. Naar het fort Veldhuis, tusschen Heemskerk en Assendelft gelegen.
- 6.5

¹ Fort Zuidwijkermeer ligt nabij Assendelft in de gemeente Zaanstad. Het is gebouwd tussen 1894 en 1903 en was bestemd voor de plaatsing van zes kanonnen en vier mitrailleurs met huisvesting voor 185 militairen. De inundaties liggen ten westen van het fort en beslaat de westelijke helft van de Zuidwijkermeerpolder, een van de IJ-polders. De Liniewal Aagtendijk - Zuidwijkermeer zorgt voor die scheiding van de polder en loopt vanaf het noorden op het fort aan. (NL-WpDStvA)

² Betekenis: Lioba is een roman uit 1897 van Van Eeden over de heilige metgezellin van Bonifatius.

³ Vermoedelijk Josephus van Steeden (Amsterdam 1883). In 1899 was hij vrijwillig bij het Instructie-bataljon te Kampen (korporaals-opleiding) begonnen. Vanaf 1906 was hij vrijwillig sergeant bij de Landweer Infanterie. In 1907 werd hij benoemd tot Reserve-Tweede-Luitenant bij de Infanterie der Landweer en wel in het XXIIIe Landweerdistrict (later Amsterdam II). In 1911 werd hij benoemd tot Reserve-Eerste-Luitenant, de rang waarmee hij in augustus 1914 gemobiliseerd werd. Van augustus 1914 t. e.m. juni 1916 was hij de commandant van Fort Zuidwijkermeer. Pas in oktober 1919 ging hij met groot verlof. In 1922 werd hij overgeplaatst naar het 7e Regiment Infanterie en een jaar later volgde, 39 jaar oud, eervol ontslag. (NL-HaNA 2.13.04 inv.759; NL-WpDStvA C8464, 27-01-1919)



Het Fort Zuidwijkermeer aan het Noordzeekanaal, waar de liniewal op het kanaal aansluit. (Otto Bodemeijer, 2013)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 7. Fort Veldhuis

- 7.1 Van 2 Augustus tot 31 October zat ik op het fort Veldhuis. Ook van het fort Veldhuis¹ heb ik veel geschreven. Mijn eerste chef was een luitenant van de infanterie. Mijn onmiddellijke chef was een reservist, de tweede luitenant De Gee², nu leeraar in Hilversum.

¹ Fort bij Veldhuis ligt nabij Heemskerk in de gelijknamige gemeente. Het is gebouwd tussen 1893 en 1899 en was bestemd voor de plaatsing van zes kanonnen en acht mitrailleurs met huisvesting voor 311 militairen. De inundaties liggen ten westen van het fort en lopen tot aan de duingronden. (NL-WpDStvA)

² Dr. Anthonie Leenderd Wilhelmus de Gee (Nieuwer-Amstel 1889-Lochem 1964). In 1909 ging ook hij een vrijwillige verbintenis als aspirant-Vaandrig aan en kwam in werkelijke dienst bij het 2e Regiment Vestingartillerie. Het doctoraat wis- en natuurkunde behaalde hij in november 1916. In dezelfde maand trouwde hij en eindigde zijn mobilisatie. Een maand later vertrok het echtpaar voor zeven jaar naar Nederlands-Indië. Na terugkomst werd hij onderwijzer aan het Christelijk Lyceum in 't Gooi in Hilversum. Als Reserve-Kapitein gaf hij in 1932 de lezing "De Chemische Oorlog". In januari 1940 bereikte hij zijn hoogste rang Reserve Majoor, tijdens zijn tweede mobilisatie. Hij diende bij het IV Legerkorps (Grebbeinie) als Hoofd Sectie IIIc (Gasdienst!) en ging op 25 mei 1940 met groot verlof. In 1947 kreeg hij eervol militair ontslag. (NL-HaNA 2.13.04 inv.766; KB Delpher; UvA Acad.; NL-HvsSAGV SAGV068 inv.155, 1920-1939)

- 7.2 Plotseling komt een naam mij voor den geest, die ik nooit meer beschreven heb. De naam van mijn kameraad-reservist Nort Thomson¹, een Joodje², met schatten in zijn portefeuille. Ik heb hem niet genoemd in de eerste 60 dagen in Amsterdam, noch in de 75 dagen weer in Amsterdam, noch in Utrecht. Plotseling zie ik hem weer. Misschien had hij niet de 75 dagen in Amsterdam doorgebracht, in mijn geest was hij korporaal Nort Thomson van Veldhuis.

¹ Vermoedelijk Gustaaf Henri Eugène Nord Thomson (Amsterdam 1889-Leiden 1942), zoon van de bekende industrieel J.P. Nord Thomson. Behaalde in 1914 zijn doctoraal examen rechtswetenschappen aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. Hij was in 1909 ingeloot bij het 7e Regiment Infanterie maar kreeg uitstel, vermoedelijk vanwege zijn studie. Kwam op 20 juli 1912 in werkelijke dienst na overplaatsing naar het 2e Regiment Vestingartillerie, dezelfde datum en regiment als Rang. Nord Thomson was van september 1912 tot december 1915 Reserve-Korporaal, zoals Rang ook beschrijft. Hij was ook gemobiliseerd en zou in 1919 Reserve-Eerste-Luitenant worden. De laatste mobilisatiejaren was hij auditeur-militair bij de krijgsraad in 's-Hertogenbosch. In 1923 kreeg hij eervol ontslag. Als burger werkte hij als advocaat en was onder andere ook adviseur van de Bond van Vrijwillige Burgerwachten in Nederland. (NL-HaNA 2.13.04 inv.562; Huygens PKdN p.1087)

² Zie tekst 1.3.6.

- 7.3 De Joodsche korporaal verwijderde mij van mijn onmiddellijken chef. Nort Thomson was rijk, hij kon mij niet dulden! Ook in dienst spelen de rijkdommen een rol. Ik zie hem nog lopen, nee, schuifelen, dat kleine Joodje. Hij was eenig vriendelijk, natuurlijk, en hij vertelde sommige dingen van zijn rijkemansleven. Hij vertelde, dat hij over een paar dagen, of over een paar jaren een eind aan zijn leven maakte. Wat kon hij meer aan het leven doen, zei hij. Hij had rijke diners meegemaakt en met sommige rijke dames omgang gehad. "Vind je dat erg? Sergeant?" "Nee, dat is niet erg, maar afschuwelijk", zei ik, "geloof je niet dat de Groote Schepper, die ook jou gemaakt heeft, er helemaal niet vrolijk is, dat een man, die in het rijke leven staat, een eind aan het leven maakt, dat God voor hem gemaakt heeft?" Neen, dat zegt mijn moeder, maar dat zijn overwonnen praatjes!! Later babbelde hij met onzen luitenant, aardig, goedig. Hij stookte hem op tegen sergeant Rang.



Groepsfoto van de manschappen van lokaal 22 van Fort bij Veldhuis, mogelijk de bezetting van de linker hefkoepel. Van Nord Thomson is een tekening op latere leeftijd bekend en qua ogen en mond lijkt de persoon uiterst rechts op hem. (NL-WpDStvA C12557, 1914; Huygens PKdN)

* Zie tekst 1.3.6.

Mobilisatie Herinneringen

7.4 Ik liet dat maar blauw, blauw. Goed, ik was geen rijk man. Ik had nog geen rijkemans vormen. Ik deed wel mijn best. Toen de luitenant met hangende pootjes naar mij toekwam, om projectielen te vullen, zei ik, dat ik dat klaar kon spelen. ik maakte, met mannen vastuit*, in de eerste dag 30 projectielen klaar, en in den tweeden dag 60. Korporaal Thomson begreep er niets van, en nog minder luitenant De Gee!

7.5 Toen de hefkoepel kapot was, en luitenant De Gee niet dorst vragen om herstelling, toen moest ik naar de conducteur toe lopen. En die conducteur maakte ons het sluitstuk goed. Maar de verhouding van den armen Rang tegen de 'nuffigen korporaal en den nuffigen doctor' was niet zoo aardig. De Gee had zijn promotie gedaan, ik vermoed in de scheikunde. Ik trek er mij niets van aan, ik had honderdmaal meer lol in mijn leven dan de luitenant en de korporaal. Ik had daverende vrienden: de sergeant Van Dilz en de fourier Hietkamp. Ik heb nog nooit zóó gelachen, dan door de kluchtige uitvallen van de lacherige Limburger.

7.6 Kom, ik moet mijn chef van dien tijd schetsen, de eerste luitenant Munters*. Hij was een klein mannetje, met een bleeke snor. Hij had niets te zeggen. Luitenant De Gee had over zijn manschappen nog wat te zeggen, Munters niet. Ik heb zijn gezicht bijna alle dagen gezien. Ik heb nóóit een commando uit zijn mond gehoord. Moest hij de geheime fort memorie niet inzien! Dat durfde hij niet! Moest hij de bezetting van het fort niet in vier wachten onderverdeelen, zooals de reglementen verkondigden? Dat wist hij niet! Hoeveel projectielen moeten er klaar zijn voor het 10 cm. geschut? Dat stond wél in de fort-instructie, hij dorst ze niet inzien. Moest ons fort niet met prikkeldraad omzoomd worden, als andere forten? Ja, dat wel. Maar wie zou dat leveren? Hij wist het wel, maar hij durfde geen commando's te gillen. Ik heb nog nooit zoo'n jongeuffrouw gezien!

7.7 Eindelijk kwam de fortcommandant, een Indisch kapitein, die gauw majoor werd. Die schold en die vloekte de hele bemanning bijeen. We moesten om 5 uur 's morgens opstaan en tot 7 uur 's avonds werken, om de vreeselijke achterstand in te halen. Wij moesten prikkeldraad spannen. Wij moesten granaten vullen. Na 14 dagen was het fort 'op de hoogte' van de fort-instructie. We hadden 120 granaten en kardoezen gevuld, de bezetting was in vier wachten verdeeld, er waren wacht-commandanten en sergeanten van de week. En op 31 October moest ik weer bij de opleiding komen.

7.8 Ik heb nog een foto in mijn bureau zitten, waarop ik sta met een werkbroek aan*. Ik was sergeant voor de prikkeldraadwerkers. Als de kapitein langs de prikkeldraadversperring kwam om het werk te controleeren, schreeuwden de soldaten: "Piet, Piet, Piet", dát was zijn bijnaam. De manschappen schoten naar de kuilen toe, waarin de stangen moesten gezet worden. Munters, De Gee? Ze lieten hen zoo maar gaan, ze groetten niet voor hen! Ik kan nog wel veel dingen verhalen, ik zal dat niet doen. De beschrijving van de houding van Munters en De Gee, en Munters en het vloekbeest heb ik naar mijn vermogen goed geteekend.

* Dit woord bleek het moeilijkste, vrijwel onleesbare woord in de originele teksten. Het best gelijkend en best passend is 'vastuit' hetgeen 'lachend, zonder moeite' zou kunnen betekenen.

* Vermoedelijk Marius Cornelis Munters (Middelburg 1885-Amsterdam 1970). Hij ging in 1909 een vrijwillige verbintenis bij het Regiment Grenadiers en Jagers aan, maar werd een jaar later Militie Tweede-Luitenant bij het 3e Regiment Infanterie. Zijn hoogste rang als Eerste-Luitenant kreeg hij in 1910.

In juli 1914 kwam hij in werkelijke dienst bij het 7e Regiment Infanterie en kort daarna gemobiliseerd tot zijn groot verlof in oktober 1919. 35 jaar oud kreeg hij in 1920 eervol ontslag. (NL-HaNA 2.13.04 inv.762)



Een prikkeldraadversperring buiten de gracht, met het bomvrije hoofdgebouw en keelkazerne in de achtergrond. Waarschijnlijk is dit Fort aan de Nekkerweg. (NL-WpDStvA C5319, 1940)

* Ook deze foto is bewaard gebleven maar er is nog geen bruikbare scan van ontvangen.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 8. Assendelft buiten de forten

- 8.1 We gingen van fort Veldhuis naar Assendelft toe, van een fort naar de artillerie buiten de forten. We moesten langs de eenzamen weg lopen, die de dijkwerkers hadden aangelegd van Uitgeest naar het centrum van de stelling, de Zaanlandsche communicatieweg¹. Doodstil. Geen mens, geen voertuig zagen wij. Links en rechts de najaars-kleurende weilanden. Twee kameraden hielden mij gezelschap. Sergeant van Dielen, die ik absoluut niet graag miste, ik dacht dat ik het niet overleven zou. En fourier Hietkamp. Zij zouden mij halverwege brengen. Dat was de afscheidsweg. Wij zwegen. Wat konden wij spreken. Ik wist niets van mijn toekomstige leven af. De kameraden zouden mij vast missen, maar wat konden wij er aan doen? Dienst is dienst. Ik heb ze nooit meer gezien, nooit.

¹ De Zaanlandsche Communicatieweg ligt niet tussen Uitgeest richting Amsterdam, maar tussen Heemskerk en Westzaan. (NL-HlmNHA 112 inleiding)

- 8.2 Halverwege liep ik alleen, naar de onbekende toekomst heen. Ik passeerde eindelijk de eerste huisjes van Assendelft, dan ging ik naar het zuiden toe. Een bordje zei mij, dat daar mijn chef werkte. Ik klopte aan en onder de schreeuw "binnen" stond ik voor mijn kapitein. Die zei, dat ik een woning kon betrekken bij den winkelier Fris². "Dat moet je zelf maar uitzoeken."

² Vermoedelijk Andries Fris (Assendelft 1875-Beverwijk 1955) en zijn vrouw Aagje Schagen. Bij zijn huwelijk in 1913 was zijn beroep manufacturier, hetgeen Rang ook noemt. In april 1938 trad eigenaar A. Fris uit de Firma J. Fris, Kerkbuurt 419 te Assendelft. De firma was een handel in manufacturen (geweven producten), bedden, matrassen, dekens en stoffeerdery. (NL-HlmNHA 23 inv.169; KB Delpher De Zaanlander, 20-04-1938)

- 8.3 "De studie, dat weet ik niet", zei kapitein Klinkhamer³, "wij zitten met zijn tweeën, mijn luitenant en ik. We moeten met zijn vieren of vijven wezen. De luitenant noch ik hebben geen tijd om jullie les te geven. Dus je krijgt zes weken vrij. Je moet natuurlijk in Assendelft studeeren, er zijn kleine gelegenheden voor: een panorama en een bovenzaal in ons bureel. Daar kun je voor mijn part zitten te studeeren. Je hebt reglementen van Utrecht nog, je moet maar zelf studeeren. Voor de kerstdagen zal ik jullie een examen af laten leggen. Misschien worden jullie zoomaar vaandrig⁴."

³ Vermoedelijk Gerard Klinkhamer (Amsterdam 1873-Breda 1938). Hij begon in 1893 als dienstplichtig loteling bij de Infanterie maar werd in 1894 vrijwillig (beroeps) kanonnier bij het 2e en 4e Regiment Vestingartillerie. Van 1901 tot 1913 diende hij bij diverse regimenten Veld-Artillerie. In april 1913 werd hij benoemd tot kapitein bij het Amsterdamse 2e Regiment Vestingartillerie, waarmee hij past in de beschrijving van Rang. Hij werd in december 1916 weer geplaatst bij de Veld-Artillerie waar hij opklom tot Luitenant-Kolonel Commandant van het 4e Regiment Veld-Artillerie. In 1934 ging hij met pensioen. (NL-HaNA 2.13.04 inv.739)

⁴ Op 24 december 1914 werd Rang benoemd tot Vaandrig.

- 8.4 "Wie zijn mijn kameraden", vroeg ik aan hem. "Sergeant Montijn, voor mijn groep, sergeant Straatman, sergeant Goseling en jij!" "Dat vind ik prachtig. Straatman en Goseling ken ik al jaren." "Nou, ga je gang maar. Succes met je studie." Dat was de eerste keer, dat ik mijn chef zag en hoorde spreken. Na twee maanden zag ik hem weer, bij het afscheid.

- 8.5 Ik heb in Assendelft twee schitterende maanden doorgebracht. 's Morgens gingen wij, met z'n vieren en met twee landweersoldaten, panorama schieten. Wij wisten er al veel van. 's Middags en 's avonds zat ik in mijn kwartier te studeeren. Ik trok mij niets aan van den dienst, wij waren vrij als vogeltjes. Natuurlijk kon ik niet altijd studeeren. Ik kletste met mijn kostjuffrouw, eenige jaren ouder dan ik en met mijn hospes, twintig jaar ouder dan ik. En ik dichtte.



"Detachment Artillerie Assendelft" (StvA Album p.81, 1915-1916)

Mobilisatie Herinneringen

8.6 Najaar

De stormwind vaagt de velden kaal.
De mist dringt iedren zonnestraal
Terug; en kleurt het landschap vaal.
Het najaar heerscht, verdervend!
De takken zwiepen op en neer,
Hun moede ruischen zwelt steeds meer
't Is of ze kreunen, keer op keer:
Wij groeten u, wij, stervend!

Der voog'len lied, het zwijgt reeds lang.
Niets klinkt bij 't klagend klokgeklang.
Ja toch, het weenend boomgezing,
Maar beide zijn aan 't zuchten:
Wij snakken naar het lentezoet,
Wij hunk'ren naar den voorjaarsgroet,
Gewiekter zang'ren. Winter doet
Al onze liefsten vluchten.

De blaad'ren vallen, droog, gestaag
Gedreven door den wind omlaag
De kille dagen gaan zoo traag;
Want najaar heerscht, verdervend.
De woeste wind veegt velden kaal.
Ik hoor der moede boomen taal:
Wij groeten u, wij, stervend!

Assendelft, 10 Nov. '14

- 8.7 Zou ik een teekening^{*} kunnen maken van de Zaanlandsche stormen? Zou ik een schets kunnen teekenen, van een wilg bij mijn deur, die kraakt onder de felle stormvlagen? Kan ik een teekening maken van mijn chef, die ik twee maal in mijn leven gadegeslagen heb, of van zijn ijzersterke luitenant?
- 8.8 Wij deden het examen. De luitenant stuurde de werken op, hij kon er zijn kop niet mee breken. Hij zei alleen, dat de eerste sergeant op punten, de eerste vaandrig zou worden en dat was toen Straatman. De tweede sergeant zou de tweede vaandrig worden, dat was toen Rang! Ik kwam weer boven Goseling, helaas onder Straatman.
- 8.9 Op 16 December kreeg ik een brief, dat ik overgeplaatst was naar de groep Halfweg. Dat wist Goseling, de olijkerd. Hij dineerde graag met generaal Ophorst^{*}, de stellingcommandant, en met zijn beeldige dochter. Ik nam afscheid van Assendelft, ik nam afscheid van mijn chef. Ik zag voor de tweede maal zijn strenge gelaat. Ik heb hem nóóit meer gezien. Intusschen, als ik straf moest hebben voor ongeoorloofd verzuim, zou ik nog in den bak zitten. Zóó erg was dat!
- 8.10 De treinreis van Zaandam tot Alkmaar heb ik na 1919 honderden malen gedaan, toen we met vakantie in Bergen^{*} zaten. Dertien, veertien keer, plus de voorbereidende besprekingen, plus de dagen die ik nog werkte in Amsterdam. Als ik de treinreis maak, dan komt de groote en de ver verwijderde kerktoeren van Assendelft mij voor den geest. Een machtig tafereel van mijn toch wel kunstig leven, ik was bij de manufacturier Fris in Assendelft, met mijn twee kameraden in den militairen dienst. Heel ver, heel ver is het prachtige dorp van het najaar en den komenden winter in 1914. Prachtig, jong, verliefd, dichtertje, sergeant en bijna luitenant. Zie annotatie 8.2.1.

^{*} Met 'teekening' bedoelt Rang niet een werkelijke tekening, maar spreekwoordelijk het schetsen van de situatie.

^{*} Generaal-Majoor Adrianus Rutger Ophorst (Haarlem 1857-Amsterdam 1928). Vermoedelijk wordt verwezen naar zijn tweede (ongehuwde?) dochter, de dan 24-jarige Adriana Suzanna Catharina Ophorst ('s-Gravenhage 1891-Amsterdam 1916). (NL-WpDStvA)

^{*} Vanaf 1921 ging Rang, zijn vrouw en de kinderen voor meerdere weken achtereenvolgend op vakantie naar Bergen (N.H.). Gedurende een langere periode zijn ze er negentien keer geweest. Ze huurden daar kamers bij particulieren in huis.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 9. Van Assendelft naar Halfweg en verder

- 9.1 “Kent u Halfweg wel?”, vroeg de kapitein.
“Ja, kapitein, ik heb er veel dagen gelogeed!”
“Niet in dienst wel? U kwam van het fort Veldhuis?”
“Nee, kapitein, niet in dienst. Ik had een vriend die op Halfweg woonde.”
“Dus u weet wel de reisgelegenheid. Dag, sergenteant Rang”.
En ik kon gaan.
“Wat moeten wij inpakken?”, vroeg ik aan Goseling.
“Ik zou zeggen, een lege ransel, je karabijn, je patroontasch, je sabel en je bajonet. Je weet niet, of de kapitein streng of goedwillig is.”
Dat deed ik. Eerst groette ik hem, voor ons leven! Ik heb Montijn en Goseling en Straatman alleen meegemaakt in Oldebroek, 1916 of 1917, toen wij weer geschutsoefeningen moesten maken.



Een ransel ofwel broodzak van een officier, uit 1915. (René Ros NL-WpDStvA-C10461, 2021)

- 9.2 Dan ging ik weer naar mijn kwartier. Ik zag voor het laatst Fris en zijn vrouw. Vreemd. Dat waren mensen die ik zes weken lang dag en nacht zag, ik kende alle mogelijke bijzonderheden. Nu ging ik weg, voor altijd. Ik heb ze nooit meer gezien. Na veel jaren was ik met mijn fiets door Assendelft gekomen. Ik stapte af, maar ik kon de winkel niet meer zien. De winkel was verkocht en verbouwd!
- 9.3 Vreemdsoortig. Een soldatenleven is wel eigenaardig. De beste vrienden verlaat je, voor eeuwig! Ik zei ze gedag, met weinige woorden. Wat móet je zeggen!
Ik had mijn kist ingepakt, een soldaat moest hem aan het station brengen. Ik pakte mijn ransel in, met weinige artikelen, en ik deed ze op mijn rug. Mijn sabel en bajonet en patroontasch waren goed aangebonden. Ik schouderde mijn karabijn. Ik verliet het aardige droomhuis, voor altijd!
- 9.4 We moesten meer dan een half uur lopen naar het station Krommenie-Assendelft. Ik zag voor het laatste de bouwvallige en nieuwe woningen aan.
’t Was nog droog, de wind ging naar het oosten toe, de lucht was met vuile wolken overdekt. Ik zag nog de kerk, de winkeltjes, de boerenerven, de bruggetjes.
Toen stapte ik het station binnen voor de kleine rit naar Amsterdam, die ik zoo vaak gereisd had. Na een half uur was ik in het Centraal station.
Ik móest moeder even gedag zeggen. Trouwens, ik moest met de Haarlemsche Tram mee. Ik kón naar het Spui lopen, maar dat was al meer dan de helft naar moedershuis. Ik liep langs de Brouwersgracht, langs de Willemsstraat, over de Rotterdammer brug, langs de Jacob Catskade, naar de Van Boetzelaerstraat.
- 9.5 “Ben je er weer? Heb je weer verlof?”
“Nee, moeder, maar ik ga naar Halfweg toe. Dat is fijn voor mij. ’t Is een kwartiertje trampen! Ik kom véél thuis. Hoe is het mogelijk, dat ik naar Halfweg ga! Wat zal Willem Nugteren blij zijn. Kan ik een kop koffie drinken? Of een glas melk? Koffie is niet goed voor mij geweest.”
Ik had mijn vrachtje afgelegd. Moeder tilde de ransel op.
“Daar zit haast niks in!”
“Natuurlijk, ze moeten zien dat een sergenteant de regelementen kent. Ik weet niet, wat mijn kapitein is. Ik ben nieuwsgierig.”

Mobilisatie Herinneringen

- 9.6 Moeder schonk mij een kopje melk in, en zette zich tegenover mij aan de tafel neer.
"Weet je nog wel, voor vier maanden, wat was ik bar benauwd, toen jij met je geweer van huis ging. Jij dacht dat het wel bar mee zou vallen. Ik dacht, dat mijn sergeant zou sneuvelen!"
"Dat is meegevallen, moe. Ik heb niet veel te lijden gehad. Denkt u nog aan het fort Veldhuis?"
"Natuurlijk, jongen. Ik ging blij naar huis, toen ik je zag met je soldaten. Dat vergeet ik nooit!"
"Ik heb nooit gehoord, wat de terugreis is geweest."
"Nou, we gingen terug, wel meer dan een uur. We stapten weer op het bootje van IJmuiden naar Amsterdam, precies als de heenreis."
"Kon u niet gauwer met de trein gaan?"
"Dat weet ik niet, maar we hadden een kaartje."
"Moe, kan ik nú een boterham krijgen? Ik moet om 2 uur, half 3, in Halfweg zijn."
"Graag, ik zal brood snijden."
- 9.7 Na een drie kwartier ging ik weg, met mijn lege ransel, met mijn wapenen. Moeder wuifde mij voor de deur nog toe. Ik moest langs de Van Hallstraat naar de paardentram toe, naar Sloterdijk. Dan moest ik met de Haarlemsche Tram naar Halfweg gaan. Ik liep kaarsrecht, hard, langs de bekende straten. De Van Hogendorpstraat. Het oude mannen- en vrouwenhuis op de hoek van de Cliffordstraat en de Van Hallstraat. De Van der Hoopstraat.
- 9.8 Naar het westen liep de kaarsrechte en smalle Haarlemmerweg, met links een voetpaadje onder hoge boomen. Het was toen nog land, weiland, tuingrond. Rechts lag de ouwe Haarlemmervaart en de hoge spoordijk, met Boldoot¹. Verder weilanden, tot den hoogen Spaarndammerdijk.
Links stonden eenige bouwvallige boerderijen en de fabriek van Patria. Natuurlijk begraafplaats Vredenhof. Daar lag Martje, daar lag Dirk²...
- 9.9 Daar kwam de paardentram aan, en ik stapte in. Moeizaam sjokte het Belgische paard langs de rechte tramweg. De molen, Vredenhof, boomen. Lucht met vuile wolken, 't was bitter koud. Ik zag het kerkje van Ds. Winckel, het schoolgebouw van Van der Panne³. Sloterdijk, ik stapte uit. Ik liep de Haarlemmerweg over en bleef wachten op de zessprong. De brug van Sloterdijk, de Haarlemsche weg naar Amsterdam, de Admiraal de Ruyterweg (waar ik de tram verwachtte), de Sloterwijkermeerweg naar Sloten en Osdorp (met mooie ouwe boomen, zig-zag slingerend en heel in de verte stond een kazerne van de marechaussee, op een twee meter hoogen heuvel), de Haarlemmerweg naar Halfweg en de Osdorperstraatweg even verder.
't Was náár weer, ik liep heen en weer voor de stormvlagen. Nog geen regen of hagel, maar dat zou wis en dra komen... Na tien minuten wachten - een eeuwigheid - kwam de tram er aan.
- 9.10 Ik had nog eenige minuten gescholen in het tramlukje vlak voor den ingang van de Slotermeerdijk, een oud, lieflijk geval. Met die ouwe boomen, met een hobbelige keienweg, oud en lieflijk.
Ik stapte in en deed mijn ransel af, plantte die rugzak in het bagagenet. Ik schoof mijn wapens naar voren, leunde op mijn karabijn en keek uit.

¹ De fabriek van het Eau de Cologne merk 'Boldoot'.

² Martje was zijn oudere zus (1891) die in 1910 was overleden, Dirk was zijn jongere broer (1901) die in 1916 zou overlijden.



Een paardentram van lijn 12 op de Haarlemmerweg bij Sloterdijk. (NL-AsdSAA OSIM00005003785, z.j. <1914)
³ Dr. Marinus Cornelis van de Panne (Elkerzee 1891-Rotterdam 1969). Dit was een goede vriend van Rang, die van 1911 tot 1916 in Amsterdam woonde voor zijn onderwijzersopleiding. Hierna verloren ze elkaar uit het oog tot 1941. Van de Panne werd leraar Frans aan het Marnix-gymnasium en de Chr. H.B.S. Henegouwerplein te Rotterdam.

Mobilisatie Herinneringen

9.11 Kent u de schommelende Haarlemmer Tram wel? De coupés waren met matten banken bekleed. Als de tram hard reed, dan begon ze te schommelen. Vooral als er wind was, en op de kaarsrechte Haarlemmerweg zonder boomen stormde het altijd.
De wolken joegen langs het luchtruim. De golven van de vaart schuimden. Eenige voertuigen zag ik. De ouwe boerderijen links en rechts, met drie molens. Ik passeerde de Osdorperstraatweg en dan de eerste molen. 't Was bar weer, winterig, koud, met een wind die tot storm aanblies.

9.12 Gelukkig kwam ik na een kwartiertje aan. Ja, ja, dat is het Groepsstafkwartier, het G.S.K. Ik ging binnen.
"U moet naar het tweede bureel gaan", zei een infanterist in het eerste hokje, voor de infanterie bestemd, "daar zit de E.T. O.A."
Ik klopte aan.
"Binnen", zei een droge stem.
Ik kwam binnen en zoo waar, daar stond ik voor mijn ouwen chef. Kapitein Eijken, in levende lijve. Hij probeerde te lachen, dat lukte hem niet, jammer.
Hij zei: "Sergeant Rang, dat is al een half jaar geleden, dat ik je in de O.N.kazerne zag."
"Kapitein, ik ben blij, dat ik weer in mijn ouwe compagnie moet dienen!"
"Nee, Rang, nee. Dat is jouw en mijn compagnie niet. Je gaat verder, naar Spaarndam!"
"Moet ik niet in Halfweg werken?", vroeg ik verbaasd.

9.13 "Nee, Rang."
Hij had nog diezelfde stem, heelemaal achter uit zijn keel.
"Ik heb voor jou mijn best gedaan, de overste wil niet, dat ik van jouw dienst gebruik maak. Jammer. Je gaat naar het dorp Spaarndam!"
"Dus ik moet verder. Moet ik papieren meenemen?"
"Kapitein Couvée weet van je komst af. Voor mijn part kun je nu al gaan. Je moet voor vijven in zijn kantoor zijn. Gedag!"
Ik saludeerde. Ik vroeg aan een soldaat, die ik in de gang tegenkwam, wat het vervoermiddel was naar het dorp Spaarndam.

9.14 "U kunt met de tram mee naar Liebrug, maar u moet nog een uur lopen naar Spaarndam. Er is geen andere verbinding. Heeft u geen fiets, sergeant?"
"Nee, dus ik moet maar lopen. Hoe lang is dat?"
"Anderhalf uur marscheeren. Een bittere weg."
"Ik ga maar lopen. Dank je wel."

9.15 Ik liep, anderhalf uur lang. De stormwind blies gelukkig uit het oosten, een groot stuk van den weg had ik de wind mee. Maar de Spaarndammerdijk wentelt en keert zich per vier minuten. Heel wat bochten blies de ijzingwekkende wind mij tegen de linkerwang, of langs de rechterwang. Ik had ook wapenen en een ransel.
Eindelijk kwam ik, doodmoe, in het bureel van Kapitein Couvée aan. Ik moest in het dorp een trapje af. Na tien passen kwam een kroegje, en boven dat kroegje zat Couvée met zijn helpers.
Het was 4 uur, half 5. De stormachtige wind bedaarde; snel kwamen hagelkorrels en sneeuwvlokken uit de lucht.

9.16 Ik klom de binnentrap op van het kroegje, ik moest zonder kloppen binnenkomen. Rechts van de groote kamer zaten twee soldaten te schrijven. Links zat de sergeant-majoor en kapitein Couvée.
Ik stapte door de zaal, presenteerde mij aan mijn chef. Die zei dat ik twee minuten moest wachten, dan zou hij mij even over den dienst spreken. Onderwijl moest ik naar de andere kant van de kamer gaan.
Na twee minuten kwam de kapitein naar mij toe. Hij babbelde wat, maar ik kon hem niet meer verstaan. Ik had 1½ uur in de harde wind gelopen, door een sneeuwbuï. Het was of ik droomde. De stille kamer met een ondragelijke hitte en tabakswalm hinderde mij finaal.

Op een militaire stafkaart van de Stelling staat aangegeven dat het Groepsstafkwartier (G.S.K.) gevestigd zou zijn in "Uitspanning W.Coppeé B41" (B41 is wijk en huisnummer). Dit wordt bevestigd door een prentbriefkaart van onbekende datum. De foto's van de staf voor het Herinneringsalbum StvA zijn echter in het raadhuis gemaakt. Restaurant-café-stalhouderij Coppeé was gevestigd aan het Kerkplein maar is, evenals de kerk en het plein, niet meer aanwezig. (NL-HaNA 3.09.19, inv.40, z.j.)

*Als Rang geweten had dat hij naar Fort benoorden Spaarndam moest, dat was hij wellicht rechtstreeks van Assendelft naar Spaarndam gelopen. Die afstand bedraagt 8,5 km. en duurt minimaal 1.45 uur.
De reis via Amsterdam bestond uit:
- wandeling van 5,6 km. naar het station Krommenie-Assendelft, 1.00 uur,
- treinreis 16 km. naar Amsterdam, 0.30 uur,
- tram 11 km. naar Halfweg, 2x 0.15 uur,
- wandeling van 7,8 km, 1.30 uur.
In totaal 40,4 km. in tenminste 3.30 uur.*

** Vermoedelijk Dirk Jacobus Couvée (Soerabaia NOI 1875-'s-Gravenhage 1960). Van de zestien officieren met die achternaam is hij de enige die bij het 2e Regiment Vestingartillerie (2RgVA) diende.
Zijn militaire loopbaan begon in 1894 vrijwillig als kanonnier gedurende drie jaar bij het 2RgVA. Maar tot zijn ontslag in 1939 diende hij vooral bij de Veld-Artillerie. Van april 1913 tot en met 1 december 1916 was hij kapitein bij het 2RVgA. (NL-HaNA 2.13.04 inv.739)*

Mobilisatie Herinneringen

9.17 “Ben je ziek, sergeant Rang?”

“Nee, kapitein, maar ik heb 1½ uur door de wind en de sneeuw gelopen, ik ben wel moe.”

“Ga maar zitten! Ja, het sneeuwt. Weet je wat, je moet eerst naar je kwartier toe. 't Is bijna 5 uur, einde van den dienst. Morgen zal ik je van je dienst spreken. Zeg, majoor, wat is het kwartier van sergeant Rang?”

“We hebben een telefoontje gekregen, 't is goed, bij den heer Fridagh”.

“Goed. Kan Schippers den sergeant even den weg wijzen?”

Ik groette hem en de majoor, pakte mijn bullen op, zakte de trap af en we stonden in de sneeuw. Na vijf minuten waren we bij het prachtige huis van de burgemeester, Fridagh, van Spaarndam. Die wandeling, hardlopend, vergeet ik niet zoo gauw.

- 9.18 Het kroegje en het gemeentehuis van Spaarndam, lag aan een grachtje van het dorpje¹. Wij gingen naar het zuiden toe, niet naar de Spaarndammerdijk. De grond was bedekt met hagelkorrels en sneeuwvlokken. Dus de gracht, de donkere gracht, teekende zich af als een zwarte lijn tussen de sneeuwstraten en wegen van het dorp. Volgens mijn oordeel lagen ten zuiden van het bureel aardige huizen, 't Leek wel op Enkhuizen², het paradijs van mijn jongelingsjaren. Twee of drie verdiepingen, best opgeschilderd en met rijke naambordjes. Toen gingen wij een steeg in, het tochtte want toen wij uit dat straatje kwamen zag ik de breede rivier het Spaarne voor mijn oogen. Links stonden mooie huizen, het huis van dokter Nije, het huis van de Hervormde predikant en eindelijk lag het huis van den burgemeester daar³.



Het café met het bureel en het gemeentehuis aan de Westkolk te Spaarndam. (René Ros, 2021)

¹ Vermoedelijk Westkolk te Spaarndam, aan de Kolksluis.

² In Enkhuizen woonde familie van zijn meisje Grietje de Boer. Met haar uitgebreide familie zou Rang zijn leven lang veel contact houden.

³ Dokter Willem Nije woonde op Westkolk 44, de pastorie van de Hervormde Gemeente was op Pol 20 en de burgemeester woonde op Pol 46. (HWS Huizen)

- 9.19 We hadden nog afgesproken dat ik de volgenden dag om 8 uur bij het Rijnlandshuis verwacht werd, het laatste oostelijke deel van het dorp. Dat was de aantreepplaats waar luitenant Droste het werk verdeelt van de 150 manschappen en 20 sergeanten. Daarna moest ik weer op het bureau komen, over mijn dienst te weten.

Het ochtendappél vond mogelijk niet op het terrein van Rijnland (Rijnlandshuis) plaats maar op een ander terrein. Gebruik van Rijnlandshuis wordt niet genoemd in de vergaderingen van Rijnland. (Wim Koelman, 16-10-2022)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 10. Spaarndam buiten de forten

10.1 Kapitein Couvée in Spaarndam

- 10.1.1 Spaarndam en Halfweg, dat zijn plaatsjes die ik meer dan vier jaren betreden heb.
Waarom ik miljoenen herinneringen heb.
Waarom ik mijn jongelingsdromen gedroomd heb.
Waar mijn idealen van geloof en liefde vandaan komen.
- 10.1.2 Halfweg is mijn hoofdstad, Spaarndam is mijn residentie. De luchten van de Spaarndamsche plas zijn vol geuren en kleuren van liedjes en geloofszangen. Vier najaren heb ik daar bij geleefd. Vier winters dreven de winden mij naar Spaarndam toe. Vier zangerige lentes kwamen naar mij toe. Vier stralende zomers brachten veel zangen.
- 10.1.3 Mijn eerste hospes, baron Fridagh¹, de burgemeester van Spaarndam, waar ik van 9 December 1914 tot 2 Maart 1915 te huis lag; en zijn vrouw, Baronesse Fridagh-van Kaathoven², een interessante vrouw.
Mijn tweede kostbaas, Willem Groot, in zijn eigen gebouwde huis bij de groote brug van Haarlem naar het Noordzeekanaal.
- 10.1.4 Kapitein Couvée. Een dik propje, met een bruinegebakken gezicht en met een blonde snor. Zijn hoofd was een kubus, nee, een bol want zijn voorhoofd week wat naar de beide zijden uit. Met ronde, grijzen hardnekkig kijkende oogen. Hij was een góéd man, maar wel een dienstklopper. Hij zat bijna altijd op zijn bureau.
- 10.1.5 Toen ik hem voor het eerst ontmoette, was het een grauwe winterdag om halfvier, op zijn bureel. De heele dag was ik aan het reizen.
's Morgens om 8 uur verliet ik mijn woning bij de manufacturier Fris, om afscheid te nemen van mijn kapitein Klinkhamer en van mijn dienstkameraden. Vooral van den sergeant Montijn, een Joodse reservist, heel wat voorkomender dan Nort Thomson.
Kapitein Klinkhamer gaf ons de hand - dat waren de opkomende officieren. En hij gaf mij een Marschorder om naar de Groep Halfweg te gaan. Hij wist absoluut niet, waar ik zou belanden.

¹ Burgemeester baron Schotto Gijsbert Lucas Frans van Fridagh (Leiden 1878 -Alkmaar 1959).

² Madelaine van Kaathoven (Leiden 1880-Alkmaar 1960).

10.2 Dienst in Spaarndam

- 10.2.1 Dus om tien minuten voor achten liep ik uit het huis van den burgemeester. Ik begaf mij op de Spaarndammerdijk, dus dezelfde wandeling in tegenovergestelde richting als de avond van de voorafgaande dag. Ik liep daarna links, over twee bruggen heen.
Daar stond het Rijnlandshuis, een oud gebouw, in de diepte. Het dak en de enorme schoorstenen kwamen wél boven den dijk uit, maar een groot deel van het eigenlijke gebouw school in de diepte der aarde. 't Was zwart, met witte kozijnen van de kleine ramen. Je zag dat zomaar.
- 10.2.2 Daar stonden al de 150 soldaten, korporaals en sergeanten in het gelid. Alle bezettingen van alle batterijen bleven bij elkaar. Eerst de twee batterijen I en II van 15 cm. en 12 cm., ten noorden en ten zuiden van de hooge Spaarndammerdijk. Dan de kleine batterijen, elkeen met zijn aangewezen batterij-commandant.
Ik stelde mij gedeeltelijk voor, aan de sergeanten van de grote batterijen. Vrijwillige sergeanten, je kon onmiddellijk aan hun houding zien dat ze veel verstand hadden van den dienst.



Het gebouw en terrein van het Rijnlandshuis in Spaarndam.
(René Ros, 2021)

Mobilisatie Herinneringen

- 10.2.3 Ze knerpten de commando's uit. De eerste sergeant was 16 jaar! Een reus van een kerel die nog knapper was dan de tweede vrijwillige sergeant, die volgens mijn oordeel 23 jaar was. Ze bemerkten onmiddellijk dat ik een reservist was. Die wordt hoger dan wij, dachten ze.
Daar kwam de luitenant aan, een man van 24 jaar, met een strak gezicht, wit, met een blonde snor, aan de hoeken kort gemaakt. Ik stelde mij voor. Ja, hij wist van mijn komst. "Je moet naar het bureel toe."
Ook luitenant Droste had een gezicht, dat nooit lachen kon. Of verbeeldde ik het mij, was hij voor ons een strengen chef die niet lachen kon doch daarbuiten was hij misschien wel een lachebek.
- 10.2.4 "Je kunt gaan, Rang", zei Droste, "of moet je nog de verdeeling meemaken. Misschien is het wel goed, een reservist is niet maar een vrijwillig sergeant. Je moet de dienst goed kennen".
Ik bleef dus tien minuten. Alle bezettingen gingen naar hun werk toe. De eene bezetting moest infanterie-oefeningen maken en daarna batterij-dienst. Sommige soldaten hadden andere karweitjes, vooral timmerlieden. Daarna moest ik weer bij de kapitein komen.
- 10.2.5 "Sergeant Rang, ik heb van de E.T.O.A. bericht gekregen, dat jij het toezicht moet houden op de batterijen I en II. En dat jij eenige schuilplaatsen moet bouwen en hoge uitkijkposten moet bouwen. Dus drie dingen. Eerst moet ik je de plaatsen van de batterijen I en II aanwijzen.
Oorspronkelijk stond batterij I, van 15 cm lang 24, op de hoogen dam van Spaarndam naar het fort Spaarndam Noord. Ze hadden de positie van Spaarndam sterk gemaakt. Eerst een diepe gracht, een vestinggracht, dan een dijk van 10 meter hoogte. Daarachter lagen de kanalen, de rivier het Spaarne, en de plas Spaarndam."
- 10.2.6 "Ik begrijp dat wel want de groote toegangsweg naar Amsterdam is de Haarlemmerweg. Dat moet eerst sterk gemaakt worden. Gelukkig ligt daar bij het fort de Liebrug en de Liede een machtig water. Dat is ook niet zoo diep, je kunt er niet met schuiten over.
Als dus de Haarlemmerweg goed verdedigd wordt - en dat deden de vestingbouwkundigen door twee forten, Liebrug¹ en de Liede², en twee groote batterijen - dan was de Haarlemmerweg goed verdedigd."



De nevenbatterij met "betonnen gebouwtjes en borstweringen", op de liniewal nabij het Fort bezuiden Spaarndam. (Marcel Anthonijsz, 2021)

¹ Fort bij de Liebrug ligt nabij Haarlemmerliede in de gemeente Haarlemmermeer. Het is gebouwd tussen 1886 en 1900 en was bestemd voor de plaatsing van vier kanonnen en vier mitrailleurs met huisvesting voor 159 militairen. De inundaties liggen ten westen van het fort en lopen tot aan Haarlem. Het fort is samen met het Fort bij Penningsveer en Fort aan de Liede onderdeel van de Positie aan de Liede. De naast elkaar gelegen verkeersweg, trekvaart en spoorweg van Haarlem naar Amsterdam waren de te verdedigen accessen.

² Fort aan de Liede ligt in de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder in de gemeente Haarlemmermeer. Het is gebouwd tussen 1843 en 1846 als aanvulling op de voorloper van de Stelling, en voorzien van een torenfort. Dit fort werd later aangepast, maar is niet vergelijkbaar met de andere forten. Het was bestemd voor de plaatsing van vier kanonnen en vier mitrailleurs met huisvesting voor 153 militairen. De inundaties liggen ten westen van het fort en lopen tot aan Haarlem. Het fort is samen met het Fort bij Penningsveer en Fort bij de Liebrug onderdeel van de Positie aan de Liede. De ringvaart, trekvaart en enkele wegen waren de te verdedigen accessen.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.2.7 "Maar daarna kwam Spaarndam aan de beurt. Dat ligt tussschen het Noordzeekanaal en de Haarlemmerweg in. Het Noordzeekanaal is vreeselijk sterk met drie forten: IJmuiden, Velsen en Zuidwijkermeer. Spaarndam heeft twee forten, Zuid en Noord, en de wateren. Batterij I lag ten noorden van Spaarndam, Batterij II ten zuiden. Maar later dachten de officieren dat, als de batterijen veroverd waren, dan konden ze alléén door het dorp Spaarndam naar de andere deelen van de stelling versjouwd worden. Als het dorp Spaarndam door de vijanden bezet was, dan zouden de acht kanonnen óók weg zijn. Toen hebben ze de batterijen naar achteren geplaatst."

10.2.8



De commandant der Stelling, Generaal-Majoor A.R. Ophorst inspecteerde batterij II. Linksachter is de molen De Slokop zichtbaar. (NL-WpDStvA C5010, 1916?)



Ongeveer de huidige lokatie van batterij II, aan de Lageweg in Spaarndam. (René Ros, 2021)

- 10.2.9 We luisterden als vinken. Kapitein Couvée liet mij kaarten zien: "je kunt die ouwe kaarten maar houden. Daar staan alle batterijen op, en alle vak-grenzen. Er zijn namelijk drie vakken, het vak Spaarndam, het vak Liede en het vak Vijfhuizen".
- 10.2.10 "Je moet nu naar de batterij-bezettingen gaan. Ik heb twee beste commandanten uitgekozen, je zult ze zien werken! Maar de batterijen zijn nog lang niet klaar. Batterij I ligt op kleigrond. De beddingen zijn gelegd en goed. De schuilplaatsen worden nú gebouwd. Batterij II was eerst op den dam ten zuiden van het dorp, nu bij de molen en ligt op weilanden. Nú gaan we al de beddingen verschuiven. We moeten ze weer bouwen, met vreeselijke harde grondlagen. Ze zijn bezig met gaten te graven. Het zand komt van een buskruitmagazijn vlak bij de Spaarndammerdijk dat afgekeurd is'. Daar zit een kluit zand onder, dat kunnen we wel voor batterij II gebruiken. Ook moeten de manschappen een grote schuilplaats bouwen. Je moet daar het oppertoezicht op hebben. Maar de batterij-commandanten zijn heel goed, daar maak ik mij niet druk voor."
- 10.2.11 "Maar ten derde, je moet hoge uitkijkposten bouwen. Je moet dat van nu af aan beginnen. Je klimt in hoge boerderijen, in hoge scholen, in hoge kerktorens. Toch moeten die uitkijkposten vlakbij de hoofdverdedigingslijn zitten. Je moet fietsen. Héb je een fiets?"
"Nee kapitein."
"Goed, ik zal je een fiets van het rijk laten berijden. Je moet na zes weken een grondig rapport opmaken, wat de geschikste uitkijkposten moeten zijn. Ga je gang maar. Je moet éérst de stelling begrijpen, de groep begrijpen."

10.3 Verkenningen voor uitkijkposten

- 10.3.1 Wat was ik gelukkig! In Assendelft had ik géén dienst gedaan. In Spaarndam kreeg ik wéér géén dienst. Na eenige dagen kwam er een ijzersterk rijwiel naar het burgermeestershuis. Daar fietste ik mee in de IJpolder, in de Spaarndammerpolder, in de grote weilanden tussschen de Spaarndammerdijk en de grens van het vak Liede. Ik liep als het winderig was, als het regende of als het sneeuwde. Ik fietste langs de hoofdverdedigingslijn, één van de mooiste landwegen in Holland, langs een sloot, langs de 10 meter brede rietstrook van de Mooie Nel en het Spaarne'.

' De Stelling van Amsterdam was ingedeeld in vier sectoren, zoals de sector Sloten waarvan het stafkwartier in die plaats was gevestigd. Deze sector was onderverdeeld in twee groepen waaronder de groep Halfweg. Die groep was onderverdeeld in de drie genoemde vakken. (NL-WpDStvA)

' Vermoedelijk wordt het bomvrije kruitmagazijn uit 1896 bedoeld, een onderdeel van het Groepspark Halfweg no. 1 ten oosten van Spaarndam. Er is geen informatie bekend dat dit afgekeurd was. Het gebouw zou in circa 1998 zijn gesloopt en de fundering hergebruikt voor een loods en tegenwoordig een woning. (NL-WpDStvA)

' Het Spaarne is onjuist, vanaf de Mooie Nel naar het zuidoosten volgt de Liede.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.3.2 Ik beklom de eeuwenoude toren van Spaarnwoude. De kerk was hopeloos vervuild, er waren geen banken in en geen stoelen. En als ik de toren beklom, moest ik mij aan een halve ladder en aan de muren vastklampen. Daarboven zat ik alléén, alléén, in de wijde stilte, in de grote weiden. 't Was jammer, dat die toren twee km. achter de stelling lag, een buitengewoon mooi uitzicht. De eeuwen kwamen. Daar leefden de boeren van, de ouwe plaatsjes Spaarnwoude en Liebrug'. Daar preekten de geloovige, orthodoxe predikanten van de nieuwe kerk van de Verenigde Nederlanden. Ik zat daar uren. Prachtig.



De kerk van Spaarnwoude, waarvan Rang de toren beklom om te beoordelen of die geschikt was als uitkijkpost voor de artillerie. (Otto Bodemeijer, 2021)

** Hier wordt waarschijnlijk het dorp Haarlemmerliede bedoeld. Hierna is het in de tekst aangepast.*

- 10.3.3 Ik beklom óók de toren van een Roomsche Kerk, in het gehucht Haarlemmerliede, bij het fort Penningsveer. Mijn begeleider was een Kapelaan, die knielde eerbiedig voor de mistafel, daar lag het Lichaam van den Heere Christus. Ik knielde níet neer, ik ontblootte wel het hoofd. Wij klommen in het kleine torentje. Ik vertelde, wat mijn opdracht was: een uitkijkpost in te richten voor de batterijen en de schutters-opstanden van het vak Liebrug en Spaarndam. "Is het niet afschuwelijk, dat óók de gewijde dingen door den oorlog vernield worden?", stamelde ik. "U hebt gelijk, sergeant. Maar, wat zullen wij eraan doen. Christus heeft uitdrukkelijk voorzegd, dat er oorlogen moesten komen!" Ik zweeg, toestemmend. Ik zei, dat ik Gereformeerd was. "We zijn bijna bondgenooten", zei de eerwaarde.

- 10.3.4 Ik liep of ik fietste langs de Militaire weg, van de knik van den weg Spaarnwoude tot Haarlemmerliede, naar de Haarlemmerweg. De gronden van de weg waren gereed, maar de bruggen over de slooten waren niet gelegd. Nù is die militaire weg een gewone, begaanbare weg geworden. Vooral toen de lente kwam, met miljarden bloemen op de ontzaglijke weiden, was het een lust om je oogen te laten wijden over de grote weiden. Alleen, alleen! Ik kwam naar batterij I toe, naar II toe en bekeek de schuilplaatsen. Ik bekeek de nieuw aangelegde beddingen en daarna ging ik alleen naar het boerenland toe.



"Detachement Fort Spaarndam Noord".

In de persoon geheel links, met een fiets aan de hand, is Rang te herkennen. De loods is waarschijnlijk de troepenloods die nabij het fort, ten oosten van de liniewal, heeft gestaan. (StvA Album p.77, 1915-1916)

** Het betreft de Weg langs de Zijlwatering in de Vereenigde Binnenpolder, aangelegd in of rond 1896.*

- 10.3.5 Een van mijn mooiste tochten was naar de Spaarndammer Polder¹, begrensd door twee breede zijkanalen B en C, en het Noordzeekanaal. Burgemeester Fridagh zei, dat die polder de melkkoe was van de burgerlijke financiën der gemeente. Daar leefden ongeveer 20 steenrijke boeren. Ik moest eerst langs het dorp Spaarndam naar het westen toe. Dan ging ik naar het noorden toe, over militaire terreinen. Ik passeerde de opslagplaatsen en de schuren van Beijersbergen van Henegouwen². Ik vroeg aan de wachtcommandant van Spaarndam Noord, of hij mij kon overzetten over het Zijkanaal B. Dan was ik alléén in de steenrijke polder. Het Zijkanaal B was weer de hoofdverdedigingslijn³. Daar lagen breede rietkragen, smalle voetpaden en een halfbrede rijweg, met eenige boerderijen.

¹ De Zuid-Spaarndammerpolder, nu onderdeel van het recreatiebos in het Recreatiegebied Spaarnwoude.

² Johannes Hendricus Beijersbergen van Henegouwen (Nijmegen 1862-Purmerend 1957), Conducteur der Artillerie 1e klasse en wachter. Vanaf 1907 fortwachter van Fort bij Vijfhuizen en tot zijn pensioen in 1922 wachter van Fort benoorden Spaarndam. (KCW Fortwachters)

³ Daar lag een militaire weg, "Weg langs de binnenteen van de westelijke dijk van de Zuidspaarndammerpolder". Tegenwoordig is het de Genieweg die voor een deel het oorspronkelijke tracé volgt.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.3.6 Toen ik aan één der boerderijen kwam, zag ik, van de dijk die de polder beschermde tegenover de wateren van de Zijkanalen, naar het voorterrein. Een enorme afstand! Want ten westen van het Zijkanaal B lagen uitgestrekte weilanden, zonder eenige begroeiing¹. Na 3 km kwam de weg van Bloemendaal naar Velzen. "Daar moet ik een uitkijkpost bouwen", dacht ik, "een heel groot stuk land van het voorterrein kan men op een hoogte van een meter, twee meter zien. Daar is geen pôt. Dat is mijn visie." Ik beschouwde de boerderij, een oud, eeuwaardig huis, in 1874 gebouwd, gelijk met de inpoldering van het IJ. Daar móet mijn uitkijkpost komen. De naam van de boerderij was 'Ikizio'². "Vreemde naam", dacht ik, ik lette daar niet meer op.
- 10.3.7 Na eenige weken was ik met mijn rapport klaar. Ik had voorgesteld een uitkijkpost te bouwen bij Ikizio. Óók als luitenant van batterij I, het schootsveld van die stukken lag nog bij Ikizio. Ik had ook nog de gedachte om op de hoogen dam van Spaarndam Noord naar het dorp een gewone post te plaatsen. Een ouwere sergeant, Tiels, die timmerman en aannemer was, teekende voor mij alle mogelijke ontwerpen. Die stuurde ik naar de E.T.O.A. op, mijn eerste militaire baas, kapitein Eijken.
- 10.4 Fietstocht naar groep Westzaan**
- 10.4.1 Op een goeien dag vroeg ik aan mijn chef, of ik niet een dienstreisje kon maken. Met eenige sergeanten die nooit het fort Velsen¹ en nooit de forten van de groep Westzaan gezien hadden. Ik vroeg dat ze allen een fiets moesten meenemen. We zouden van het dorp Spaarndam af fietsen, den weg langs het Zijkanaal C. Dan zouden we bij de pont Buitenhuizen ons laten overzetten over het Noordzeekanaal. Ten noorden van het kanaal liep een weg, die langs het fort Zuidwijkermeer en daarna naar het fort Velsen liep. Ik ben niet zeker, dat ik, toen ik dat voorstel deed vaandrig of luitenant was². Ik kan ook de namen van de sergeanten, die met mij reden, mij niet meer herinneren. Mijn chef vond het goed.
- 10.4.2 Dus op een goeien morgen fietsten wij naar het noorden. De weg langs het Kanaal C was eenzaam. Wij fietsten door, de sergeanten reden twee aan twee en ik reed alleen. Daar kwam van het noorden een motorfiets aan. Ja! Dat was een kapitein. Nu komt mijn eerste fout.
- 10.4.3 Ik commandeerde: "Links op den weg rijden!" Maar die kapitein reed rechts, en nog meer rechts. Hij moest, in vredesnaam, op het gras maar stoppen! "Luitenant, u hebt geen goed commando gegeven. Ik móest rechts rijden, en dat ging niet." Zoo waar, dat was mijn vroegere chef, kapitein Klinkhamer. "Hoe heet u. Ik ken uw gezicht wel!" "Rang. Ik ben bij u in Assendelft vaandrig geworden!" "Ja, ja. Maar... niet meer doen. Heelemaal rechts rijden. Dat is goed. Gedag, luitenant." Zoo zie je wel, dat ik een flater sloeg als jewelste! En eenige sergeants hadden mij gewaarschuwd! Maar de ergste flaters komen nu aan, ik zal verder vertellen.
- 10.4.4 Wij kwamen aan het Noordzeekanaal en we lieten ons door een pontwachter met een roeischiut overzetten. Het aantal was nog klein, om de grote pont in te schakelen. Ik vermoed dat we met ons zevenen waren. Wij reden vervolgens langs den weg langs het Kanaal. Ik vertelde dat het grondgebied, waar we nu reden, tot de groep Westzaan behoorde. Kapitein Klinkhamer had dezelfde betrekking als kapitein Couvée: artillerie buiten de forten. Ik zei ook nog dat ik ongeveer twee maanden in Assendelft gediend had.
- ¹ Nu ligt hier de plaats Velserbroek en de snelweg A9.
- ² Deze boerderij aan de Genieweg werd in 1878 gebouwd en is in 1982 gesloopt ten behoeve van het recreatiegebied Spaarnwoude. De hoogstamboomgaard ervan is bewaard gebleven en bevindt zich ten noordoosten van de kruising van snelweg A9 en Zijkanaal B. IKIZIO stond voor 'Ik Kwam, Ik Zag, Ik Overwon'. (De Boer Op p.10)
- ¹ Fort bij Velsen ligt nabij Beverwijk in de gelijknamige gemeente. Het is gebouwd tussen 1885 en 1899 en was bestemd voor de plaatsing van negen kanonnen en acht mitrailleurs met huisvesting voor 343 militairen. Omdat dit fort een volledige artilleriefunctie (positiegeschut) kreeg, is het voorzien van drie 15 cm. kanonnen in drie pantserkoepels. In 1981-1983 zijn de meeste bomvrije gebouwen gesloopt en bleef nog één koepel aanwezig. Door de vooruitgeschoven positie had het fort rondom inundaties. (NL-WpDStvA)
- ² In de originele tekst geeft hij aan dat hij niet meer wist of hij op dat moment sergeant, vaandrig of luitenant was. Maar later in het verhaal schrijft hij over de ontmoeting met kapitein Klinkhamer en dat hij onder hem vaandrig is geworden. Hij kan dus geen sergeant meer zijn geweest.
- Sinds de Napoleontische tijd was het gebruikelijk geworden om rechts te rijden. Maar het was geen verplichting en door de geringe verkeersdrukte was dat aanvankelijk geen probleem. In 1917 was Rotterdam de laatste stad in Nederland waar verplicht rechts gehouden moest worden. Hierin ligt mogelijk de reden voor het vreemde misverstand.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.4.5 Toen zagen wij mijn eerste fort, Zuidwijkermeer. We stopten niet om in het fort te blijven. We zouden wel naar kapitein Witsen Elias¹ gaan in het fort Velsen. Maar ik vertelde iets van de eerste mobilisatiedagen, ook iets van de kanonnen van het fort. We reden daarna door. Na een kwartiertje waren wij bij het grote fort Velsen, met eenige hefkoepels² van 15 cm.!

¹ *Vermoedelijk Jhr. Octaaf Witsen Elias (Groningen 1868-Bilthoven 1939). Hij was cadet aan de Koninklijke Militaire Academie van 1886 tot 1891. Hierna diende hij bij het Korps Pantserfortartillerie en het 4e Regiment Vestingartillerie waarbij hij werkte bij de Artillerie Schietschool te Oldebroek. Van 1901 tot 1912 was hij lid van de Commissie van Proefneming. In 1910 werd hij benoemd tot Kapitein en in 1920 Majoor. Bij oprichting in 1922 werd hij geplaatst bij het Regiment Kustartillerie waar hij in 1925 eervol ontslag kreeg maar tot 1928 als Reserve-Luitenant-Kolonel aan verbonden bleef. (NL-HaNA 2.13.04 inv.739)*

² *Het Fort bij Velsen had wel twee hefkoepels maar van het normale kaliber van 6 cm. Het 15 cm. geschut zat in drie pantseraffuiten of pantserkoepels, die niet konden heffen. Hierna is het gecorrigeerd tot 'koepels'.*

- 10.4.6 De commandant van het fort ontving mij heuschelijk en hij vertelde eenige dingen van de koepels.
"Moeten uw reisgezellen dat niet horen", zei de kapitein.
"Kapitein, ze zijn maar sergeanten. Ik dorst dat niet aan u vragen!"
"Prachtig, u vindt dat goed? Zeg", zei Witsen Elias tegen zijn oppasser, "laat de sergeants in onze officierskamer komen. Die kunnen er ook iets van opsteken."
Zij kwamen, zij salueerden, zij stonden in de houding.
"Jansen, laat nog drie stoelen komen, van de wacht. De sergeants moeten rustig luisteren, als ik wat van de grote koepels zeg."
- 10.4.7 Hij verklaarde heel wat dingen. Alle instrumenten waren groter en zwaarder. De projectielen moesten met de handen opgetild worden, later hadden ze er kleine toestellen voor. Hij had het over de molens die de lucht moesten ververschen, over de bediening en over de commandanten.
Na een half uur liet hij ons alle kanonnen zien. Weer na een half uur verlieten wij het fort. Wij gingen naar Veldhuis, mijn tweede fort. Ik kwam op dat fort aan, alléén om luitenant De Gee te zien. Wij waren nú collega's. De ouwe kameraden-sergeanten keken mij gek aan, die sergeant is nu officier geworden.
- 10.4.8 Na tien minuten gingen wij weer weg, langs een andere weg, naar Buitenhuis. Nu komt mijn tweede flater.
De pontschipper wilde niet dat ik mijn fiets op de wal zette, hij zou dat doen. Met een handige draai was mijn fiets bijna op het droge. Maar boven het water viel de lantaarn van mijn fiets, in het water. Ze gingen wel dreggen, maar het was even te druk.
"Luitenant, vanavond zullen wij de lantaarn vast opdreggen; kunt u morgen ochtend bij ons komen?"
"Goed", zei ik en we reden weg.
Is dát wel een flater, vraagt men. Ja, ja, even wachten. Ik kwam gehoorzaam den volgende morgen naar het pontveer te Buitenhuis. De schipper toonde mij mijn lantaarn. Ik bedankte hem en ik gaf hem geen footje! Zie je wel, dat ik geen wereldwijs man nog was!
- 10.4.9 's Avonds zei mevrouw Fridagh tegen haar man:
"Ik ga vanavond niet naar Haarlem, kan mijnheer Rang den avond meemaken? Dat is heel vruchtbaar, vooral voor een jongen officier."
"Best, mevrouw", zei ik, "als de burgemeester het goed vindt."
"Ja, ja, mijnheer Rang. Bent u om half acht klaar?"
"Ik ben op tijd", antwoordde ik.
We gingen met de fiets naar Haarlem toe. Wij stapten op maar na eenige minuten zei burgemeester Fridagh:
"Brandt uw lamp wel?"
"Ik heb de lamp wel aangedraaid, ik heb een lichtje gezien."
"Kunnen wij niet afstappen? Ik vertrouw het niet."
Wij stapten af. Inderdaad, er was geen carbid meer in.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.4.10 Want, en dat is de andere flater, ik dacht dat het carbid nog goed was. Maar de lantaarn lag urenlang in het kanaalwater. Natuurlijk was het water in de ruimte gekomen, natuurlijk. Maar ik dacht, dat het geen kwaad kon. Dus als ik geen goeie omgangsvormen had, dan was mijn bezwaar dus niet van een man die geen kennissen had. Neen, ik was in alle opzichten wat achter! Misschien niet in mijn wetenschappelijke verstand!

10.5 Batterijbouw

- 10.5.1 Op een morgen was luitenant Droste met vakantie. Ik was, na drie maanden, verhuisd naar het burgerhuis van den timmerman Groot. Dat stond bij de aantreepplaats, de ééne kant van de dijk lag het Rijnlandshuis en de andere het huis van Groot. Ik was toen luitenant, dus luitenant Droste kon nu met vakantie gaan. Ik bleef altijd bij het appèl. Ik wist heel goed, wat de bewerkingen waren van de manschappen van alle mogelijke batterijen. Dus ik kon gemakkelijk de dienst indelen.

- 10.5.2 Gewoonlijk ging luitenant Droste naar het huis van den dominee, zijn kwartier. Misschien om te ontbijten, maar dat weet ik niet meer. Ik ging, ná het appèl, naar mijn woning want in de timmerkamer bereidden twee soldaten-timmerlieden opstanden voor de projectielen van 15 cm. en 12 cm. Een eenvoudig werk als men de werktuigen had, en gewiekste handen.

- 10.5.3 Na een half uur kwam nu een soldaat naar ons toe: "Luitenant, kapitein Couvée wacht u bij de brug!" Ik begreep er niets van. Ik ging naar de brug toe, de kapitein sprak mij boos toe. "Wat hebt u, luitenant Rang, met de 150 manschappen gedaan?" "Kapitein, dat is te veel om op te noemen! Ik heb twee timmerlieden aan het werk gezet bij timmerman Groot, om opstanden te schaven!" "O, daar bent u al een half uur mee aan het 'kijken'." Toen dacht ik, verraad!



Een groepsfoto waarop een paar van de genoemde personen zijn te herkennen: dokter Nije (links), Dominee Baljon (midden), Kapitein Couvée (3e rechts) en Luitenant Droste (geheel rechts). (HWS, z.j.)

- 10.5.4 "Neen kapitein, ik ben na een vijf minuten naar batterij I gegaan. De sergeant N. oefent de manschappen behoorlijk in de batterijdienst. Ik ben na een kwartiertje teruggekomen. Ik zou nú mijn rijwiel pakken, om naar de hoofdverdedigingslijn te gaan. U weet wel, dat de uitkijkpost bijna klaar is? Dat is mijn taak!" "Ja, ja, maar u moet ook de luitenant Droste vervangen." "Dat zou ik doen. Maar ik heb behalve het appèl nog eenige dingen te doen. Ik ging éérst naar mijn karweitjes toe." "Dat is natuurlijk best. Maar hoe zit dan nou, dat 100 man voetballen?" *

* Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam de belangstelling voor de sport voetbal sterk toe. (Kampioenen)

Mobilisatie Herinneringen

- 10.5.5 “Hè? Dat heb ik niet gecommandeerd. 22 Man zitten in batterij I, 22 man zitten in batterij II, vijf timmerlieden komen nú aan in Ikizio, twee man schaven bij timmerman Groot. Sergeant Veels met twee soldaten-timmerlui schaven en vijlen aan de nieuwe posten vlak bij Spaarndam-Zuid. En vijf soldaten moeten de onderdelen van het panorama naar Beijersbergen brengen, 30 andere soldaten moeten bij Beijersbergen infanterie-oefening maken, onder twee sergeanten M. en O.
Dat is mijn gehele personeel. Voetballen, ik heb daar niet aan gedacht, nooit iets van voetballen gezegd!”
“Rang, vergeef mij, ik dacht dat jij dat gezegd had, voetballen. Ik zal ze tot orde roepen!”
Gelukkig, dat zijn toorn niet tegen mij ontstoken was!



De bouw van een artillerie-batterij nabij Muiderberg. (NL-WpDStvA C5008, 1916)

- 10.5.6 Luitenant Droste was eerst mijn onmiddellijke chef, later mijn collega. Een vreemde overgang. Ik was niet gewoon, om mijn meerdere tot mijn kameraad te maken.
Goudriaan, mijn klasgenoot, zei altijd: “Jullie Christenen, jullie Gereformeerden, vinden je bazen heemelsche figuren. In het Oude Testament komt talloos vele malen het woord vrees voor. Heel gek, de liefde van jullie is gepaard met bangheid.”
Dat was zo, vooral in mij. Een luitenant was niet maar een man, maar een hooger wezen. Dus toen ik vaandrig was, beschouwde ik hem nog als mijn meerdere. En toen ik met dezelfde rang bekleed was, kon ik hem niet meer als mijn gelijke aanzien.
- 10.5.7 De gevolgen waren voor mij noodlottig. Luitenant Droste was eenige jaren ouder dan ik, maar we waren beiden luitenanten, met dezelfde rechten. Droste liet zich mijn methode aanleunen.
Ja, luitenant Droste was luitenant. Luitenant Rang was eigenlijk een verkleede sergeant, in mijn oogen, in zijn oogen, in de oogen van onze kapitein, in de oogen van de vele sergeanten en de vele korporaals en soldaten. Ik was inderdaad schééf gegroeid. Nóódig moest ik van het dorp Spaarndam weg. Je móét niet in het garnizoen blijven, als je van sergeant luitenant was geworden.

10.6 De burgemeester en zijn vrouw

- 10.6.1 Nog veel erger was de verhouding van de burgemeester en zijn echtgenote tegen mij. Zij hadden mij herhaaldelijk gezegd, dat hun vorige kostganger, sergeant later vaandrig Noorderwier was. Misschien heette hij anders, maar zijn moeder was de internationale zangeres Noorderwier. Wat kón ze zingen. Dus haar zoon deelde met haar in haar roem. Dát was een heer! Beschaafd, met een bon ton, met de spraak van een wereldwijze. Neen, hij was niet een mindere.

** Aaltje Noordewier-Reddingius (Deurne 1868-Hilversum 1949) was concertzangeres en zangpedagoge. Ze was in 1893 getrouwd met kunstschilder Michiel Noordewier. Ze kregen de zoons Hendrik Jan ('s-Gravenhage 1894-Pijnacker 1968) en Michiel (Hilversum 1903-idem 1930) waarvan alleen de oudste in de mobilisatie gediend kan hebben. Hendrik Jan was in 1913 vrijgesteld van de militieplicht omdat hij al vrijwillig in dienst was. In het stamboek van het 2e Regiment Vestingartillerie werd zijn vermelding gevonden. Hij was, net als Rang, vrijwillig toegetreden tot het Reservekader. Michiel was fluitist in het Amsterdams Concertgebouworkest. (Huygens)*

- 10.6.2 Rang wel. Je kon onmiddellijk zien, dat hij een arbeiderszoon¹ was. Hij kon niet behoorlijk spreken. En het eten! Hij moest nog met mes en vork leren eten! Wij zaten met zijn drieën, baron Fridagh, mevrouw Fridagh-Kaathoven en sergeant Rang. Hij had geen knap pakje aan, een gewoon dienstpakje.
Ach, hij kón niet gewoon spreken, niet flemen. Als hij sprak, dan kwamen er uitspraken voor van een onderwijzer, van den Gereformeerde ja-broer².
Toen een hoofdbambtenaar van de belastingen in het district Haarlem bij Fridagh ging eten, zaten wij met zijn viereën. Ik zweeg. Mevrouw en de gast maakten elkaar complimenten. De burgemeester gaf gekruide opmerkingen, geestig, raak. Ik zweeg.
Dat duurde zeven, acht weken. Heel wat Zondagen ging ik naar huis toe, of naar Enkhuizen toe.

¹ Hij was zoon van een politiemann.

² Betekenis: iemand die geen eigen mening heeft, die altijd maar ja zegt en met alles instemt.

Mobilisatie Herinneringen

10.6.3 Maandagavond kwam ik terug, sommige weken. Maandagmorgen, mijn burgemeester zei tegen zijn vrouw: "Rang komt. Berg je. Die akelige sombere truttemie", zonder behoorlijke referenties. Bah!" Gelukkig werd het ze te bar; en ze verbanden mij naar de huiskamer. Wij aten wel met zijn drieën in de huiskamer, maar om half zeven trokken ze naar de studeerkamer van de burgemeester. En ik moest bij Dieuwertje blijven, de oudste van de twee dienstboden². Wat behandelden zij die dienstbode vreselijk uit de hoogte. Zij was Gereformeerd, een laagstaand geloof. Dat zeiden ze, ze dachten ook, dat ik Gereformeerd was. Een bittere pil voor mij.

¹ Betekenis: flauw meisje (Vlaams).

² Het burgemeesters-echtpaar heeft tussen 1913 en 1917 acht dienstbodes op hun adres ingeschreven gehad. In de periode dat Rang ingekwartierd was, waren er twee dienstbodes namelijk Sjoerdje Steenstra (Franekeradeel 1892, Geref.) en Catharina Maria van Helmond (Zeist 1900, Ned.Herv.). (NL-HlmNHA 3052 inv.481)

10.6.4 Na het eten sprak ik stilletjes met Dieuwertje, over haar geloof. Dat deed mij goed. Ik schreef schriften vol, ik bestudeerde de reglementen en ik teekende kaarten. Ik schetste de uitslagfiguren van sergeant Veels, een timmerman die mij aan ideeën hielp. Dan schreef ik mijn dagboek bij en ik dichtte gedichten. Om half elf klopte ik aan de deur van de studeerkamer, ik zei ze goedennacht. Dat was onze verhouding, eenige woorden per dag. De visite ging naar mijnheer en mevrouw toe, ik zag ze helemaal niet.

10.6.5 Veel bladzijden beschrijf ik hem in mijn dagboek. In de rijke kamer van baron Fridagh, met het standbeeldje van den Here Christus, door Thomassen^{*} gemaakt. Je kon naar het Zuiden zien over het Spaarne, naar de omgeving van Haarlem. En naar het Oosten toe, over de werven van Spaarndam, over de molen bij batterij II, naar Amsterdam, die geliefde stad. Die fijne kamer, met mooie schilderijtjes en met de prachtige donkerblauwe gordijnen. Mevrouw was tegenstandster van de militaire macht, zij sprak daarvan vele malen. In een schilderijtje zag ik haar wapenkreet: geen geweren! Jan Schokker schreef mij over de weelderigheid en de mooiheid van het Hollandsch landschap. Misschien had ik hem eerst over de weemoedigheid en de schoonheid van ons landschap geschreven.



Het huis van burgemeester Fridagh en zijn vrouw, aan de oever van het Spaarne, waar Rang ingekwartierd was. (René Ros, 2021)

^{*} Vermoedelijk de Deen Thorvaldsen wiens christusbeeld populair bij protestanten was.

10.6.6 Over de eerste schreef ik óók: wat de schoonheid is en wat de weemoedigheid is. En als ik, in sommige brieven, over mijn omzwervingen praatte dan was ik in mijn element. Over de verwaarloosde toren van Spaarnwoude, over het prachtige uitzicht op de dijken van de IJpolders, over de schitterende duinen van Duin- en Kruidberg. Vergelijk dat met de flauwe, hatelijke gesprekken van dit echtpaar, dat geen kinderen had en misschien geen kinderen wilde. Dat mij als arbeidersjongen niet in hun omgeving wilde. Is dat niet bar, de verhouding tegen een luitenant die in hun woning onderdak móést nemen.

10.6.7 De hatelijkheid liet mij verder koud. Inwendig, inwendig haatte ik ze, ook uitwendig. Ik streed daartegen, natuurlijk. "t Is jouw eigen schuld. Je kunt je niet goed aanstellen. Je bent niet beschaafd. Dan die andere vaandrig, Noorderwier. Dat is een andere kerel. Jij? Een onbeschofte kerel." Ik streed daarmee. Zou ik overwinnen? Zou ik ze later nooit meer haten?

Mobilisatie Herinneringen

- 10.6.8 Wat was er gebeurd? De rijke, deftige, beschaafde, belezen, geletterde familie van Fridagh-van Kaathoven kon mij niet meer luchten. De laatste weken zat ik in de huiskamer en eetkamer na het eten. Mevrouw en mijnheer gingen naar boven toe. Foei, foei, je kunt er mee te stellen hebben, die ouwe zuurtoon, die schoolmeesterstoel. We moeten hem kwijt, ziedaar. Als het 1 Maart is, dan gaat hij naar een ander adres. Mevrouw kon het niet meer dulden, zij was er ziek van geworden.
Op dien zelfden dag, 's morgens, op 24 Februari, verkondigde de burgemeester, dat ik over een week naar den timmerman Groot moest vertrekken. U bent ongeveer drie maanden bij ons geweest, mijn vrouw kan het niet meer aan. Wat was ik verbitterd. Zie je wel, dacht ik, dat is mijn loon. Wat ben ik stil geweest. Wat heb ik mijn best gedaan. En het hooghartige gezin drijft mij uit!
- 10.6.9 Maar nog erger. Den volgenden morgen sprak mij luitenant Droste aan. ** Betekenis: dat is gebruikelijk.*
"Rang, ik weet niet hoe ik ermee moet beginnen, maar mevrouw Fridagh, mevrouw Vijl, mevrouw de domineesche, spreken veel kwaad van jou. Heb je nooit een footje gegeven aan de dienstmeisjes van de familie Fridagh?"
"Moét ik dat doen?", vroeg ik verbaasd.
"Natuurlijk! Dat is mos! Hebben ze je schoenen gepoetst?"
Ja, hè. Dus, een footje!"
"Ik zal daar onmiddellijk werk van maken!"
"Ook ben je niet wellevend geweest tegen de familie!"
Ik keek hem aan, verbaasd!
"Ja, ik hoorde dat. Ik dacht, dat zal ik mijn collega vertellen. Kun je mij vergeven? Ik blijf daar verder buiten."
"Van ganscher harte! Ik zal, misschien, dat goed maken!"
- 10.6.10 's Avonds dichtte ik dat droevig liedje over slavernij. Ik ging naar den kamer van den burgemeester toe. Ik vertelde dat ik altijd last had van de aardige omgangsvormen. Daar ben ik niet bij opgevoed. Vergeef me, ik heb er nóóit iets kwaads mee bedoeld. Mag ik aan uw dienstboden nog een klein footje geven? Zijn zij niet thuis? Moet ik morgen komen? Goed, u geeft dat zelf wel."
"t Is allemaal in orde, luitenant."
"Beterschap met mevrouw", zei ik nog.
- 10.6.11 Slavernij
De riddertijd is lang voorbij
De slaven, ze zijn allen vrij.
En allen smaken 't zelfde recht
Vrij is de heer, en vrij de knecht!
En toch, den goeden heerschappij,
Vergt nog zoo felle slavernij!
Wij zuchten en wij zoeken veel
En angstgeschrei ontvliedt de keel:
O God, O Vader, maak ons vrij:
Door afkomst toch zijn slaven wij.
- Spd 24-II-'15
- 10.6.12 Ik vraag mij nu af, wie de schuldige is. Of mijn tegenpartij, of ik? Was mevrouw Fridagh niet hartelijk, niet beleefd, niet een mevrouw van de wereld, niet voor mij een hartelijke kostvrouw? Zouden ze naar mij kijken, luitenant, met schoone uniformen, met prachtige glimmende laarzen, met een mooie sabel, maar die niet wellevend zijn praatje kon houden?
Was ik daardoor niet stiller geworden, zoodat ze dachten "wat scheelt die jonge luitenant nou?" Of dacht ik verkeerd? Zij zágen niet naar mijn onbeschaafde manieren eerst, heelemaal niet, maar ik dácht dat ik onbeschaafd was, en dat was alleen een vergissing? Wie had gelijk?
- 10.6.13 Hoe zat dat nou? Was ik werkelijk de schuldige?
Ik weet het niet. Maar als ik mijn gedachten na ga, komt er een gekke luitenant voor den dag. Een luitenant die nog niet de manieren kon aannemen als onderwijzer!
Ik dacht, dat ik te min was om als onderwijzer op te treden. Ik was volstrekt een arbeiderszoon. Dat had ik nog van onze moeder geërfd: een minderwaardigheidsgevoel, tot op 100% onderdanig.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.6.14 Nog erger. Luitenant Droste, nu mijn dienstmakker, zei na een maand:
"Zeg Rang, waarom zeg jij nog altijd 'luitenant'. We zijn gewone dienstkameraden!"
"Ik kán dat niet laten. U was de eerste bijna drie maanden mijn chef. Ik zou het niet wagen om tegen u "Droste" te zeggen!"
"Toch wil ik dat. Waardoor? Wel, de soldaten zien ons beiden, en ze denken dat Rang eigenlijk geen luitenant is, 't is maar een masker, hij vindt zich absoluut geen officier. Maar dààr ben je schuldig aan, door je onderdanigheid tegen mij!"
"Ik zal het overdenken, luit."
"Weer luit! Zeg Droste!"
"Goed, luit, nee, goed Droste!"

10.7 timmerman Groot

- 10.7.1 Ik was in het burgerhuisje van timmerman Groot. Er was nòg een soldaat in het huis, een landweersoldaat. Wij zaten aan één tafel te eten!
Weer mis! Een luitenant en een ongegradueerd soldaat móéten niet aan één tafel eten. Wij zullen daar niet meer van spreken. Misschien zag ik de kleine bezwaren te groot. Als er een kleine reactie was, blies ik het wat op.
We moeten niet denken dat luitenant Rang een stakkerd was. Integendeel. Dat vertelde mij Groot anders, en zijn onbenullige vrouw en zijn kwieke dochter Joh van vijf en twintig jaar. Ze vonden mij een reuzen kerel. Gewoon, geen aansteller, goed in den dienst, gemakkelijk voor de soldaten.
- 10.7.2 Het was Maart, April geworden. De lente kwam, het heerlijkste jaargetijde. De weilanden geurden en kleurden. De vogels zongen. De akkers gaven hun graan.
't Werd Goede Vrijdag. 't Werd Paaschen.
- 10.7.3 W. Groot was mijn tweede hospes in het dorp Spaarndam. Wij moeten nog iets zeggen van het gehalte van de menschen waarmee ik samenwoonde.
Het nieuwe huis stond aan het drukste vaarwater van Spaarndam, van Haarlem naar Zaandam en naar Amsterdam. Als we uit het raam keken, dan zagen wij vlak voor ons, de schepen voortstoomen. De brug was de helft van den dag open.
Gelukkig kan men verder mooiere dingen zien. Eerst de Spaarndamsche Plas¹, een meer, dat de wateren vereenigde van de Zijkanalen B en C, ten noorden van Spaarndam, het Spaarne en de Mooie Nel, ten zuiden van Spaarndam.
- 10.7.4 Aan de andere kant van de plas lagen de ongerepte terreinen van de Stelling van Amsterdam. Eerst de woning en de loodsen van den Conducteur der Artillerie van het vak Spaarndam, Beijersbergen van Henegouwen. Ten noorden lagen groene dijken, weggetjes, boomen. Daar kwam geen mensch langs. Dat was van het gezicht uit het huis van Groot, naar het noordoosten toe. Alle avonden zagen wij de zon dáár onder gaan¹.
Je kunt zeggen dat de Dellen van Oldebroek prachtig zijn, en de Graafschap Zutphen en het zuidelijk deel van Limburg. Maar ik vind het uitzicht over het meer naar de ongerepte terreinen van Spaarndam minstens zo mooi. Boomen. Water. Riet. Vogels. Dijken. Wegen. Overkoepeld door de machtige dagvorstin².
Groot genoot intens. Hij zei, dat als hij weer een huisje moest bouwen voor zijn gezin, dat huis op diezelfde plek moest staan. We hadden het nog niet over de inrichting van zijn woning, we hadden het alleen over het uitzicht.

Hij bedoelt hier een water dat IJ is blijven heten, ook na de inpolderingen van het IJ en de aanleg van het Noordzeekanaal.



Deze prentbriefkaart van dochter Johanna markeert met een kruis de woning van timmerman Groot. Rechts het Rijnlandshuis. (René Ros NL-WpDStvA-C11375, 1916)

¹ De zon gaat niet in het noordoosten onder, maar vermoedelijk bedoelde hij dat ze de zonscherming over het water ten noordoosten van de woning zagen.

² Betekenis: de zon.

Mobilisatie Herinneringen

- 10.7.5 De woning van Groot was een groote timmermanswerkplaats, laag, en een aardige woning, op de hoogte van de Spaardammerdijk¹. Dus je moest van zijn huis een trap af, om in de werkplaats te komen. Daar stonden cirkelzagen en lange zagen, door motoren gedreven. Hij had één of twee of drie helpers. Hij was een man, die zijn vak verstond. Hij maakte in de groote omgeving bijvoorbeeld de kleine windmolentjes om een kamp land² te ontwateren. Hij was de laatste timmerman die dat verstond. Hij fietste de heele omgeving af, om de molentjes te repareeren of om een nieuw instrument te maken.
- 10.7.6 Zijn vrouw en dochter waren heel andere mensen. Groot was een uitstekende vakman en een geloovige moderne. Jammer genoeg, hij was modern¹. Zijn vrouw had niets in te brengen. Zij kon wel praten, maar alleen over eten en werken. Ik zie ze altijd als een struische, ouwe vrouw. Rechtop, met een mummelmondje. Zij sprak in het gezelschap nooit. Zijn dochter was een vijftientwintig jarige schoone. Zij had op een normaalschool² gegaan en ze was verloofd. Ze gaf mij heel veel moderne romans. De eerste dagen in Maart was er nog een nicht te logeren, Hielkje, óók een onderwijzeres.
- 10.7.7 Na mijn beëdiging ging ik weer aan het studeeren voor de hoofdacte. Ik was van 20 Juli tot 18 Maart buiten de studie van mijn vak geweest. Ik moest in 1916 de hoofdacte zien te halen. Dus na 4 uur, half 5, tot aan het avondeten en ná het avondeten tot half 10, 10 uur, zat ik danig te studeeren. Op een aardige kamer, met een bedstee, met een tafel en met een lamp. Onder het ontbijt, het middageten om half één, het avondeten om half zes, zat ik met Groot en zijn gezin te praten. De verhouding was nú omgekeerd. Bij Fridagh was ik de minste, in wereldwijsheid en in manieren. Bij Groot was ik de meeste. Ik wist mijn weetje wel.
- 10.7.8 Wat was ik vreeselijk, vreeselijk, mismoedig! In Spaarndam! Op 12 Mei ging ik, gelukkig, naar een ander plaatsje toe, naar Halfweg.
- ¹ Voor zover we uit de tekst kunnen afleiden, betreft het de nog aanwezige woning op het adres Spaarndammerdijk 32 en 34. Dit is bevestigd door een prentbriefkaart uit 1916 van dochter Johanna waarop de woning is aangekruist.
- ² Betekenis: een (ons onbekend) oppervlak land.
- ¹ Hiermee bedoelt Rang dat Groot vrijzinnig was, waarschijnlijk vrijzinnig hervormd.
- ² Betekenis: oudere naam voor de kweekschool, onderwijs voor onderwijzers van lagere scholen.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 11. Groepsstafkwartier Halfweg I

- 11.1 De personen die ik in Halfweg ontmoette, waren van den militairen dienst. Ten eerste mijn chef, kapitein Eijken, mijn eersten dienstchef en de E.T.O.A. in de Groep Halfweg. Ten tweede zijn chef, overste Groote, de groepscommandant. En mijn onderhoorigen, sergeant Karel Eggers, de rijwielhersteller en de meester geweermaker.
- 11.2 In het huis waarin ik kwartier zocht, waren mijn kennissen Jan van der Fange en zijn vrouw, mijn oude, lieve vriendin. En hun twee dochters, Neeltje en Naatje, de getrouwde kinderen van Van der Fange, namelijk Manus en Janna, getrouwd met Van Rijs.
- 11.3 Overste Groote¹ was ongeveer tien jaar luitenant en kapitein geweest van het 7e Regiment Infanterie. Maar de chefs móchten hem niet, hij was vreeselijk eigenwijs. Groote had een lange gestalte, met rood haar. Hij kon belangrijk praten, zonder gedachte. Een wereldwijd heer die altijd een praatje had, zonder beduiding. Hij schreeuwde nóóit! Daar was hij te wijs voor. Hij sprak zachtjes, met een welluidende stem. Toen hij, jaren voor de oorlog 1914, een compagnie moest commanderen, kwam een majoor bij den troep. De soldaten gehoorzaamden Groote onmiddellijk, hij had de zuiverste orde. De bewegingen van de troep waren voorbeeldig. Maar de Majoor hoorde hem niet bulderen, hij sprak zijn commando's zacht en nadrukkelijk uit.
- 11.4 Toen zei die Majoor: "Kapitein, kunt u niet harder commanderen? De soldaten hóóren u niet! Ik zal dat doen." Hij ontblootte zijn sabel, hij schalde de commando's door de lucht... Kapitein Groote stak zijn sabel op, en hij liep met een behoorlijke pas eenige honderden meters van het terrein af. Hij dacht: "Als hij mij voor den troep aanmerkingen maakt, dan zal ik mijn mond houden." De Majoor commandeerde maar raak, Groote bleef vèr van het terrein af.
- 11.5 Eindelijk was het oefeningsuur om. De Majoor commandeerde: "Op de plaats rust". Hij ging naar Groote toe, als een blazende tijger: "Waarom heeft u uw werk niet gedaan, kapitein." "O", zei Groote, "als u mij vóór de troep aanmerkingen maakt, dan kan ik de soldaten niet meer commanderen. Eerst moet het misverstand uit den weg gaan. Dat deed ik nièt vóór de troep." De Majoor was er verlegen mee, want uitdrukkelijk stond in de reglementen dat een chef nóóit aanmerkingen moet maken voor de troep!
- 11.6 Ik zal nóg een verhaaltje vertellen van den overste, die er ráár af kwam. Hij was overste, dus luitenant-kolonel, de gebieder van een grote groep, de groep Halfweg. Hij dacht, dat hij de chef was van alle burgers! Op een goeie middag ging overste Groote en zijn adjudant Ter Veen, naar Haarlem. Ze zouden gaan eten bij het duurste, beroemdste hotel¹ in de Noordhollandse hoofdstad, vlak bij de Groote Markt². Wij vermoeden dat de eigenaar Brinkman heette. Zij openden de deur. Er zaten veel gegoede Haarlemmers een bittertje te drinken, of een glas wijn, of een kop thee. Maar dat wilde de groote overste niet, als hij het op zijn heupen had. Hij had een rietje in zijn hand, om zijn paard te mennen maar hij reed nooit! Hij sloeg met zijn stevige hand, met het rietje, op de tafel, en hij schalde door het hotelhuis: "Plaats voor ons, plaats voor ons; éérs de hoofdofficier van jullie leger en zijn adjudant, en dan jullie! Niet meer bedienen; éérs voor ons!" Wat moest Ter Veen doen!?

Vermoedelijk was hij ingekwartierd bij het gezin van Jan van der Fange (1860) en Geertruida van der Heijde (1864) op de Zwanenburgerdijk 323 te Halfweg. Hij was metselaar voor eigen rekening en het bevolkingsregister vermeldt Gereformeerd als geloof. (NL-HlmNHA 7001 inv. 1001)

¹ Arnold Willem Groote (Amsterdam 1859-idem 1944). Hij begon in 1875, 15 jaar oud, als vrijwillig soldaat bij het 7e Regiment Infanterie (7RI). In 1886 was hij 2e Luitenant en werd voor vier jaar gedetacheerd bij het Koloniaal Werfdepot. Vervolgens was hij van 1890 tot 1901 bij het 5e Regiment Infanterie te Amersfoort waar hij vanaf 1894 Adjudant was. In 1899 ontwierp hij een eigen snelschrift/stenografie systeem dat ook voldeed om tijdens het paardrijden aantekeningen te maken. In 1901 ging hij terug naar het 7RI te Amsterdam en diende daar als Kapitein. Hij werd in 1908 commandant van het Landweerdistrict XXIII (vanaf 1913 Landweerdistrict Amsterdam II). Op 52-jarige leeftijd werd hij in 1912 eervol ontslagen, kreeg pensioen toegewezen en werd benoemd tot Reserve-Majoor. Een van de herhalingsopkomsten betrof een cursus vestingoorlog van twee weken in 1913. Met de mobilisatie in augustus 1914 kwam hij in werkelijke dienst, werd Reserve-Luitenant-Kolonel en diende als commandant van de groep Halfweg. In april 1919 eindigde zijn dienst met nogmaals een eervol ontslag en pensioen. (NL-HaNA 2.13.04 inv.746)

¹ Rang beschrijft dit incident tweemaal in zijn schriften. In de andere versie noemt hij het alleen 'café'.

² Waarschijnlijk Grand Hotel Funckler in de Kruisstraat 8-10 te Haarlem. Anno 2021 is er een supermarkt gevestigd. Er was en is ook een café-restaurant Gebr. Brinkmann doch dat zit aan de Grote Markt en is geen hotel. Opgemerkt moet worden dat Rang er niet bij aanwezig was.

Mobilisatie Herinneringen

- 11.7 Eerst keken de heren hem aan. Wat was dat voor een heerschap! Maar toen hij, met zijn rijzweepte op de tafel sloeg en weer zei: "ik moet eerst geholpen worden", zei een jongen heer: "Overste, u stelt zich aan. Ga alsjeblieft zitten. Wij zijn niet op een fort." Ongelukkig trad de overste op hem toe. Hij zou leelijke woorden zeggen. De andere heren trokken met de jeugdige heer tegen de overste op. Hij zou geduchte klappen krijgen, 50 tegen 2 was geen partij.
- 11.8 "Overste", zei een heer van 35, 40 jaar, "t is nu welletjes! Wij willen niet als een hond afgesnauwd worden!". Enkele heeren kwamen er bij en het werd een harde ruzie. Nog eens, wat moest Ter Veen doen? Hij zag onmiddellijk in, dat dat mis ging!
Luitenant Ter Veen had intusschen een kelner aangeschoten: "Mijn chef is overspannen, hij zegt maar wat. Mag ik twee biertjes hebben, en onmiddellijk aan dat tafeltje die bestelling bezorgen. U kunt dat onmiddellijk, heel zachtjes, aan de heeren zeggen."
Toen ging Ter Veen naar de overste toe en hij merkte op dat de bestelling al lang klaar stond. U hebt natuurlijk gelijk, maar ze hebben onmiddellijk onze dranken gebracht. Kom, zet u neer!
De heeren hadden de opmerkingen van de kelner verstaan. Het geweld kwam niet, de overste was niet door de 50 heeren uit den kroeg gegooid.
- 11.9 Dat was mijn hoogste chef. Gekke overste. Doodgoed. Hij deed geen mensch kwaad. Overste Groote had vóór de oorlog, het snelschrift-systeem "Groote" bedacht. Hij was geen stomme kerel, lang niet.
In de eerste twee maanden waarin ik in Halfweg was, tot 12 Augustus, had ik niet zoo veel met de overste te maken. Later wel.
- 11.10 De luitenant van het Artillerie-materieel in de Groep was belast om de I.I. altijd bij te werken. I.I. betekent Instructie-Inventaris. Dat was een kolossaal boek met groote hoofdstukken, daar stond alle materieel van de Groep in. Dat was niet weinig, bijvoorbeeld alle kanonnen, alle mitrailleurs, alle geweren, alle beddingen, alle balken, alle spijkers voor de beddingen, alle bedieningswerktuigen, wiggen, aanstooters, munitiekisten. Ook alle munitie, kogels, kardoezen, slaghoedjes, tijdbuizen, alle kisten voor patronen. En het groot spoorwegmaterieel, scheppen, touwen, krachtvoorwerpen enz.
De materieeldienst van een sector en van een groep was voorbeeldig georganiseerd. Sectie IV van het stellingcommando was alléén voor het materieel, daar zat een kapitein of een (groot) majoor aan.
- 11.11 Die kreeg van de E.T.O.A.'s van alle groepen per 14 dagen bericht, wat er veranderd was. De E.T.O.A., kapitein Eijken, liet dat aan zijn luitenant over. Tenminste, als hij een luitenant had.
Vóór mijn komen in Halfweg, liet hij het aan sergeant Eggers over. Met heel veel moeite kon die sergeant de Mededeelingen formuleren. Ik moest het na 12 Mei doen. Hoe kwam Eggers of ik, aan die mededeelingen? We moesten van alle conducteurs buiten de forten, en van alle artillerie-commandanten van de forten alle 14 dagen een staatje krijgen.
- 11.12 De conducteurs waren dienstklopers, de eerste post bracht ons de drie staatjes van de vakken. Elk vak had een conducteur, Beijersbergen van Henegouwen van Vak Spaarndam, Van der Werf¹ van Vak Liede en Oranje van Vak Vijfhuizen.
Maar de reserve-luitenants van de forten vergaten het altijd! Wij moesten soebatten, krijg ik je staatje?
- ¹ In de andere versie noemt hij geen bier maar thee.
- ¹ Groote ontwierp in 1898 het kortschriftsysteem 'Stenografie-Groote', later Nederlands Alfabetisch Kortschrift (NAK).
- ¹ De Instructie-inventaris (I.I.) is een (gebundelde) serie voorschriften, waarin alle kleding en uitrusting van de Koninklijke Landmacht in detail wordt beschreven. Het is echter niet een boekwerk om het materiaal te administreren en bijgewerkt moet worden. (NMM I.I. 172)
- ¹ Vermoedelijk sergeant Karel Eggers (Watergraafsmeer 1893-Huizen? 1977). Hij werd in 1913 ingelijfd bij het 2e Regiment Vestingartillerie. Bij die vermelding in het militieregister is zijn beroep 'zandvormer' (ijzergieten) en staat in rood potlood "Fort en Positie Spaarne". In 1919 werd hij overgeplaatst naar de Landweer. In juni 1938 ging hij wegens reorganisatie naar het 1e Regiment Luchtdoelartillerie, maar in oktober volgde ontslag wegens dienstbeëindiging. Tussen 1920 en 1933 komt de naam K. Eggers voor in passagierslijsten van/naar Nederlands-Indië. Hij is begraven in Huizen. (NL-HlmNHA 23 inv.325)
- ¹ Vermoedelijk C.J. van der Werf, die in 1907 beëdigd werd als wachter sectorpark Ouderkerk. Nadere informatie ontbreekt. (NL-HaNA 2.13.45 inv. 954)

Mobilisatie Herinneringen

- 11.13 Nu was het administratief deel van ons werk maar bijzaak. ** Instructie-Inventaris.*

Maar als we de I.I.'s van de vakken zouden raadplegen, dan rezen onze haren ons ten berge.

Want de staten van de conducteurs klopten absoluut niet met het te velde staande materieel. Nog minder met de inventaris van de materieel-loodsen. En nog minder de forten-inventaris.

De luitenants van de forten hadden geen I.I. Voor den oorlog moesten de conducteurs natuurlijk op de inventaris letten van de leegstaande forten.

- 11.14 Toen op 2 Augustus 1914 de forten met manschappen bezet waren en er per fort een luitenant kwam, toen dachten de conducteurs er niet meer aan om het materieel van de forten te controleren. Ze hadden de handen vol werk om hun materieel te boeken.

De luitenants dachten dat het boeken een koud kunstje was, wat is er nou aan de hand. Maar ze wisten er niets van, niets van, ook de vrijwillige officieren. De I.I. kwam niet in hun studie voor. Ze wisten iets van de mores, maar van de Velddagregisters en van de Instructie Inventaris hadden zij geen kaas gegeten.

- 11.15 Dus toen ik bijvoorbeeld op het fort Veldhuis trouw de granaten en de kardoezen vulde, toen moest de luitenant De Gee er aantekening van maken. De hoeveelheid buskruit werd minder, de lege projectielen werden gevulde projectielen, de kardoeszakken werden gevulde kardoezen, met maten. Daar dacht mijn luitenant niet over. Toen na eenige weken de mobilisatie voortging, toen moesten de officieren van de groep de staten aan het Hoofd van Sectie IV inleveren. De Gee stuurde iets in, absoluut op waarheid gegrond. het Hoofd van Sectie IV dacht, dat het materieel weer klaar, in de boeken stond. En dat was absoluut niet waar, de luitenants begrepen niets van het materieel.

- 11.16 Daar kwam nog wat bij. Beijersbergen van Henegouwen belde mij op. Hij had gehoord, dat luitenant Rang eindelijk de 'vieze' boel moest beredderen. Wij kenden elkaar al, van 6 Dec. 1914 tot nu toe, en hij dacht dat ik 'op de hoogte' was. "Beijersbergen van Henegouwen", schalde door de telefoon. "Luitenant Rang in Halfweg", antwoordde ik hem. "Luitenant, ik ben blij, dat u het materieel nagaat. Wat moet ik doen met mijn twee forten? Moet ik het materieel van die forten nagaan of niet? Kapitein Scholten van Noord jaagt mij weg en ik moet ook op zijn materieel het oog houden." Eenige ogenblikken dacht ik na, ik wist er absoluut niets van.



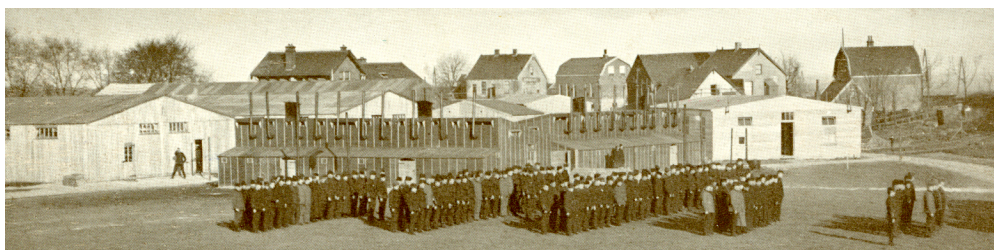
De wachterswoning waarin Beijersbergen van Henegouwen woonde. (René Ros, 2021)

- 11.17 Toen dacht ik, de conducteur kan niet voor de luitenant de baas spelen, dat bestaat niet. Ik zei:
"Conducteur, het materieel van de forten beheert de luitenant, niet u!"
"Dus ik zal daar nooit meer komen?", vroeg hij.
"Natuurlijk niet."
"Maar mijn I.I. bevat óók het materieel van de forten. Wat moet ik dan doen?"
"Afschrijven. Dat moet luitenant Kuijl doen en luitenant van Loon, van fort Noord en Zuid."
Wat heb ik daarmee mij in de vingers gesneden! Er bestond geen I.I. per fort. De luitenants wisten niets van de goederen van de buskruitkamers en de rustkamers. De staatjes van de luitenants gaven maar héél weinig op. De registers van de forten moesten nog ingevuld worden. Dat was het eerste bedrijf.

Mobilisatie Herinneringen

- 11.18 Het tweede bedrijf van mijn baantje over het materieel was nog veel ernstiger. In de twintig eerste dagen van de mobilisatie sloegen alle sergeants, korporaals en soldaten met het materieel zóó erg om dat de conducteurs er nóóit meer wijs in konden vinden.
Ze namen het spoorwegmaterieel van Beijersbergen mee. Dat was voor het vaderland, zeiden ze, 't is nú mobilisatie. De conducteurs moesten maar in hun huis zitten, dat was wel voor vreedstijd maar niet voor den oorlog.
Ze namen schoppen mee, en spoorstaven, en onderliggers en kiepkarren. Ze namen beddingplanken mee, ze gingen ze gedeeltelijk in stukken houwen. 't was nú oorlog.
- 11.19 Maar na een maand moest Beijersbergen, Van der Werf en Oranje de staten weer bijvullen. Ze telden alle dagen, week aan week. De I.I. klopte volstrekt nóóit. Ze vulden maar in: 500 spoorstaven zijn aan een andere groep of aan een ander vak gegeven. Als Hoofd Sectie IV dan zei: welke groep, of welk vak, dan zaten de conducteurs met de handen in het haar. Want ze wisten het niet.
Alle dagen kwamen er aanmerkingen van de stellingcommandant, zoo erg, dat mijn ouwe vriend Beijersbergen nachten lang rondliep, dat hij niet kon slapen. Hij moest duizenden guldens betalen, en hij was arm als de mieren! Natuurlijk moest hij bijpassen: alle materieel dat wég was, moest de beheerder betalen.
Beijersbergen van Henegouwen was een goed man, hij kón dat niet verdragen. Minder was het met Van der Werf. Ze hadden nooit een bevel gebracht aan Oranje in vak Vijfhuizen, een oud, afgeleefd man. Die wist het niet meer!
- 11.20 In de eerste maanden op Halfweg, en na twee jaren toen ik weer op Halfweg werkte, toen heb ik eindelijk het materieel klaar gekregen.
De schuldige was die ouwe, afgeleefde grijsaard Oranje, de conducteur van Vijfhuizen. Die schreef maar alle halve maanden op Geene of alleen 500 mitrailleurpatronen verschoten. Vóór den oorlog hadden de kapiteins van het sectorpark gezegd, dat Oranje niet zoveel materieel in handen moest hebben, hij wás te oud.
- 11.21 Maar toen er oorlog kwam, moesten er smalspoorwegen gemaakt worden in het vak Vijfhuizen. De sergeants haalden alle spoorstaven van Spaarndam, Beijersbergen had er een heele stapel van. Van der Werf haalde óók van Spaarndam, maar Vijfhuizen haalde weer uit Liebrug.
Dus toen ik eindelijk de vakken naging, begreep ik wat de oorzaak was. Wat was Van der Werf geweldig blij! Hij noemde mij zijn vader. Ik had hem heelemaal geholpen. Wat was Beijersbergen blij, onmogelijk. Hij kon nú slapen!

11.22



De manschappen van het barakkenkamp staan op middagappél, op het sectorpark in Halfweg. (NL-WpDStvA C4140, 1916)

- 11.23 De eigenlijke oorzaak van mijn slagen was een bezoek dat ik bracht aan de conducteur van de artillerie van de sector Sloten. Die woonde in het sectorpark*, ten noorden van de spoorweg Amsterdam-Haarlem.
In zijn I.I. stonden alle voorwerpen van de twee groepen, Halfweg en Hoofddorp. De oorspronkelijke getallen stonden er bij zoodat hij de oorzaak van de verwarring kon nagaan. Heel vreemd, de soldaten van Hoofddorp kwamen nooit in Vijfhuizen. Maar de sergeanten en manschappen van Vijfhuizen kwamen wel in Liede en in Spaarndam. Daar heb ik de oorsprong van alle kwalen kunnen zien. Daardoor kon ik Beijersbergen en Van der Werf helpen.

* Sectorpark Sloten, Afdeling Materieel was vanaf 1897 een magazijn voor diverse goederen als aanvulling en reserve voor de tot de sector behorende groepsparken en forten. Tevens was er een barakkenkamp voor reserve (depot) troepen, vermoedelijk voor de Vesting-Artillerie. Het lag aan de Teding van Berkhoutweg te Halfweg. De opzichterswoning is behouden gebleven evenals enkele recentere militaire gebouwen. Munitie en explosieven waren opgeslagen op het sectorpark Sloten, Afdeling Munitie, langs de Haarlemmerweg te Amsterdam. (NL-WpDStvA)

Mobilisatie Herinneringen

- 11.24 Met een heftig leedgevoel brak de 12e Juli 1915 aan. Wat had ik genoten van het kostelijk tehuis van de familie Van der Fange op den Ringdijk te Halfweg. Wat had ik met grooten ijver mijn dienst verricht. De eene maand, die ik op Halfweg doorbracht, werd tot twee maanden verlengd, want kapitein Eijken was heel content met zijn luitenant, zijn adjudant voor artilleriezaken. Maar overste Groote, de groepscommandant, de grote luitenant-kolonel, met zijn ruige rooie haren, wilde mij eigenlijk niet houden. Hij had daar twee redenen voor.



"Luit.Kol. Groote, Commandant van de Groep Halfweg en H. H. Officiëren." Rang is de tiende persoon staand vanaf rechts. De foto is gemaakt in het raadhuis van de gemeente Haarlemmerliede c.a. (StvA Album p.68, 1915-1916)

- 11.25 Ten eerste, luitenant Kuijl¹ van fort Spaarndam Noord, een beroepsofficier, werd gedirigeerd naar een groter fort, bij Velzen². Dat fort lag niet meer aan de hoofdverdedigingslijn van de Stelling van Amsterdam. Velzen had grotere kanonnen, dus er moest een beroepsofficier komen. Kapitein Scholten verlangde natuurlijk een luitenant op zijn fort, moest hij alléén zijn als fortcommandant? Ja, de eerste luitenant van Spaarndam-Noord was absoluut zenuwpatient. Hij moest een andere officier hebben.
- 11.26 Maar ten tweede, een leelijk feit: overste Groote kon niet zoo goed overweg met kapitein Eijken. Hij was maar reserve, en kapitein Eijken beroeps! Deze laatste begreep wel, dat de dienst van mij hem nuttig was en verlangde heftig, dat ik als zijn adjudant moest blijven. De overste zei, dat ik weg moest! De Maandagmorgen van mijn vertrek brak aan.
- 11.27 Ik scheidde met droefheid van de familie Van der Fange. Toen ging ik naar het Groepsstafkwartier, om kapitein Eijken vaarwel te zeggen. De overste was nog niet op zijn bureau of in zijn huis dus ik fietste naar het fort. Langs den hoogen Spaarndammerdijk, door Spaarndam, langs de woning van de conducteur, en ik kwam op dat doodsche fort.

¹ Vermoedelijk Jacobus Marinus Wilhelmus Kuijl ('s-Gravenhage 1891-Rotterdam 1949). Vanaf 1907 was hij cadet aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Hij werd in 1913 benoemd tot Tweede-Luitenant 2e Regiment Vesting Artillerie en in 1917 tot Eerste-Luitenant. In 1919 werd hij overgeplaatst naar het 4e Regiment Veldartillerie. Hij nam in 1920 eervol ontslag. (NL-HaNA 2.13.04 inv.740)

² Tegenwoordig Fort bij Velsen genaamd.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 12. Fort Spaarndam-Noord - Eerste dag op het fort

- 12.1 Op de brug van het fort stapte ik van mijn fiets af, de schildwacht gunde mij haast geen eerbewijs. Ja, hij ging in de houding staan, maar anders niets. Ik stapte de commandantskamer binnen, géén kapitein. De deur van de officierskamer was altijd op slot. De commandantskamer was alléén het voorportaal van twee vertrekken, de slaapkamer van den kapitein en de luitenantkamer, waar de officiers aten of lazén.
- 12.2 Daar kwam een artillerist aan.
"Blom, present!", zei hij, "ik ben de tweede oppasser van den luitenant".
"Goed Blom, op de plaats rust. Maar waar is de kapitein of de luitenant Kuijl?"
"De kapitein heeft altijd verlof op Maandag. Luitenant Kuijl is vanmorgen afgereisd naar zijn nieuwe fort, Velzen."
"Wat zeg je? Moet ik zonder kapitein of luitenant het fort commanderen, zonder eenige instructie?"
"Luitenant, dat weet ik niet!"
"Moet de kapitein of de luitenant mij geen aanwijzingen geven? Niets van de kanonnen, niets van de manschappen? Niets van de fortmemorie of van de cantine? Niets van dat alles?"
"Dat weet ik niet, behalve de groeten van luitenant Kuijl!"
Tableau!*
- 12.3 Ik ging naar mijn vertrek* toe: stoffig, absoluut niet opgeruimd. Een tafel midden in het vertrek, een tafel aan den muur, vlak bij het ruitje van het achtervertrek vier stoelen aan de middeltafel, één stoel bij de tweede tafel. Geen schilderijtje, geen vloerbedekking, slechts een rafelige mat...
"Waar moet ik slapen?"
"Als 't u blieft", zei Blom, en opende de deur achter de kamer en ik zag vier kamertjes waar de luitenants sliepen. Twee waren gebruikt, de andere twee waren vol spinrag, kisten, flesschen wijn, lege flesschen: een rommel.
- 12.4 "Wat kan ik voor u doen?", vroeg Blom.
"Voorloopig niets. Mijn bagage komt over een uurtje. Dan kun je mij even helpen, tenminste, als het noodig is."
Daarna zat ik in mijn kamer, wezenloos. Een vreeselijke toestand, dat had ik nóóit meegemaakt. Ik was plotseling fortcommandant, zonder instructies!
- 12.5 Ik bekeek weer mijn slaapkamertje. Daar stond een soldatenbed, een soldatenkastje, een stoel en een vuile waschtafel. Daarop stond een kaars. Het fort had geen electrisch licht, nòch gaslicht. De officierskamer werd verlicht door een groote olielamp, ook de commandantskamer.
't Was alles vies en stoffig. Arme luitenant! Daar moest ik slapen en niet in de schoone slaapkamer van de Van der Fange's. Het bed was opgemaakt, niet met een "soldaten-rol" maar gewoon. Dat had Blom gedaan. De lampetkan was vol. Blom had geprobeerd de slaapkamer bij te stoffen, nog niet de eetkamer.

* Fort benoorden Spaarndam ligt nabij Spaarndam in de gemeente Velsen. Het is gebouwd tussen 1882 en 1901 en was bestemd voor de plaatsing van zes kanonnen en vier mitrailleurs met huisvesting voor 177 militairen. De inundaties liggen ten westen van het fort en lopen tot aan de duingronden. Het fort is samen met het Fort bezuiden Spaarndam, en een tussenliggende liniewal, onderdeel van de Positie bij Spaarndam. Van 1916 tot 1919 werd de Voorstelling bij Spaarndam aangelegd, voorzien van vele schuilplaatsen. (NL-WpDStvA)



Lokaal 20a is de ruimte waar Rang menig uurtje heeft doorgebracht. Anno 2021 hangen de verfschilders in de spinrag. (René Ros, 2021)

* Een uitroep van verbazing.

* Lokaal 20a, bureau/dagverblijf officieren en lokaal 20b, slaapvertrekken officieren. (Wijnen)



Lokaal 20b waar de slaapkamers van de officieren waren. Aan de andere zijde van de houten tussenwand was het bureau en dagverblijf. (Otto Bodemeijer, 2021)

* Betekenis: een 'soldaten-rol' is een strak opgerolde deken aan het voeteind?

Mobilisatie Herinneringen

- 12.6 Ik liet hem bij mij komen, door een soldaat van de wacht, de naaste kamer van zijn eetkamer.
"Zeg Blom, kun jij de zitkamer niet wat opruimen?"
"Ja, luitenant. Ik was bezig, maar ik dorst niet meer te werken."
"Ben je bang voor sterretjes?"
Blom, een twintigjarige soldaat, bloosde.
- 12.7 "Mag ik wat zeggen, luitenant?"
"Graag Blom."
"Ze hebben op het fort afgesproken dat, als de nieuwe luitenant streng is, dan wordt hij in het water gesmeten. Dat geloof ik niet, luitenant. Maar ik ben wel bang dat u de soldaten niet kent. Ze zijn dood-goed, dood-goed. U moet ze niet hard aanpakken. Dat wil de kapitein óók niet!"
"Je zegt vreeselijke dingen!"
"Moet ik gestraft worden?", glimlachte hij, "maar toch ben ik bang, niet voor uw ernstige oogen maar voor uw stem. Voor alle nieuwe officieren zijn wij bang. Niet voor onzen kapitein, dàt is een beste-baas. Vergeef mij, luitenant!"
- 12.8 "Nou Blom, ik zal je gedachten overdenken. Jullie bent niet op je mondje gevallen. Ik zal daar géén misbruik van maken, maar deze toestand heb ik nooit meegemaakt. Kun je nu de kamer stofschoon maken? Ik ga even naar het bureau toe." Blom glimlachte.
"Goed, dat ik dat gezegd heb", dacht hij, "héél goed".
Hij werkte voor zijn luitenant met lust en liefde.
- 12.9 Ik ging naar het bureau toe en moest de kazemat passeren. De derde deur na het kazemat was het fortbureau. Daar zat een sergeant-majoor en eenige sergeanten. De majoor heette Van der Blonk, de sergeanten heetten De Roos van de infanterie, en Kapitein en Rook van de artillerie. Kapitein was toevallig sergeant van de week, Rook was foerier, brievenbesteller en wachtkamercommandant, dat wil zeggen de kamer van de uitrustingsstukken. Ik groette ze, maar niet met een handdruk, later zou ik dat wél doen maar in den eersten tijd nog niet. Het bureau-personeel zweeg, wat moest ik zeggen!?



Het halfbrede lokaal 10b waar het bureel waarschijnlijk was gevestigd. (René Ros, 2021)

*^ Vermoedelijk lokaal 10b, Bureellokaal. (Wijnen)
Zie tekst 13.8.*

- 12.10 "Moet ik nog de laatste papieren inzien?", vroeg ik aan den majoor.
"Nee luitenant, dat zal kapitein Scholten wel aan u commanderen. Kunnen wij aan het werk gaan?"
"Natuurlijk, natuurlijk, majoor. Heb ik dus niets te doen?"
"Nee luitenant, kapitein Scholten zal u vanavond en de volgende dagen wel wegwijs maken."
"Hoe laat is het einde van den dienst, 's middags?"
"Twaalf uur, tot half twee!"
"Best. Wie is de sergeant van de week?"
"Present", zei Kapitein.
"Goed, ik zal om half twee voor de eerste keer naar de manschappen zien. Tot om half twee."
- 12.11 Ik slenterde terug en bij de kazemat zag ik een handkarretje aankomen op de brug, met mijn bagage. Na een uurtje waren mijn bullen gerangschikt.
Van verveling begon ik maar te lezen, in een studieboek. 't Was half elf zoodat ik nog 1½ uur, 2 uur lezen kon. Dan zou Blom de tafel dekken voor de lunch. De koffiemaaltijd duurde misschien een half uur. Van 1 uur tot 5 uur kon ik weer zitten lezen, 5 tot 6 uur dineeren, 6 tot half 11 lezen, lezen, lezen! Plotseling ging mij een licht op! Ik kon op het fort enorm studeeren! 't Was doodstil, absoluut geen dienst, heelemaal niet, een enorm fijn leventje, studeren, lezen, gedichten lezen, gedichten maken, dagboeken schrijven, brieven schrijven, dik en vet worden...

Mobilisatie Herinneringen

- 12.12 De eerste dag van mijne belevenissen was nog niet om. Blom had kaas en een stukje worst op tafel gezet. Hij vertelde, dat de kapitein en de oppasser van de kapitein voor het eten en de broodmaaltijden zorgde.
- 12.13 Om half twee zag ik uit het raam. Een vierkante meter raam, een kubieke meter uitgespaard uit de betonnen muur. Toen zag ik na het hoornsignaal de manschappen aantreden. Vreeselijk, vreeselijk, geen orde, geen regelmaat. Klompen, schoenen, een dikke kleine soldaat stond zij aan zij met een lange magere soldaat...
Sergeant Kapitein stond voor de troep (troep, zegt men, troep!). Hij salueerde me, die naar het appèl toe kwam, met een nonchalante beweging: "Alle manschappen present". Róód was mijn gezicht, van enorme kwaadheid!
- 12.14 "Wat, sergeant, is dát een troep presenteren? Ze staan niet in de houding! Er is geen richting! Wat zijn dat voor schoenen! Wat beteekent dat?", fluisterde ik, stikkend van woede.
"Luitenant, dat is héél gewoon op ons fort. Morgen zal dat 's morgens om 8 uur weer gebeuren. Dat wil de kapitein zoo. Maar, zal ik ánders laten aantreden? U kunt uw zin wel doen!" Hij fluisterde dat óók.
- 12.15 Toen liet de boosheid mij in den steek. Ik kon niet wat anders zeggen. Moest ik nù een opstootje uitlokken? Na een minuut zei ik tegen den sergeant, dat hij maar de soldaten moest indeelen naar hun dienstwerk "en je moet in mijn kamer komen."
"Goed, luitenant."
Het gesprek in de kamer ging óók niet. Kapitein zei, dat alle dagen de troep zich zoo liet zien.
Ja, ja, Rang, dat is óók dienst!
- 12.16 Ik studeerde ernstig. Ik las ernstig. Ik schreef twee brieven, aan mijn verloofde en aan mijn nieuwe vriend. Ik bekeek het fort, de hefkoepels, de cantine aan de andere kant van de gracht en het zeilbootje.
Dúúrde die dag niet een jaar? Slóeg de klok nóóit half elf? Eindeloos. Al in den eersten avond was ik weemoedig...

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 13. Fort Spaarndam-Noord - Betonnen fort in eidelooze weiden

- 13.1 Gans alleen ligt het groote fort van de Positie van Spaarndam in de weeke weilanden. Spaarndam is een oud dorpje en het heeft nog één weg, eigenlijk twee wegen, oost naar west, zuid naar noord. De weg oost-west loopt op den hooge Spaarndammerdijk. De weg zuid-noord loopt langs het Spaarne en langs Zijkanaal C. Het kruispunt van de wegen is het ouwe dorpje. Daar is op de wegen nog wat verkeer, vooral als men naar Santpoort of naar Haarlem gaat. Ook is er wat scheepvaart, door het Zijkanaal C en door het Spaarne.



De huidige toegangsbrug van Fort benoorden Spaarndam. Het is een gereconstrueerde brug met 'barrière' (hek) op de betonnen staanders van een latere brug. (René Ros, 2020)

13.2



Luchtfoto van het Fort benoorden Spaarndam met de liniewal en de weg vanaf het dorp Spaarndam. (Otto Bodemeijer, 2014)

- 13.3 Maar Spaarndam-Noord is uitgestorven. De weg naar het fort is alleen gemaakt vóór het fort. Deze weg eindigt bij de lange fortbrug. Je kunt wel verder lopen, maar door drassige weilanden, op een glibberigen dijk'. *Het betreft de Velserdijk, de voormalige zeedijk van het IJ.*

Mobilisatie Herinneringen

- 13.4 Je gaat per fiets van Amsterdam naar het fort toe, een rustige weg. Of langs den hooge Spaarndammerdijk. Of langs de hoofdverdedigingslijn, langs de forten, langs de molen, langs de Mooie Nel¹, en je komt in het ouwe dorp bij het Rijnlandshuis. En bij de woning van timmerman Groot, waar ik maandenlang vertoefde.
- Je passeert de leelijke visschershuizen van het dorp, je kijkt nog naar een gezicht van een jongen of een vrouw. Maar als je het laatste huis gepasseerd bent, dan moet je rechts afslaan. De schildwacht op de fortweg groet je, en je ziet nooit een schepsel meer. Tweehonderd meter rechts van den weg het huis van Beijersbergen van Henegouwen, de laatste conducteur. Natuur zie je wel, bloemen, vogels, een enorme dijk, water van Zijkanaal B, een schuitje en de fortbrug.
- Daar ligt Spaarndam-Noord. Een uitgestorven nest. Het einde van de wereld. Daar leefde ik, Lolke Rang, twee lange jaren als luitenant van de artillerie en vice-fortcommandant.

¹ Een water ten zuiden van Spaarndam waarin de Liede uitkomt.

- 13.5 Als men de lange houten brug overstak, kon men naar links of rechts gaan, daar stond een betonnen fort. Boven het beton lag aarde, met gras begroeid. De lengte van het fort was ongeveer 100 meter¹. Links en rechts puilden de kazematten uit, en verder dan de kazematten lagen weér manschappenkamers, totaal ongeveer 25 stuks.

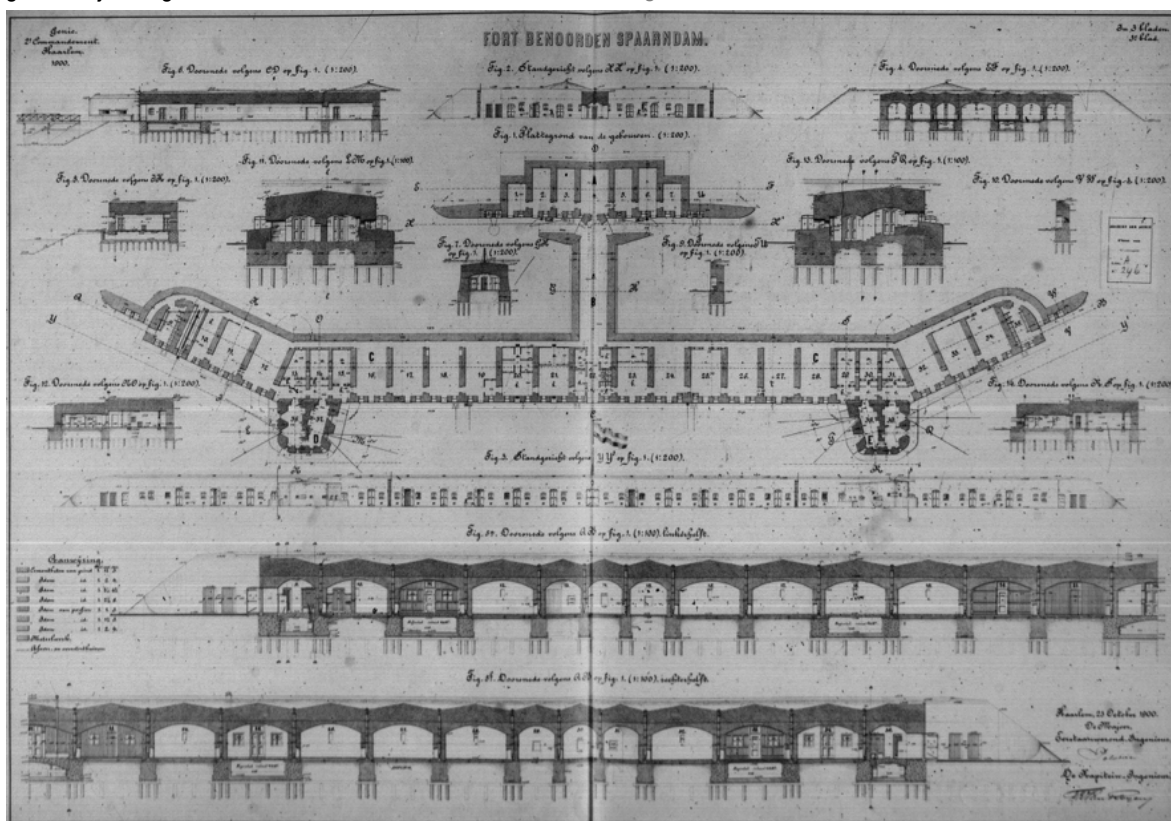
¹ In werkelijkheid ongeveer 150 meter, waarvan het deel tussen de kazematten 80 meter breed is.

- 13.6 Eerst kwam het wachtlokaal, de diepte was 5 meter en de breedte was drie meter¹. Rechts van de wacht lag eerst de officierskamer, dan de commandantskamer, dan het hokje van den telegrafist, dan de poterne.
- De poterne was de fortgang loodrecht op de muren van het fort, drie meter breed, 25 meter lang² en allemaal beton.
- De voetstappen der manschappen klonken met echo's herhaaldelijk, her en der, groote geluiden, weerkaatste geluiden; je kon geen wóórd wisselen.

¹ Gegeven worden de afmetingen van de werkkamer van de wachtcommandant. Dat is een met houten wanden afgescheiden deel van lokaal 19, het feitelijke wachtlokaal dat zelf 5 meter breed en 9 meter diep is. (NL-WpDStvA C8830, 1900)

² In werkelijkheid 5 meter breed en 16 meter lang, 25 meter als ook het smalle deel bij de hoofdtoegang wordt meegerekend.

13.7



Plattegrond, doorsneden en standgezichten van gebouwen van het Fort benoorden Spaarndam. (NL-WpDStvA C8830, 1900)

Mobilisatie Herinneringen

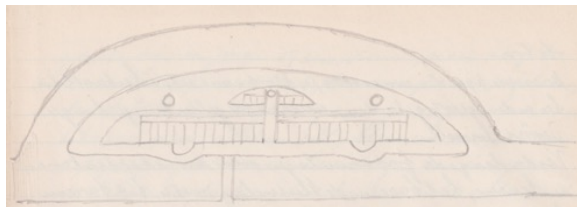
13.8 Verder langs de fortmuur lagen weer manschappenkamers¹, de keuken, het bureau. De keuken lag rechts en het bureau² links, nog achter de linkerkazemat. De poterne liep óók op manschappenkamers uit, daar lagen nog zes of acht kamers³. Aan het einde van de gang kwam een ladder uit, en twee gangen die op de buitenlucht aangingen. De rechter en linkergang liepen uit op een wegje tusschen de groote zware dijken bóven de kamers, en eindelijk kwam men aan de twee hefkoepels, twee meter beton; daar stond een klein snelvuurkanon van 6 cm.

¹ Vijf meter breed en negen meter diep.

² Vermoedelijk lokaal 10b, Bureellokaal. (Wijnen)

³ Zeven lokalen.

13.9 Achter de ongeveer 25 kamers liep nog een gang, aardedonker. Als het fort aangevallen werd, konden de soldaten zich alleen verplaatsen langs deze donkere gang, 100' x 1 x 2 meter. Bar. Alle openingen van het fort waren met ijzeren luiken of deuren voorzien. Achter het ijzeren luik lag natuurlijk nog een deur of een venster, glazen met houten sponningen.



Een schets van het fort met gracht en gebouw. (Schrift De Gaarn p.4)

^{*} In werkelijkheid 140 meter lang.

13.10 Als we nu de trap opklimmen naar de uitkijkpost van de poterne, dan bevinden wij ons in een heele kleine ruimte, waardoor we met moeite ons hoofd kunnen draaien. Er is een zitje, zonder leuning, er is een telefoon. Onder de stalen koepel van 40 cm. middellijn zijn 3 kieren en 3 betonnen steunen voor de koepel. En we zien een keurig landschap. Naar het oosten toe ziet men de grashellingen van het fort, de koepel ligt 4 of 5 meter boven het maaiveld. In het Hollandsche landschap kan men natuurlijk de kim zien als het helder is.

13.11 Naar het oosten van het fort liggen eidelooze weiden en bouwlanden van de Spaarndammerpolder. Deze laatste is een deel van de IJpolders, de grond ligt heel laag, we kunnen haast niets zien. Behalve de dijk, de wilgen en peppels^{*} van de omzoomende dijk bij Zijkanaal B en later van Zijkanaal C, maar dat is al een afstand van 2 of 3 km. Gewoonlijk kan men niet verder kijken. Als men verder kijken kan, dan ziet men weer de gronden van andere deelen van de IJpolders. Nee, de oostkant is niet zoo aardig.

^{*} Betekenis: populieren.

13.12 Het Noorden bestaat uit de wateren van Zijkanaal B en de twee dijken van dat kanaal. Rechts ziet men één of twee boerderijen staan in de Spaarndammerpolder. Links eidelooze weiden, tusschen Zijkanaal B, het Noordzeekanaal en de onovertroffen schoone duinstreek.

13.13 Naar het Zuiden ziet men de enorme dijk van de Positie van Spaarndam, met wilgen en peppels, wat water van de fortgracht en de tamelijk breede vaart langs de vestingwerken van den dijk. En eindelijk de Slaperdijk, het verlengde van den Hoogen Spaarndammerdijk.

13.14 Meer naar het Westen, wat is dát mooi! Eenige weilanden en machtige bosschen, beuken, eiken, iepen, ahorns¹, en alle boomen die de Hollandsche duinstreek voortbrengt. 't Is wel 1½ km. of 2 km. van het fort af, maar de boomen overheerschen.

¹ Betekenis: esdoorns.

Niet een laan, niet een vlak bosch, maar bosschen op de duinen, het onvolprezen Duin- en Kruidberg van den heer Cremer, excellentie Cremer; want deze heer is later minister geweest van Koloniën². Zijn bosschen zijn een juweeltje. Boven de eeuwenoude boomen steken kerken, koepels, fabrieken uit. De kleine torentjes van Santpoort, Bloemendaal en Driehuis, het crematorium Westerveld en de groote fabriek van Van Gelder.

De reuzen-toren van Beverwijk, één van de drie bakens van het IJ, toen het water nog niet weggezogen was. Dat waren de torens van Ransdorp in het oosten, van Beverwijk in het westen en het kleine torentje van Spaarnewoude in het zuiden.

² Jacob Theodoor Cremer (Zwolle 1847-Amsterdam 1923). Hij was minister van Koloniën van 1897 tot 1901. (Parlement.com)

Mobilisatie Herinneringen

- 13.15 Ik klom veel in de uitkijkpost, maar nog veel vaker in één der hefkoepels. Als ik in een hefkoepel was, zouden de manschappen niet kunnen zeggen dat luitenant Rang “weer aan het kijken” was. ‘t Was diénst, hij moest naar de kanonnen kijken! Maar hij kéék wel, natuurlijk! Deze koepel was veel groter, de kieren ruimer. En als ik het kanon naar voren schoof, dan zag ik het Hollandsche landschap op het fraaist. Daar leefde ik, daar genoot ik, daar dichtte ik. Wàs dat niet een juweeltje van het leven van mij, onder den brandenden eersten wereldoorlog?

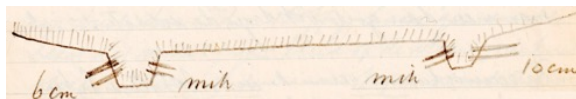


Een hefkoepelgebouw van Fort bij Aalsmeer. De koepel staat in de bovenste stand en de kanonsloop is uitgeschoven. (NL-WpDStvA C3775, 1940-1942)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 14. Fort Spaarndam-Noord - Foutieve schootsvelden

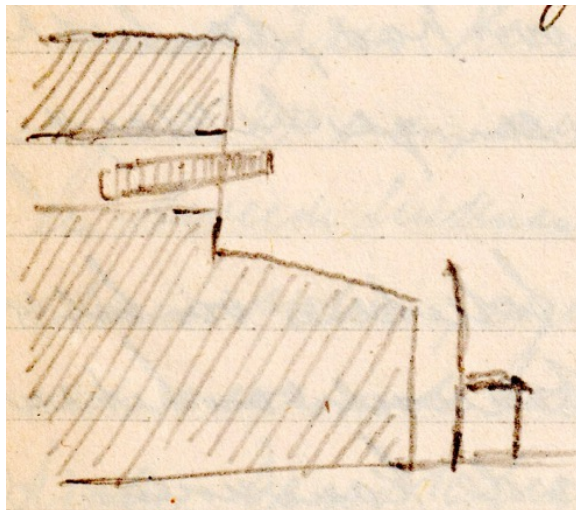
- 14.1 De bewapening van ons fort Spaarndam-Noord was ondergebracht in twee hefkoepels en twee kazematten. De twee hefkoepels elk één kanon van 6 cm. De noordelijke kazemat had twee stukken van 10 cm. met kazemat-affuit, die naar het noorden schoten, en twee mitrailleurs model '90 die de brug moesten beschieten. De zuidelijke kazemat had twee kanonnen van 6 cm. die de groote dijk moesten beschieten, dus naar het zuiden spervuur gaven'. En ook twee mitrailleurs model '90 voor de brug. Van alle kanonnen moest ik de gegevens kennen!



Schets van bovenaanzicht hoofdgebouw met de beide keelkazematten en de typen geschut. (Schrift Chefs IV p.9)

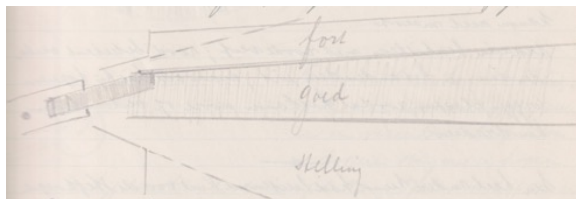
'Doordat het Fort bezuiden Spaarndam slechts 1,2 km. zuidelijker ligt, was naar deze zijde lichter geschut met een geringer bereik voldoende (groot-flankement). Naar het noorden lag het Fort Zuidwijkermeer op 3,5 km. afstand.

- 14.2 Ik moet nog wat vertellen van de betekenis van het woord kazemat. Een kazemat is een uitbouwsel van het zware fort, alléén als standplaats voor de kanonnen. De stukken geschut van een fort staan niet aan de voorzijde van het fort, maar aan de achterzijde. De voorzijde was te onveilig. Ik praat nu over de strijd van 1914, nú is het weer anders geworden. De voorzijde was door geweervuur en kanonvuur zóó onveilig, dat er nóóit een soldaat, nóóit een kanon in de vuurlijn kon staan. Als er soldaten waren, dan waren ze door meters dikke wallen beschut. Van den grond af, tot één meter hoogte, was de kazemat verdedigd of beschut met een muur van 2 meter dikte. In de figuur toont zich de kazemat in zijn natuurlijke stand.



Dwarsdoorsnede van een geschutside van een keelkazemat. (Schrift Chefs IV p.10)

- 14.3 Toen ik in Juli 1915 op het fort kwam, zag ik al wat mijn voorganger gedaan had. Heele kleine kunstjes had de luitenant Kuijl er in aangebracht. Want, de schootsvelden van kanonnen op kazemat-affuit zijn voor eens en voor eeuwig vast, dat heeft de bouwheer uitgestippeld. Een kanon op een houten bedding kan naar alle kanten schieten, maar een kanon in een kazemat niet. In de bouwjaren nu, hadden de schootsvelden al een bestemming, een richting gekregen. Alle officieren van de forten waren stom verbaasd over de richting der schootsvelden. Een vierde of een vijfde van het terrein dat een kanon moest beschieten, lag vóór de stelling, dat was dus goed. Doch drierde of viervijfde lag binnen de stelling, of op het fort, dat was dus absoluut foutief! Kijk even naar onze figuur.



Tekening met een voorbeeld van het schootsveld. (Schrift De Gaarn p.7)

Alhoewel Rang stellig is dat de plaatsing van geschut in de kazematten foutief was, lijkt het toch vooral een verschil van inzicht tussen de ontwerpers en de gebruikers, theorie en praktijk.

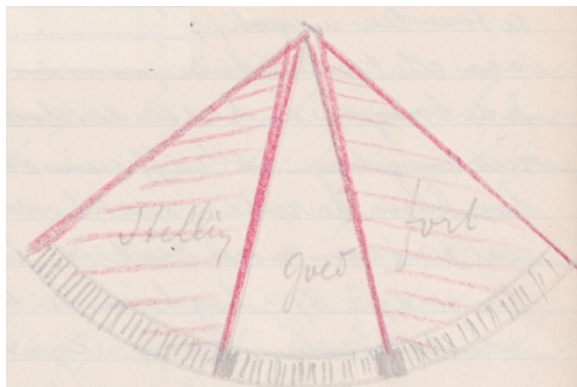
Het geschut in de kazematten had tot taak om het groot flankement te verzorgen: flankerend (zijwaarts) vuur ter bestrijking van het terzijde van een verdedigingswerk gelegen terrein, en bij voorkeur reikend tot vóór en achter het naastliggende verdedigingswerk. (MvC Terminologie)

Mobilisatie Herinneringen

- 14.4 Een déél van het schootsveld was al foutief: het stuk braakte kogels uit op het fort! Een deel van de andere kant van dat schootsveld lag in de stelling. De onderste dikke lijn was de lijn van de hoofdverdediging. Dus er was maar een klein deel goed, het gearceerde deel.

Ik had dat onmiddellijk gezien op mijn ouwe fort, Veldhuis, waar ik voorloopig commandant van een der beide kazematten was. Ik liet door een soldaat, die timmeren kon, stukjes hout zagen voor in de kamraderen van de kazemat-affuiten. Het kanon moest altijd tusschen de houten wigjes staan, links en rechts was verboden terrein.

Op Spaarndam Noord had ik voor de kleine dingen van de artillerie een schep tijd. Ik liet niet alleen een groot deel van de koperen plaat waarop het kanon niet moest draaien beschilderen met roode verf - rood beteekent verboden zône - en het andere deel wit. Maar ook liet ik koperen wiggen plaatsen, zodat het kanon nooit op verboden terrein kon draaien.



Schets van de verdeling van de koperen affuitplaat van het kanon. De affuitplaten zijn niet meer aanwezig maar in de noordelijke kazemat zijn nog sporen van een dergelijke verdeling op de betonrand te zien. (Schrift De Gaarn p.8)

Gedurende de bouw van de forten is er discussie geweest over de noodzaak van groot flankement vanwege de kosten ervoor. Een aantal forten heeft uiteindelijk geen of naar één zijde geschut gekregen. Men was van mening "dat aan het behoud van het groot flankement in het algemeen ... waarde moet worden gehecht. Niet alleen om de stormvrijheid der Stelling in het algemeen te vermeerderen, maar ook om den aanvaller die reeds vasten voet in een deel der tusschenlinie mocht hebben verkregen, daarin het verblijven in verband met het optreden der bewakingstroepen onmogelijk te maken."

Dezelfde bron omschrijft de taak om het naastgelegen verdedigingswerk "in zijne taak te steunen" en "kan zeer krachtig bijdragen tot verhooging der stormvrijheid". (StvA Geschiedenis p.50 e.v.)

Voor die taak moest zowel het terrein voor als achter het naastgelegen verdedigingswerk bestreken worden. Daardoor kon ook het verdedigingswerk zelf beschoten worden, mocht de vijand het hebben ingenomen.

Als het kanon tegen de bomvrije kazerne minder goed schootsveld had, dan kan de afweging geweest zijn dat de vijand ook pas laat, dus dieper in de tusschenlinie, vuur op de kazemat kon uitbrengen. En het kazemataffuit een groter schootsveld kon bestrijken dan het schietgat mogelijk maakte.

- 14.5 Een heel andere kunst had luitenant Kuijl voor de hefkoepel bedacht. Het bezwaar van dat kanonnetje was heel anders. Maar dat kunstje moeten wij zeggen, 't is te aardig om niet te vertellen.

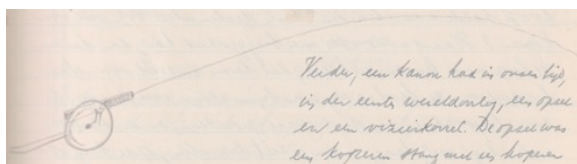
- 14.6 Gewoonlijk moeten de kanonnen elevatie hebben als ze schieten. Wat betekent dat?

Wel, als een stuk een projectiel op 200 M. laat ontploffen, dan moet het stuk niet horizontaal staan. Als dat waar zou zijn dan vloog het projectiel rakelings langs den grond, kwam het al op 100 of 200 meter van het kanon af op de aarde terecht en dan ontplofte het. Want de baan gaat natuurlijk zakken, door de wet van de zwaartekracht. Nee, de baan moet eerst rijzen.

De wiskundigen hebben precies de helling van de baan uitgerekend. Een kanon dat een projectiel op 2000 M. laat ontploffen moet een helling hebben en dat is de elevatie. Kijk maar even naar de figuur, 't is sterk overdreven.

- 14.7 Verder, een kanon had in onze tijd, in den eerste wereldoorlog, een opzet en een vizierkorrel. De opzet was een koperen stang met een koperen uitschijf daarboven, loodrecht op de stang. Op de uitschijf was een klein gaatje uitgespaard, de richter.

De stukscCommandant moest door het gaatje kijken en langs den vizierkorrel naar het opgegeven doel, misschien de top van den koepel van het crematorium.

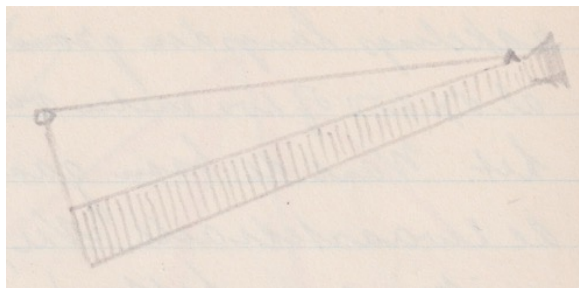


De baan van een projectiel, verschoten onder een helling. (Schrift De Gaarn p.9)

Mobilisatie Herinneringen

- 14.8 Als nu de opzethoogte 0 was (dus de koperen stang tot op het kanon ingeschoven was) dan was de richting van het oog van den richter gelijk aan de richting van de loop van het kanon. Maar als de opzethoogte 50 was, dan schoof de richter de opzet, de stang zoo veel omhoog, dat er 50 op de stang stond. 50 Beteekent altijd 50/1000, de tangens van den hoek.

U voelt wel, dat het kanon een helling zou krijgen, een helling omhoog, en de hoek was berekend. We moeten niet meer over de correctie-uitschuif praten, 't is meer dan welletjes. Zie tekst 4.7.5.



Een figuur met de opzet (links) en vizerkorrel (rechts) op de loop van een kanon om de elevatie in te stellen. (Schrift De Gaarn p.10)

- 14.9 Het tegenover gestelde van elevatie heette declinatie, de loop helde naar beneden. Zou declinatie ook veel voorkomen? Haast nooit. Als men berggeschut had, dan kon men de loop naar beneden richten, dat kwam wel véél voor. Maar het doel van de beschieting was bijna altijd voor de oogen te zien. Bijvoorbeeld, een stuk staat op een duin, en de beschoten molen ligt wel laag, maar je ziet de molen, of de brug, of de vijandelijke batterij. Maar in onze hefkoepel was het heel anders.

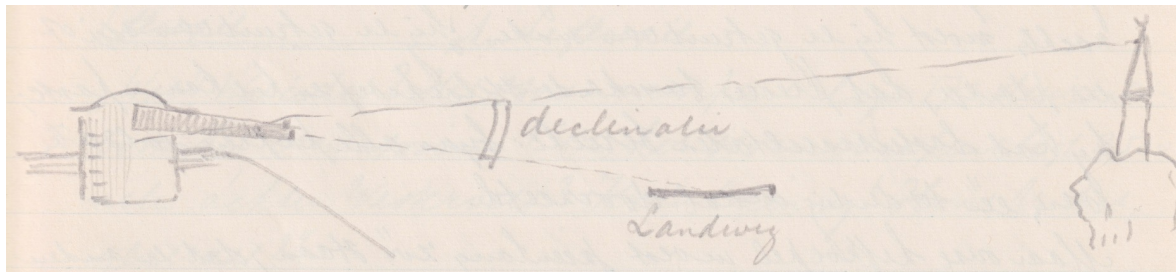
- 14.10 Het voorterrein was vlak, weilanden en weer weilanden, en daarin lag een veldweg of een bereden weg. De hefkoepel moest alléén schieten op de stormvuurpunten en dat waren deelen van de weg.

Was er een stukje van de weg te zien, als doel voor den richter met zijn richtmiddelen? Helaas niet! Je kon wél den richting van den toren van Santpoort^{*} zien, of een stuk van de fabriek of een koepel van het crematorium. Maar de richting naar de fabriek was ongeveer horizontaal, echter naar het stormvuurpunt omlaag!

De loop van ons kanon moest omlaag geschoven worden, het kanon moest declinatie hebben! Oók lag het stormvuurpunt vlak bij het fort, misschien op 300 meter, dus de loop van het kanon was ongeveer de richting van de hefkoepel naar den landweg. De richtmiddelen lieten ons in den steek, een negatieve opzethoogte bestond niet.

^{*} Vermoedelijk de dorpskerk aan de Burgemeester Enschedelaan 65 te Santpoort.

14.11



Een figuur hoe de declinatie kan worden ingesteld met een object in de achtergrond. (Schrift De Gaarn p.11)

Mobilisatie Herinneringen

- 14.12 Je kon wel een quadrant gebruiken en omgekeerd (we kunnen dat niet helemaal beschrijven), maar dat was niet te doen met een snelvuurkanon! Toen had de luitenant Kuijl een mooie vondst gedaan. Hij liet door een schilder in den hefkoepel een band schilderen met streepjes daarop. Een streepje van de groote schoorsteen van de fabriek van Van Gelder, een streepje van de grootste koepel van het crematorium van Westerveld. Maar de streep lag vanzelf veel lager dan horizontaal, de loop van het kanon lag ongeveer in het vlak van het dak van de hefkoepel. Als men nu op de streep van het crematorium richtte, dan ging de baan óók lager, het verschil van den waren toren en de streep van de toren was 200 % (de tangens van het verschil dus). Dus je kunt zien dat de opzethoogte van de landweg 175 was, als men richtte op het crematorium. Vanzelf was dat fout, want de opzethoogte was 200 láger, dus -25 %. Het crematorium was eigenlijk de streep van het crematorium!



Een Nederlands kwadrant ten behoeven van 10 cm Brons geschut. (NL-SosNMM 079746)

- 14.13 Luitenant Kuijl voorzag in nog een tweede zaak, namelijk het schieten in het donker, vooral 's nachts. Heel veel keeren, dat ik in een oefening in Oldebroek was, moest ik óók kanonnen afschieten in den nacht. Maar toen moest ik 's daags richtmiddelen zien te fabriceren, en in één der volgende nachten moest ik er gebruik van maken. Ik maakte een houtje of een plankje, dat precies tusschen de stelschroef en het kanon paste. Ik had daarmee beste resultaten bereikt, bijna alle papieren soldaten waren één tot dertig maal doorzeefd. Maar onze hefkoepel moest jarenlang zóó staan, dat er andere bedieningsmanschappen kwamen en een andere commandant. Dus die hulpmiddelen moesten sterk zijn, en jaren duren. Zie sectie 4.8.
- 14.14 Toen schilderde een soldaat de strook met strepen binnen in de hefkoepel. Dag en nacht moest er, als er geschoten werd, licht in de ruimte vallen. Dus ook 's nachts kon de richter, de batterijcommandant, deze strepen en stroken zien. Dus de winst was dubbel!
- 14.15 Wij weten nog goed, wat één van de resultaten van de richtkunstjes was. Op een goeden dag werd er naar het fort getelefoneerd, van Halfweg, dat er veel hooge officieren langs de forten zouden komen om de militaire werken te controleren. De overste, de groepscommandant, vertelde uitdrukkelijk aan zijn vriend, de fortcommandant van Noord, dat ze vást naar zijn fort zouden gaan.
- 14.16 En ja, om 3 uur kwam een stoet van auto's aan met een generaal-majoor, twee kolonels, twee oversten en eenige kapiteins. Ik moest óók komen, om eenige vragen misschien te beantwoorden voor de verdediging van mijn fort.
- 14.17 Plotseling bekeek een kolonel het plankje van het stormvuurpunt van de noordelijke hefkoepel. "Wat? Wat is dat? Het stormvuurpunt ligt 175 duizenden boven het crematorium? Dus het stormvuurpunt ligt 2500 meter áchter Westerveld? Krankzinnig! Hoort U dat, generaal?" De opperofficieren bekeken het plankje, en ze verwonderden zich zéér.

Mobilisatie Herinneringen

14.18



Een 10 cm. kanon op kazemataffuit zoals gebruikt in de forten van de Stelling van Amsterdam. De foto toont een opstelling zoals te zien was in het Artillerie Museum Oldebroek. (René Ros, 2004)

- 14.19 “Hoe is het mogelijk, dat nòch de luitenant van de artillerie, nòch de E.T.O.A. dat nog niet begrepen hebben! Waar is de officier van de artillerie?”
Ik stapte naar vooren, salueerde voor de hooge officieren, en moest verklaren, wat die onzin beteekende.

- 14.20 Ik kon mijn lachen haast niet inhouden. Als een college, want ik had dat voor mijn eigen sergeanten meer dan eens verklaard, verklaarde ik de moeilijkheid. De hooge officieren luisterden in spanning.
“Dat heeft u prachtig gedaan, Rang! U hebt het duister opgeklaard, geestelijk en stoffelijk!”

- 14.21 “Maar”, vroeg de generaal, “hoe zit dat in andere forten? Weet u er iets van, kolonel Burger?”
“Generaal, ik heb veel kunststukjes gezien op àndere forten, met stut-plankjes, met ijzeren stangen enz. Maar de manier van Noord spant de kroon!”
Daarmee moest ik het doen. Ik was tòch gelukkig. Mijn collega Kuijl, dien ik nooit gezien had, had dat kunststukje verzorgd.

- 14.22 Behalve de stukken geschut moeten wij nog meer zaken noemen, die voor de verdediging van het fort dienst deden. Namelijk een vlot om, als de brug stuk was, de fortbezetting over te varen. Ook een zeilbootje, gekregen van een Haarlemsch schatrijk koopman¹, om de kanalen te bevaren als ontspanning voor de manschappen.
En een groote boot die jarenlang achter de woning van Beijersbergen lag, al jaren lek en tot de boorden vol met water, liet ik opknappen Deze deed dienst als pont naar de andere kant van Zijkanaal B, naar de noordelijke hoofdsverdedigingslijn.
Verder een schildwachtshuisje, veel geweren, veel karabijnen en eenige pistolen. Maar ons boek is niet een reglement van dienstvoorwerpen, daar praten wij niet meer over. Sommige voorwerpen komen in de verhalen voor, die wij nu moeten releveeren².

¹ Vermoedelijk wordt hier psychisch en fysiek bedoeld, en zouden wij nu theoretisch en praktisch zeggen.

¹ Vermoedelijk wordt Willem Dyserinck (Haarlem 1876-idem 1958) bedoeld. Hij was betrokken bij het 'Comité voor Ontwikkeling en Ontspanning op het Westelijk Front der Stelling Amsterdam' en droeg onder andere bij aan het militaire zwembad bij Spaarndam. (IISG Ondernemers; NL-WpDStvA C4972, C4976)

² Betekenis: ontheffen, verlichten; ontslaan, vrijspreken; de aandacht bijzonder vestigen op. Het is waarschijnlijker dat hij reveleren/releveeren bedoelde met als betekenis 'openbaren'.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 15. Fort Spaarndam-Noord - Commandant Scholten

- 15.1 Wat zouden wij nu beter doen, dan onze kapitein te huldigen, de aardigste, de wijste, de beschaafste man, dien wij jaren als chef hadden meegemaakt?

Ik heb een portret bewaard van mijn chef op het fort Spaarndam Noord, R.L. Scholten, toen als eerste luitenant. Hij staat daar op als een dandy. Zijn krullig haar is volmaakt gekapt. Zijn krullige snor doet hem als een pronkjuweel schitteren. Zijn gezicht is het gelaat van een officier, die de knepen van het leven kent. Hij was niet groot, maar wel evenredig gezet. Hij had kroesig, blond haar zonder scheiding, dus bros. Hij kon zonder bril geen kip zien.



Portretfoto van Reinhard Lodewijk Scholten als burger. (IISG Ondernemers, z.j.)

Reinhard Lodewijk Scholten (Amsterdam 1875- Bloemendaal 1944). Hij begon in 1891 als cadet voor het Wapen der Infanterie aan de Koninklijke Militaire Academie in Breda. Na voltooiing werd hij in 1895 benoemd tot Tweede-Luitenant bij het 3e Regiment Infanterie (Bergen op Zoom, Middelburg). Het volgende jaar werd hij op zijn verzoek overgeplaatst naar het 7e Regiment Infanterie (Amsterdam). In 1900 maakte hij een militaire reis naar Rusland en werd er in 1902 een half jaar gedetacheerd. In 1901 werd hij bevorderd tot Eerste-Luitenant en in 1913 tot Kapitein en overgeplaatst naar het 2e Regiment Infanterie. Op 37-jarige leeftijd vroeg en kreeg hij eervol ontslag met een pensioen. Tegelijk werd hij als Reserve-Kapitein compagniescommandant bij het 20e Landweerdistrict en hetzelfde jaar twee overplaatsingen naar het 23e Landweerdistrict, dat hernoemd werd tot Landweerdistrict Amsterdam II. In juni-juli 1914 kwam hij tweemaal kort in dienst bij het 7e Regiment Infanterie, om in augustus gemobiliseerd te worden. Pas in februari 1919 zou hij kort verlof krijgen en in oktober groot verlof en demobilisatie. Samen met Jan Benedict Govers richtte hij in 1920 het bedrijf Govers & Co. op. Hij was makelaar in vezelstoffen, teer en pek. (NL-HaNA 2.13.04 inv.462 en 748; NL-SosNMM 77457, 1901-; KB Delpher De Tijd, 07-06-1920) Zie annotatie 15.4.1.

- 15.2 Hij was een Amsterdammer van je reinste water en hij stamde uit een oud koopmansgeslacht. Weliswaar gingen de zaken wat achteruit, hij ging maar officier worden. Maar hij was stinkend bevoordeeld.

Als jongen had hij een zorgvuldige opleiding genoten. Zijn gouvernante sprak Fransch. Toen had de zaak van zijn vader en van zijn grootvader nog een goeie naam.

In 1915 was hij een man van veertig jaar, anderhalf jaar getrouwd met een betrekkelijk jonge vrouw¹. Ze hadden één dochtertje². Hij woonde op de Prinsessekade in Heemstede³, een villatje aan de Leidsche Vaart tegenover de remise van de Haarlemsche tram.

- 15.3 Ik heb nooit een man gezien, die zóó schelden kon, maar met goedaardige spot. "Adriaanse, domste van alle mensen", schalde langs het fort, "Adriaanse!!" De manschappen vlogen naar den kapitein-oppasser toe: "je moet komen!" En o, wat kon hij vertellen!

¹ *Leonarda Arnolda Utermark (Amsterdam 1878- Haarlem 1956). Zij was slechts drie jaar jonger dan haar man. Ze waren op 8 juni 1914 in Breda getrouwd.*

² *Hermine Cornelia Bartine Scholten (Heemstede 1915- Haarlem 1982). Later volgde nog een dochter Charlotte Henriëtte Georgine Scholten (Heemstede 1918-Zwitserland 1964). (IISG Ondernemers)*

³ *Tegenwoordig in plaats en gemeente Haarlem.*

Mobilisatie Herinneringen

- 15.4 Hij vertelde van zijn jeugd, van zijn opleiding, van de Koninklijke Militaire Akademie in Breda, van zijn jarenlange dienst, van zijn zaak, van zijn groote dienstreis naar Rusland. Hij dweepte met Rusland, het groote, groote land, met oneindige perspectieven. Na zijn groote dienstreis heette hij in het militaire leven "de ouwe Rus"! Hij vertelde ook van zijn vriend en ouden wapenbroeder, nu overste Groote. Wat moeten wij van hem vertellen, als chef, als vriend, als gastheer, als causeur. Er zijn duizenden kleine en groote dingen te vertellen: van zijn jong gezin, van zijn groote kaart van Europa die de geit vermocht op te vreten, van zijn nooit onderbroken reis per fiets van Spaarndam-Noord langs het Spaarne naar Heemstede, van zijn tafelgesprekken, van zijn conservatieve beginselen. Hij was niet kerksch, lang niet. Wij moeten maar een enkel stuk van de historie van onzen kapitein vermelden.

- 15.5 Als den nacht voor den morgen jijkt, dan ontwaak ik. De zonnenschijn op mijn venster, en mijn horloge, zeggen mij, dat het nog niet tijd is, maar ik wacht op onze klok. Onze klok. Niet de huiskamerklok, die ook al 31 jaar oud is. Niet onze wekker, of mijn horloge, neen, onze hangklok. 't Is al vier-en-dertig jaar dat die mooie slag alle halve uren door onze woning klinkt. Die klok is een cadeautje van drie collega's, als ik kapitein Scholten nu maar als collega noem. Kapitein Scholten, luitenant Kiers en luitenant Jonker hebben mij, toen ik slaagde voor de hoofdacte, de klok gegeven.

** Gezien zijn boek 'Militaire reisherinneringen uit Rusland', was Scholten in augustus en september 1900 al op reis naar Rusland geweest. Hij bezocht toen eenheden in en rond Smolensk.*

Hier doelt Rang erop dat Scholten vanaf 12 september 1902 "voor zes maanden gedetacheerd naar Rusland ten einde dien tijd aan een der Russische regimenten te worden toegevoegd". Over deze reis is ons geen verslag bekend. In 1905 ontving hij vergunning "tot het aannemen en dragen der Ordeteekenen van Ridder 3de Klasse der Orde van St. Stanislaus hem door Z.M. den Keizer aller Russen geschonken". (NL-HaNA 2.13.04 inv.748; RLS Rusland)



De genoemde hangklok tikt inmiddels meer dan 100 jaar, nu bij een kleinzoon. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10475, 2021)

** In april 1916.*

- 15.6 In den zomer moest ik naar Haarlem toe, om de hoofdacte te halen. Ik ging per fiets, eerst naar het schriftelijk examen toe. Later moest ik twee dagen mondeling examen doen. Dat was in het nieuwe gebouw van de Openbare Kweekschool voor onderwijzers op de Leidsche Vaart. De beide avonden ging ik, toen ik op Spaarndam-Noord gegeten had, een fietstocht maken naar mijn fijne vrienden, de Van der Fange's op Halfweg. Den tweeden dag ging ik met een van geluk stralend gezicht. "Onderwijzer, wiskunde, hoofdacte, luitenant" galmde ik door de leege landen van mijn fiets af. Ik moest nog even thuis zijn, even het heuglijke bericht vertellen. Heel laat kwam ik bij het fort aan.

- 15.7 Kapitein Scholten feliciteerde mij hartelijk. "Niet meer tobben, Rang, je bent er goed dóór gekomen. Geluk ermee. Wat moet je na je dienst worden? Hoofd van een school?" "Dat weet ik niet, kapitein. Misschien bovenmeester in Blije." Hij lachte. "We hebben al afgesproken, dat we jou een cadeautje zullen geven, luitenant Kiers en Jonker doen ook mee. Wat denk je van een klok? Voor je toekomstige huiskamer! Moet dat een hangklok zijn, of een staande klok?" Na eenige dagen wás de hangklok er. Als we aan de klok denken, dan denken wij aan de hoofdacte, Scholten, Kiers en Jonker.

** Blije is een dorp in de provincie Friesland, nabij Ameland.*

Mobilisatie Herinneringen

- 15.8 Eén van de bangste jaren van het leven van mij was het jaar 1916. Mijn derde broertje stierf aan een longenziekte, die vreeselijk veel voorkwam in den bangen oorlogstijd. Die arme Dirk'. Hij zat in de eerste klas van de Gereformeerde Kweekschool, 't was nog in 1915, en hij was te moe om naar school te lopen, De dokter kwam weer, en hij verheelde niet, dat er een andere kwestie achter zat. De naam toring was toen al verouderd, maar wij noemden het gewoon, in onze gedachten, toring. Hij hoestte haast niet, nee, 't was niet de gewone t.b.c. Zijn heele lichaam was al te zwak, toen hij in de wereld kwam. Daarna kwam de moorddadige oorlog, ze kregen niet zooveel te eten, en Dirk kwijnde weg. Wij kunnen, stuk voor stuk, dat lijden niet schetsen. Zijn moeder kon hem ook niet meer verplegen, ook opdat de huisgenooten niet aangestoken werden. Dirk ging van huis, de laatste reis. Hij was niet zoo ziek, nu, maar hij werd gewoon minder. En eindelijk ging het lampje uit...
- 15.9 Ik wist nog niet dat mijn moeder ook weer naar een ziekenhuis zou gaan. Mijn zusje was allang overleden... En nu Dirk. Ik wist ook niet, dat onze ouders de volgende menschen waren, die den tol des doods moesten betalen... "Jezus is mijn Toeverlaat! Hij, mijn Heiland, is in 't leven. Zou ik dan niet aan Gods raad, Mij blijmoedig overgeven, Schoon der graven lange nacht Huiv'rend soms wordt ingewacht?" Arme jongen, nooit gezond, nooit frisch. Dan in den hemel, dan eeuwig!
- 15.10 U gelooft wel, dat de eerste maanden van het leven van den luitenant van Spaarndam-Noord droevig waren. Ik studeerde voor de hoofdacte, maar ik dééd niet zoo veel en ik las maar raak. Het geheugen was wel goed, je stak er vast wat van op. Ik las vooral de in-droevige boeken van de Nederlandsche schrijvers nà '80, pessimistisch, armoede in geestelijken zin, Van Eeden en Couperus en Mari Metz-Koning. Eén ding zag ik, ik was heelemaal geestelijk in de war. Ook weer in verband met de orakelstem van den dorpsdokter Nije. Volgens hem was ik een t.b.c. habitus! En daar heeft kapitein Scholten mij uitgesleurd. Niet door lollige gezegden. Niet door kluchtige gebeurtenissen. Alléén door zijn goedmoedigen wil om beter te worden, alléén daardoor. Dat heb ik aan den kapitein te danken!
- 15.11 Toen de Nederlandsche regeering voor de Russische herhalingsoefeningen eenige officieren uitzond, om in Rusland te komen, toen werd de luitenant Scholten benoemd. Daarna heette hij 'de oude Rus'. Alle hoofofficieren kenden hem volgens dien bijnaam. Hij was meer dan een half jaar in Rusland geweest. Wat kon hij smakelijk vertellen, van een geweldige groote brand in Moskou. De grootvorst sloeg de brandweerlieden de slangen uit handen, hij schreeuwde: "Dat is mijn brand!" De oefeningen van de Russische legers hadden plaats in de Kaukasus. Op grootscheepsche manier werden de buitenlandse officieren gelogeed en onthaald, een groot hotel was voor hem gereserveerd. Hij had ook een ridderlintje gekregen, niet van den Czaar, neen, maar van de Sjah van Perzië. Dat zat zoo.
- 15.12 Op een goeie dag kregen alle officieren van het buitenland een ridderlintje. Maar luitenant Scholten was op dien dag niet in de hotelkamer, dus hij kreeg geen lintje. Den volgende dag zat hij weer aan. Alle officieren hadden een prachtig Russisch lintje gekregen, maar hij niet. Toen zat naast hem een groot-officier van het Perzische leger. Ze spraken tezamen Engelsch. De Pers vroeg, hoe het kwam dat de Hollandsche officier geen lintje had gekregen. Toen vertelde Scholten het hem. "Meneer de luitenant, ik heb medelijden met u. Ik zal van mijn Sjah, voor u, de versierselen van één of andere Perzische ridderorde vragen, de ster en het zwaard." Na eenige dagen werd hij werkelijk Ridder. Met grootsche zwaai droeg onze luitenant, later kapitein, Scholten de kentekenen van 'de Ster en het Zwaard', een riddertekenen dat haast nóóit in ons land voorkwam.
- Bij de vermelding van Scholten in de officiers-stamboeken is geen sprake van een vergunning om een Perzische onderscheiding te dragen. Het verhaal van de Perzische onderscheiding lijkt een sterk verhaal. Het is niet duidelijk of de Perzische onderscheiding heeft bestaan.*

Mobilisatie Herinneringen

- 15.13 Onze kapitein was in de politiek conservatief. Neen, niet liberaal, niet oud-liberaal, maar van een uitstervend geslacht van Conservatieven. In 1850 was er een groote partij, die zich 'behoudenden' noemden, de conservatieven. Hij keurde alle regeeringsmaatregelen af, hij verfoeide de liberalen, zijn tegenstanders. Nog meer haatte hij de kerkelijken, die wisten het verschil niet in politieke zaken en kerkelijke zaken. Je moest hem niet aankomen met de socialisten, foei, foei. Hij was in de kerk, natuurlijk, Nederlandsch-Hervormd. Maar met een tintje van het oer-moderne. De hel ligt op een planeet. De hemel ligt op een andere planeet. Hij keek werkelijk met verlangen naar Jupiter. Dáár zitten misschien mijn grootouders, zei hij, één maal!
- 15.14 In burger was hij koopman, een groot-agent in kolen, papier en vlas. Zijn vader was de eigenlijke handelsman maar toen ik op het fort was, was de ouden Scholten vijf en zestig jaar. Zijn zoon, die bedankt had voor het leger en nú reserve-kapitein was, volgde hem op. Hij had zelf een branche in de zaak betrokken, namelijk papier, maar vlas was de hoofdzaak. Vreemde gesprekken hield de kapitein met soldaten die iets van vlas wisten. Ik begreep nu, dat een handelaar geweldig veel van de zaken moest afweten. De zaak Scholten stond op de Keizersgracht 207, toevallig het huis, waarin ik met Roodhart* een jaarfeest had gevierd.
- 15.15 Wij hebben al gezegd, dat kapitein Scholten een reuzen-commandant was. Maar mijn oude chef, "Tel drie", kapitein Eijken, kon kapitein Scholten niet uitstaan, dat wás geen militair!
Toen ik eindelijk op 12 Juli 1915 naar het fort ging, zei hij tegen mij uitdrukkelijk, dat ik de militaire orde moest herstellen in dat "mooie fort".
"Je bent", zei hij, "in mijn compagnie opgeleid. We moeten niets hebben van zijden-sokjes, van dandy's, van slabakkerigheid! Versta je mij goed, Rang?"
- 15.16 Toen ik dus op een Maandag mij naar het fort begaf, dacht ik aan zijn wijze lessen. Dat viel mij schrikbarend tegen, de orde, en het herstel van de orde.
Er was geen officier meer op het fort! Stel je voor! De commandant was nog niet aanwezig. De onder-commandant, de tweede luitenant Kuilt van de artillerie, ging 's morgens vroeg naar zijn bestemming toe.
Er was dus géén officier! Dat klopte wel, kapitein Scholten vroeg instantelijk om een officier te hebben. Dus ik ging maar, natuurlijk door de commando's van onze overste Groote. En wat was het een bende!
- 15.17 De officierskamer, waarin ik moest logeren, was letterlijk vuil, door en door stoffig. Haast geen meubels bezat dat vertrek, geen kleed op de vloer. Vier houten stoelen en twee of drie groote tafels vormden het meubilair.
Achter de officierskamer bevonden zich vier slaapkamertjes. Eén was volgepropt met kisten met wijnfleschen, voor ¾ deel vól! Eén was nooit gereinigd. Twee waren bewoond geweest. Het linker slaaphokje nam ik voor mijn rekening. De eerste luitenant Van Hoorn* sliep sommige nachten in het rechter. Nú was hij overspannen.
- 15.18 Ik zal mijn ergernis nú niet meer luchten. Dat was geen doen voor mij op 12 juli '15!! Nú niet meer.
Na een uurtje kwam de kapitein op het fort. Of misschien wel 's avonds laat om 11 uur, dat weet ik niet meer. Ik bestormde hem met verwijten.
Kapitein, kapitein, hoe kunt u een fort zóó laten slingeren? Ik gebruikte wat zachter woorden, hij liet mij bedaard uitspreken. Hij dacht, dat ik een verlengstuk was van zijn doodsvijand, kapitein Eijken. Hij zou mij wel krijgen, dacht ik.

* Onbekend wat Rang hiermee bedoelt, lijkt te duiden op een vereniging.

* Vermoedelijk Petrus Franciscus van Hoorn (Amsterdam 1885-idem 1937). Zijn vader was makelaar in koffie. Deze Van Hoorn ging in 1905 een vrijwillige verbintenis aan als adspirant militie-officier bij het 7e Regiment Infanterie. In 1906 en 1910 werd hij achtereenvolgens Tweede en Eerste-Luitenant.
In 1913 ging hij over als gewoon dienstplichtige bij de Landweer in het District Amsterdam II. In de Officiersboekjes komt zijn naam tot 1915 voor. In april 1916 werd hij ongeschikt verklaard en eervol ontslagen. Dit kan aansluiten bij de melding van Rang dat hij overspannen was.
Toen hij op 52-jarige leeftijd overleed was hij procuratiehouder bij N.V. "BeTeHa", Bureau voor Technische Huishoudelijke Artikelen te Amsterdam. (NL-AsdSAA 5182 inv.4374; NL-HaNA 2.13.04 inv.488; NMM Officiersnamen; CBG VFADNL051213)

Mobilisatie Herinneringen

- 15.19 Ik kan niet de groote gesprekken vertellen, die de kapitein Scholten met mij hield. Dat k n ik niet, dat wil ik niet. Eén ding is waar: na eenige weken was ik absoluut naar zijn kamp overgelopen. Ik zal proberen om de twee meningen te vertolken. Misschien lukt het mij om den lezer   k zoo ver te krijgen, dat hij naar het kamp van mijn kapitein Scholten overloopt.
- 15.20 Kapitein Scholten was éérst beroepsofficier geweest, dan reserve-kapitein. Eijken was altijd vrijwillig officier geweest. Mijn eerste meening was, dat een beroepsofficier beter was dan een reserve-kapitein. Natuurlijk, een reservist was een burger. Een vrijwillig officier is werkelijk een soldaat. Zoo dacht ik. Verder, een reservist w  t de dingen niet, een vrijwilliger weet ze wél. Maar wat zijn de dingen en wat is weten? Bedoelde ik, dat kapitein Eijken de schoolregels kende en Scholten niet? Dat Eijken de Instructie-Inventaris (I.I.) kende en Scholten niet? Houdt u mij voor het lapje!
- 15.21 Ten eerste, kapitein Eijken kende de eerste soldatenkennis niet meer en Scholten ook niet. Ze waren in dat opzicht precies hetzelfde. Wat zou de kennis zijn van kapitein Eijken over krachtwerktuigen en het vullen van granaten! Ook Scholten wist dat niet. Maar Eijken was tip-top officier. Zij moesten hem officieel militairement groeten. Hij kende wel het presenteren van het geweer. Hij boog zich in het stof voor één man, die hooger was in rang dan hij. D t was het soldatenleven! Fiks. Niet handen in de zakken. Onmiddellijk antwoorden. Onmiddellijk terugschrijven. Groeten en in de houding staan. Daar was Eijken de eerste van, de beste van.
- 15.22 Scholten lapte dat aan zijn laars. Bah! Zij konden hem niet groeten, best, heel goed. Die flauwe kul! Waar m moest er een schildwacht staan op de brug, waarom? Zouden ze, zonder schildwacht, het fort of verdedigingsmiddelen stelen? Geheimen opdiepen? Schetskaartjes maken? O, de spionnen van het Duitsche ongedierte waren er toch beter achter dan wij! Scholten haatte de Duitschers met een volkomen haat. Eijken beminde de Duitschers. Och, niet door hun veldheerstalent. Scholten wist v  el meer van de krijgsgeschiedenis dan Eijken. Hij kon verhalen vertellen over de Militaire Academie, over de geweldige veldslagen. Eijken vertelde daar nooit iets van.
- 15.23 Wij zitten in ons betoog, n t in de gewone grepen van het soldatenleven maar in de hoogste geschiedenis van de oorlogen. Eijken wist er niets van, Scholten wist er   les van. N  al schat ik Scholten veel hooger dan de saaie, forsche soldaat Teldrie! Maar er zitten nog andere kanten achter het soldatenleven. De gezinnen. De maatschappelijke verhoudingen. De Staat der Nederlanden. Wie berokkent een oorlog? Wie? Wie zijn de eerste patiënten van den oorlog, wie? Scholten wist er duizendmaal meer van dan Eijken. Nee, Scholten was niet minder dan Eijken, maar verre weg de meerdere van Eijken. Toch vond ik den eersten tijd Eijken het beste. Natuurlijk later nooit meer. Toen ik met de groote bezetting goed in aanraking kwam, was mijn houding als Scholten.
- 15.24 Eijken was op het fort gekomen. Hij had wat aan te merken, over de schildwacht, over den wachtcommandant, over het schoonmaken van het geschut. Dat vertelde ik aan kapitein Scholten, toen hij terug kwam van zijn verlof. Scholten barstte van woede, misschien was dat maar tooneel. "Meneer Eijken, kijk naar jezelf! Je hebt niets met mijn fort te maken, niets!"

Uit hun stamboekvermeldingen blijkt dat Scholten beroepsofficier was maar in 1913 ontslag had gekregen en naar het Reserve-personeel van de Landmacht was overgegaan. Eijken was beroepsofficier gebleven. (NL-HaNA 2.13.04 inv.738 en 748)



Het hoofdgebouw van de Koninklijke Militaire Academie te Breda. Eijken betrad dit gebouw in 1883 en Scholten in 1891. (René Ros, 2016)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 16. Fort Spaarndam-Noord - Schilderen en andere kunsten

- 16.1 Kapitein Scholten had een verver onder de bezetting ontdekt. "Jij moet met je weergaloosch vernuft, je groote krachten besteden aan de verfraaiing van het fort", zei de lollige kapitein.
"De hooge bevelhebbers van onze stelling hebben mijn verzoek om bijbels op het fort te leggen verworpen. Goed. Ik zal het fort schoon laten maken, en beelderig in de verf. Een lieve lust voor den Bevelhebber. Jij gaat éérs de poterne opschilderen. De regeering betaalt de verf. Jij moet prachtig schilderen, dat is je lust en je leven. Fijn verven!"
"Goed kapitein. Wat móet ik schilderen?"
"Dat zal ik later wel zeggen. Je moet nu kwasten en lichten verven aanschaffen."



Een deels vrijgemaakte zin in de poterne, rechts bij de hoofdtoegang: "In 't voorleeden ligt het heden. In het nu, wat worden zal". Dit is een strofe uit een gedicht van Willem Bilderdijk. Gezien Rang's waardering voor het werk van Bilderdijk zou deze zin door Rang voorgesteld kunnen zijn. (René Ros, 2021)
Zie tekst 3.5.4.

- 16.2 Hij kwam onder de lunch met eenige zinnen aan. Wij moesten óók zinnen verzinnen. Maar één zin moest er uitdrukkelijk opstaan: "Man, kijk naar jezelf!" De schrijver van dien zin was kapitein Scholten.
Eindelijk hadden wij acht zinnen' gefantaseerd, rijmpjes, kinderliedjes. Een andere zin was: "De morgenstond heeft goud in den mond".
- 16.3 Toen de poterne klaar was, kwam toevallig kapitein Eijken op het fort. Kapitein Scholten was 's Maandags nóóit op het fort. Ik begeleidde den overste en den kapitein Eijken naar de poterne. Ik liet hen alle spreken zien.
De overste Groote, óók een reservist, óók een vriend van Scholten, vond dat een juweeltje. Vooral toen ik, droog weg, het verhaaltje van de eerste spreuk vertelde.
Groote lachte honend: "Zie je wel, kapitein, zie je wel, kijk naar je eigen. Scholten heeft een wijze les aan ons gegeven."
Wat was Eijken geweldig kwaad, eigenlijk door de woorden van zijn chef!
- 16.4 Ik hield van teekenen en op een goeien avond schetste ik op één van de kale wanden van de zitkamer' een sprekend portret van den luitenant Jonker.
"Dat moet je wéér doen", zei de kapitein, "ik sta aan jou een portret af om mijn beeltenis te teekenen".
- 16.5 Na eenige weken waren de wanden met kleurkrijt beschilderd met de beeltenissen van alle officieren. In die tijd kwamen weer na 14 dagen andere 150 soldaten op het fort om het terrein vóór onze positie te versterken. Luitenant Kiers' was één der luitenants der "werktroepen".
Dus ik teekende niet alleen de officieren, die altijd op het fort waren, maar ook de luitenants van de "werkbrigades". Dat was de laatste tijd van het verblijf van mij op Noord, in den zomer van 1917.
- 16.6 Vermoedelijk heeft een andere, meer rijkbegaafde kunstenaar mijn portretten uitgeveegd. Na een jaar stonden er andere beeltenissen op, door een kunstzinnige luitenant geteekend.
"Och ja", dacht ik, "wij worden oud..."
- 16.7 Later sprak ik een ouwe man, geel-bleek in zijn gezicht, volgens mij van 65 jaren, Van Gastel'.
"Hé, Van Gastel, hoe gaat het jou?"
"Best meneer, ik moest even naar het Gasthuis toe. Niet erg."
"Zieken?", vroeg ik hem.
"Nee, nee, maar ik moest voor mijn ambacht naar een dokter toe, 't is nu gebeurd!"

* Naast de zin zoals hierboven getoond, is links bij de hoofdtoegang, en ook in lichte pasteltinten, te lezen: "Geduld overwint alles". Van de andere zes zinnen zijn nog geen sporen aangetroffen. (Wijnen)

* Waarschijnlijk bedoelt hij lokaal 20b Officieren, de open zitruimte voor de slaapkamers (20a).

* Vermoedelijk Gerrit François Emille Kiers (Kampen 1891-Leiden 1969). Hij was cadet aan de KMA voor het Wapen der Genie in 1909. Van 1917 tot 1919 was hij adjudant bij het Korps Genietroepen. In 1922 kreeg hij eervol ontslag en werd benoemd tot Reserve-Majoor bij het Regiment Genietroepen. Eervol ontslag uit militaire dienst volgde op 1 december 1947. (NL-HaNA 2.13.04 inv.601; NL-HaNA 2.13.04 inv.742)

* Deze Van Gastel moet een andere persoon zijn, of een onjuist onthouden naam, dan de voor en na dit hoofdstuk genoemde majoor Van Gastel.

Mobilisatie Herinneringen

- 16.8 Die Van Gastel was in 1915 een loonslaaf van de zaak Van Maare'. Deze zaak troonde op de Heerengracht, waar nu de telefoon-centrale ligt. Een oude, voorheen bloeiende zaak van schildersbehoeften, verf en kwasten, ezels en linnen, potlooden en kleurkrijt. Van Gastel maalde toen, dag aan dag, met een molen, om verf te bereiden, met een bitter-laag inkomen.
Maar in 1914 moest hij in dienst en hij zat van 1 Augustus 1914 af op Spaarndam-Noord. 's Avonds, om half vijf, vertrok hij per fiets, weer of geen weer, 20 kilometers naar Amsterdam. Hij at thuis en de heele avond maalde hij met den stinkmolen voor verf van de heeren Van Maare. Misschien overdrijven wij, misschien, maar hij vertelde dat.
- 16.9 Maar wat heeft Van Gastel met kapitein Scholten te maken, vraagt men ons af. Heel veel. Ten eerste, Van Gastel ging altijd naar den kapitein toe, om een dag vrij, of vele dagen vrij te vragen, voor zaken. "Een vreeselijke jammertang", zei de kapitein, "hij vraagt mij de ooren van mijn hoofd af!"
- 16.10 Maar ten tweede. Enkele lezers kennen de groote schildering in onze voorkamer? De groote, dure, gouden lijst is door mejuffrouw Van den Heuvel er om gezet, toen leefden de ouders nog van mijn vriend, Marnixstraat 7, een klein schilderijenwinkelje.
- 16.11 Het schilderij stelt een groot, stil, diep water voor, met een schiereiland met een boerenhuis daarop. Ongeveer van de Hoofdverdedigingslijn tusschen Spaarndam en Penningsveer, naar het westen toe. Achter het water komen vage silhouetten voor, van boomen en van wanstaltige verhevenheden. Boven water vlogen drie, vier meeuwen. Maar de schildering stelt geen landschap of waterschap voor, 't is alleen een heerlijke ontroerende avondhemel. In het midden drijven wolkachtige nevels. De zon zit achter de wolken.
Hij zette de kleuren van den avond zoo goed op het doek. De roode zonnestralen van de avond verven de lucht met een onwaarschijnlijke kleur, rood, geel, paars, blauw. 't Is een heerlijk schilderij. Als ik nu Van Gastel zie, dan zie ik óók de schildering.
- 16.12 Is van Gastel de schilder? Neen, heelemaal niet. De schilder was een soldaat E. van Spaarndam-Noord. Wat heeft Van Gastel wél met het kartonnen schilderij te maken? Wel, hij heeft van kapitein Scholten verlof gekregen, om een uurtje vroeger weg te gaan, om een schilderij van E. naar het ouderhuis van mij te brengen.
- 16.13 Op een goeden achtermiddag, 't was al donker, 't was winter, werd er gebeld in de woning van de Rangens in de Van Hogendorpstraat. De zuster van mij deed open en toen gaf een schralen infanterist aan haar een stuk, bijna zwart, karton.
"Als 't u belieft", zei Van Gastel vriendelijk.
"Van wien is dat?"
"Van luitenant Rang", en Van Gastel ging weg.
Ze bekeken dat kartonnen schild, 't was bijna zwart. We vermoeden dat ze de achterkant bekeken hebben.
- 16.14 Maar wat heeft kapitein Scholten ermee te maken? Nou ja, hij had aan Van Gastel toestemming gegeven om een uurtje vroeger weg te gaan. Maar anders? Dat zullen we nu vertellen.
- 16.15 Op Spaarndam-Noord leefden ongeveer 100 soldaten¹, en voor driekwart waren dat Amsterdammers. Een glazenwasscher was daarbij. Alle weken zie ik hem nog op de Hobbemakade de ruiten wasschen. Een kantoorbediende van de rijksverzekeringsbank was daarbij, bijna alle dagen passeer ik hem. Een begaafde violist, Gootjes², was daarbij.
- ¹ Firma Claus & Fritz (Gebr. van Maare), Herengracht 341 te Amsterdam. (KB Delpher De Standaard, 31-01-1928)
- ² Vermoedelijk Johannes (Johan) Elzinga (Wommels 1893-Leeuwarden 1969). Voor mei 1915 zou hij grenswacht gelopen hebben bij Moergestel. Van die omgeving zijn enkele tekeningen van hem bekend. Zijn commandant zou hem om zijn talent naar Amsterdam hebben laten overplaatsen, om daar een opleiding te kunnen volgen. Hij woonde van mei 1915 tot januari 1921 driemaal in Amsterdam en Sloten. Bovendien was hij in de periode 1915-1918 student aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam en als beroep wordt kunstschilder genoemd. (RKD 26084; RAT Elsinga; Alle Friezen; NL-AsdSAA 5422 inv.378)
- ¹ Volgens de Bezettingsstaat Stelling van Amsterdam 1913-1914 waren er 177 manschappen ingedeeld. (NL-HaNA 3.09.23 inv. 28)
- ² Vermoedelijk Dirk Gootjes (Callantsoog 1885-Mt. Vernon NY USA 1963), violist bij onder andere het Concertgebouworkest geweest. In 1916 vertrok hij naar Amerika, dat moet direct na zijn demobilisatie zijn geweest.

Mobilisatie Herinneringen

- 16.16 Kapitein Scholten wist die mannen voor zijn speciale dienst te gebruiken. De kantoorbediende zat op het bureau, een betrouwbaar, ijverig man. Góótjes mocht niet graven en niet wachtlopen, want zijn arm was te misvormd. De linkerarm van dien heerlijken kunstenaar ging omhoog, letterlijk omhoog, als in zijn snarenspeel. Toen heeft de kapitein gezegd, dat hij het fort altijd opvroolijken zou.
- 16.17 Nooit heb ik zoo'n kunst gehoord, nooit. Prachtige stukken. Daverende klanken. Melodieuze wijzen. Ontroerende geluiden. In de cantine. Op zijn kamer. In de wacht. Op het bureau.
"Gootjes, speel wat, asjeblieft!"
"Goed", zei Gootjes, hij speelde, ontroerende klanken...
- 16.18 Op een goeien dag kwamen er weer soldaten aan. Een jonge Fries was erbij, en die zag al op den eersten dienstdag dat Gootjes gespaard werd en nooit dienst deed, maar speelde. Hij informeerde links en rechts, en eindelijk vroeg hij verlof om den kapitein te spreken. Hij vertelde dat hij aardig teekenen en schilderen kon. Hij moest na drie maanden een examen doen, hij was namelijk aan de teekenacademie. Hij vroeg nu, of hij alle dagen schilderen mocht. De heele natuur is heel, heel mooi bij het fort...
- 16.19 "Goed", zei de kapitein, "maar heb je je instrumenten bij je?"
"Dat moet ik nu vragen", hij vroeg verlof om vier cartonnen platen te kopen, en verf, kwasten en een ezel. De officieren moesten dat betalen, "maar als ik over drie maanden slaag, dan krijgen de officieren per stuk één schilderij cadeau".
"Wat kost dat nou?", vroeg de kapitein.
"Ongeveer 25 gulden!"
"Top", zei de kapitein, "tenminste als de luitenants het goed vinden."
- 16.20 Ze vonden dat kostelijk. Na twee dagen zat de schilder te werken. Hij maakte niet vier schilderijen, maar vast twintig. Als er een schilderij af was, dan smeerde hij het weg. Eindelijk, na drie maanden, waren de vier schilderijen klaar en de officieren verdeelden ze met loten. Alle officieren vonden het stuk met de mooie avondhemel het mooiste, maar ik kreeg het op mijn lot.
Ziet u wel, dat dat stuk met de avondlucht met kapitein Scholten te maken heeft?

16.21



Het bewuste schilderij in de gouden lijst, dat tegenwoordig bij een kleinzoon in Canada hangt. Linksonder is het gesigneerd met wat lijkt op een monogram van de blokletters J en E. (Greetje Witte-Rang, 2020)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 17. Fort Spaarndam-Noord - H.H. Officiëren

17.1 De twee professoren

- 17.1.1 Onder de vele officieren die het fort Noord herbergde, zijn twee geweldige wetenschappelijke mannen geweest, die na de eerste mobilisatie professoren zijn geworden. De eerste was de tweede luitenant Ter Veen^{*}. Lát was hij officier geworden, want hij was wat róód in de politiek. Ik was al twee jaren luitenant en was drie-en-twintig jaar, toen luitenant Ter Veen aankwam. Hij was toen al twee-en-dertig jaar. De kleine gesprekken, die de twee luitenants met elkaar hielden, zijn in den geest van dezen held verdwenen.
- 17.1.2 Ter Veen woonde in de Palestrinastraat in Amsterdam, vlak bij de machtige Roomsche kerk met twee torens. Overste Groote en luitenant Ter Veen waren in de "burgermaatschappij" collega's. De eerste gaf aan een H.B.S. of een Handelsschool boekhouden en stenografie, de tweede aardrijkskunde. Later werd de laatste, adjudant van den Groepscommandant.
- 17.1.3 Na eenige weken kwam luitenant Kiers op het fort, de geniale eerste luitenant van de genie. Kiers en Ter Veen waren onmiddellijk gezworen kameraden, door twee kleine, misschien groote dingen. Ze waren wat ouder dan ik, ze hadden meer systeem in hun denken. Ik was maar een onderwijzertje, die voor de hoofdacte studeerde.
- 17.1.4 Wij moeten nu nog eenige woorden wijden aan een jongeren professor, die eenige maanden op Noord verblijf hield. De Joodsche¹ professor, die ontzaglijk veel van de oudheidkunde wist. Wij zullen eenige zinnen overnemen uit het dagboek van mij over den vaandrig Frankfort². Frankfort, druk Joodje¹, vaandrig onder mijn leiding, praat zóó graag over dingen van litteratuur, filosofie en godsdienst. Dat ie in mij een trouw meeprater vindt is duidelijk. En mij valt gestaag op hoe, als de Calvinistische trek bij uitnemendheid bekend is, de engheid van opvatting. Niet vaak maakt me iemand de opmerking, pessimistisch te zijn. 't Vaandelaartje deed het. In strijd met de optimistische stemming van vele geloovigen moest ik belijden dat het Calvinistisch denken zwáár pessimistisch is. "Hoe kun jij, met zooveel hooger begrip van God en schoonheid, nog aan een kerk blijven hechten" vroeg Frankfort. Toen praatte ik over de macht der traditie in je leven, die banden legt, over herinnering vastgeknoopt aan bepaalde dingen. Gisteravond in mijn armoede zocht ik Zuid maar op.

^{*} Henri Nicolaas ter Veen (Amsterdam 1883-idem 1949), hoogleraar sociale-geografie. Het door Rang genoemde adres kon niet geverifieerd worden.



Portretfoto van Hans Frankfort. (NINO, ca. 1940)

¹ Zie tekst 1.3.6.

² Vermoedelijk Henri (Hans) Frankfort (Amsterdam 1897-Londen UK 1954), archeoloog, oriëntalist en egyptoloog.

17.2 Officiëren als leeraren

- 17.2.1 Kiers had een ontwerp gemaakt voor een groot kamp^{*}, door soldaten bewoond. Hij had het ontwerp ook uitgewerkt en uitgevoerd, hij was een knappe officier. Ter Veen was al eenige jaren leeraar. Eén van de dingen zullen wij van Kiers vertellen. In 1920 werd ik aangesteld als leeraar in de wiskunde aan een christelijke H.B.S. in Amsterdam. Dat werd tijd, niet voor mij, maar voor de H.B.S. De 3 November 1919 verliet een leeraar in de wiskunde deze H.B.S. Hij was benoemd vóór de zomervacantie en hij zou lesgeven aan deze school. Maar later werd hij ook aangesteld in een nieuwe H.B.S. in Stadskanaal. Die leeraar was een beroepsofficier geweest van het wapen der Vesting-Artillerie of van de Genie.

^{*} Naast kampen voor Nederlandse militairen, zoals Haarlem en Harskamp, kan het mogelijk gaan om een kamp voor vluchtelingen of geïnterneerde militairen zoals Zeist (Belgen) en Leeuwarden (Engelsen).

Mobilisatie Herinneringen

17.2.2 Veel officieren zochten in die tijd een ander baantje. De bezoldigingen van een officier waren zóó schraal, dat ze niet van het geld rond konden komen.
En een luitenant van deze twee wapens kon zoo maar leeraar worden in de wiskunde. Zij hadden heel veel wiskunde in Breda geleerd. Dus in Juli kreeg hij een aanstelling in Amsterdam, en 30, 31 Augustus in Stadskanaal.

17.2.3 Wat moest hij doen? Natuurlijk Stadskanaal! De klassen waren klein in de groeiende veenkolonie. En Amsterdam had groote klassen, wel met vijf en twintig leerlingen.
Een nieuwe leeraar, óók een officier, moet orde scheppen in zijn lessen, dat is 100% van hun waarde. Dus hij koos Stadskanaal en schreef een brief aan Dr. Kolkert, den directeur van de Amsterdamsche H.B.S., dat hij afzag van de benoeming.

17.2.4 Maar dat wilde Kolkert niet! Wat? Zou hij naar Stadskanaal gaan en de grote bloeiende H.B.S. in de Moreelsestraat^{*} zonder leeraar zetten?
Hij schreef onmiddellijk terug: "Mijn waarde collega, dat gaat niet. U kunt over 3 maanden naar Stadskanaal gaan, maar vroeger niet. U kunt niet voor morgen bedanken!"
Dus de gewezen officier moest nog 3 maanden les geven aan de H.B.S. aan de Moreelsestraat.
Dien tijd vergat hij nooit. Wat hebben de belhamels hem ongenadig geplaagd! Hij had absoluut geen orde en hij kon de wiskunde niet vatten. Een andere leeraar moest voor hem de sommen maken, die hij morgen met de leerlingen zou behandelen. En die andere docent had sommige ogenblikken geen tijd. Een angstig, bang leven.

^{*} De Eerste Christelijke H.B.S. aan de Moreelsestraat 21 te Amsterdam. Tegenwoordig is het Sweelinck College in het gebouw gevestigd.

17.2.5 Hoe komt het nou, dat deze geschiedenis voorkomt in een boekje over Spaarndam-Noord? De gewezen officier, de mislukte wiskunde-leeraar heette Kiers! Wij weten niet goed, of die man dezelfde officier was van Spaarndam-Noord, of zijn broer[†]. We vermoeden het laatste.
Ik kwam na hem op dezelfde school. Ik had voortreffelijk orde, ik kon de sommen wel maken.
Vreemdsoortig. De verhoudingen waren toen omgekeerd.

[†] Gustaaf Emille Kiers was zijn broer en bij zijn huwelijk te Breda in 1921 gaf hij aan "leeraar aan eene hoogere burgerschool" te zijn. Zijn militaire carrière is indrukwekkend, van adspirant-vaandrig bij Regiment Jagers in 1914, via cadet Artillerie aan de KMA, Reserve-Eerste-Luitenant bij de Vesting-artillerie en Veld-Artillerie tot en met de Meidagen 1940. (NL-HaNA 2.13.04 inv.740)

17.2.6 Toen Laging Tobias, beroeps eerste luitenant bij de Grenadiers, en ik aan tafel zaten, ging het gesprek over stad of dorp. Ik vertelde van mijn toekomstgedachte: leeraar in de stad. En wat zegt me die Tobias?
"Ik geloof dat voor jou de eenige weg is: een dorp!"
"En 'k wou leeraar worden?"
"Kan daar even goed! Beter zelfs! En oneindig goedkooper!"
'k Heb er toen zeer ernstig over gedacht. Zelfs is nu de gedachte in me: 't zal wel een dorp worden.
Maar o, als ik dan loop langs die heerlijke mooie, reuze rustige grachten van mijn eenig Amsterdam, dan kan ik niet die missen. Wel de trams en geschuifel op het asfalt. Maar niet de heerlijk-stille grachten. En ook niet de fijne etalages, een lust voor mijn oogen, die zoo grág het mooie zien.

17.2.7 De luitenant Laging Tobias is de zoon van een gewezen gouverneur van Oost-Indië¹: Toeán besaar². Ik ben de zoon van een Amsterdamsche politie-man.
We hebben samen gegeten: vermicellisoep, gebakken aardappelen, spruitjes en biefstuk, Moscovisch gebak, een appel. We hebben samen gepraat over rooken, Wilson, godsdienstigheid, grenadiers, cantine, het nut van huisdieren voor kinderen, en dat vrouwen zoo onpractisch kunnen zijn.

¹ Philip Franz Laging Tobias (1834-Nijmegen 1910) was van 1883 tot 1884 civiel gouverneur van Atjeh. Zijn zoon Joost Peter Laging Tobias (Nijmegen 1888-Naarden 1966) gaf bij zijn huwelijk in 1918 als beroep "1e luitenant bij de Grenadiers" op en dat komt overeen met een eerdere beschrijving.

In 1905 begon hij aan de Cadettenschool in Alkmaar en vanaf 1908 was hij cadet Infanterie aan de Koninklijke Militaire Academie om in 1911 Tweede-Luitenant bij het 2e Regiment Infanterie ('s-Hertogenbosch en Maastricht) te worden. Na overplaatsing in 1911 naar het 13e Regiment Infanterie werd hij in 1915 benoemd tot Eerste-Luitenant. In september 1915 werd hij overgeplaatst naar het Regiment Grenadiers waar hij in 1919 Adjudant werd. Hij werd in 1921 voor vijf jaar gedetacheerd in Indië maar keerde na 3½ jaar terug. De mobilisatie 1939 en de Meidagen 1940 maakte hij mee. In mei 1942 kwam hij in Duitse krijgsgevangenschap in de kampen Neurenberg-Langwasser, Stanislaw, Neubrandenburg en Tittmoning en keerde in juni 1945 terug. In 1947 kreeg hij eervol ontslag.

² Betekenis: tuan besar is Indonesisch voor chef, baas, leider enzovoort.

Mobilisatie Herinneringen

- 17.2.8 Ik, met al mijn gevoel van eigen nietigheid in velerlei, voelde tegen alle gezegden van den zoon des landvoogds minachting! Ook wist ik: dezen zedelijk verdorvene kan ik slechts minachten.
Maar als om me heen die stille, zedelijk zuivere en fijn gevoelende, bescheiden menschen zijn, zoals onze brave oppassers, onze gereformeerde ziekendragers en zoo, dan ben ik voor eigen bewustzijn mezelf. Een kleine bange tengere jongen, schreiend haast om zijn eenzaamheid, uitstekend de handen in zijn hulpeloosheid.
'k Heb Zondag met dien hospitaalsoldaat een spelletje gedamd. In zijn eerbiedige schuchterheid was ie te bang om het te winnen. En ik, met grandioos gebaar, schoof en won, en wist nog meer, steeds gemakkelijk hem overtroevend. In zijn stem en blik en houding was het grootste ontzag: voor onzen luitenant!
Toen dacht ik: o heerlijk trouwe kerel, wat ben ik bij jôu, die zoo opziet tegen me! Als je eens wist, hoe klein en eenzaam ik ben!

17.3 De gesteldheid der beroepsofficieren

- 17.3.1 Het verhaaltje van luitenant Ter Veen is niet zoo aardig. Niet voor den luitenant, die hoogleraar werd, maar voor den overste.
Overste Groote, vertelde kapitein Scholten, was eerst sub-altern officier geweest met heel eigenaardige opvattingen. Welke de opvattingen waren, kwamen wij niet te hooren. Maar én de overste én de kapitein hadden een vreemd ding gemeen: ze leken absoluut niet op de beroepsofficieren die ik had leeren kennen.
- 17.3.2 In de Oranje-Nassau-kazerne had "Hein" of "De rooie Leeuw", mijn groote aandacht getrokken, en zijn compagnies commandant kapitein Eijken.
Kapitein Eijken was éérs soldaat, niet zoo schrande en niet zoo bespraakt, maar die den dienst op zijn duimpje kende. Al de eerste dag dat ik op het bureau was, een kamer in het noordelijke deel van de groote kazerne, toen zei kapitein Eijken tegen den aspirant-vaandrig: "Je moet je haren afknippen, Rang, dat is reiner, dat is gauwer klaar, dat is soldatesk." Hij nam zijn kepi af. "Majoor, kunt u ook uw hoofd laten zien?"
- 17.3.3 Ik bekeek de kale hoofden van mijn kapitein en van mijn sergeant-majoor. Ik dacht, dat ik wél mijn haar korter moest maken, maar niet tot 2 of 3 millimeter. Dat was een klein dingetje van mijn rijke militaire leven geweest.
"Hein" of "De rooie Leeuw" – ik kende hem niet bij zijn eigenlijke naam – was de kapitein voor de opleiding. Hij bulderde maar door met zijn Geldersch accent. Ik was gek bang voor die scheldende kapitein, maar toch, dacht ik dat deze brullende officier geen intelligente man was, eigenlijk dom.
- 17.3.4 In Assendelft had ik kapitein Klinkhamer gezien. We hadden drie, vier kleine dienstgesprekken gevoerd. Correct, echt een beroepsofficier. In Spaarndam had ik kapitein Couvée leren waardeeren, de veld-kapitein. Stoer, gewichtig, vol zorg voor zijn soldaten, vol zorg voor mij als zijn nieuwe luitenant.
- 17.3.5 Maar Scholten en Groote waren heelemaal geen officieren. Ik had nooit een gesprek met deze mannen gevoerd over dienstzaken, en dat is héél wat! Want ik was twee jaren op Noord geweest. Daar had ik duizenden gesprekken met mijn beminlijken chef gevoerd, maar nooit over dienstzaken. Ik kon natuurlijk niet bevroeden, wat eigenlijk de infanterie-dienst was. De Vesting-Artillerie was vergeleken bij de infanterie een geleerd vak: met wiskunde, met kanonnen, met projectielen en kardoezen, met batterijen en schootstafels, met aanvangssnelheden en schroeven. Misschien konden de officieren van de infanterie niet met elkaar praten over den dienst. Maar als Groote zijn dwaasheden zou zeggen, als ze over slagen hoorden praten, en velddienst en patrouilleloopen, dan konden ze toch niet met elkaar over den dienst spreken. Ze verafschuwden den militairen dienst, dat was de kwestie.

Mobilisatie Herinneringen

- 17.3.6 Wat besprak kapitein Scholten wèl met mij? Hij sprak over zijn tocht naar Rusland. Hij praatte over goudwaarden en zaken doen en effecten. Hij sprak over de liberale en conservatieve beginselen in de politiek; maar nooit over den infanteriedienst.
- 17.3.7 De gesprekken met overste Groote waren óók merkwaardig! De luitenant-kolonel overste Groote stak àlle menschen den gek aan. Hij kòn geen behoorlijk gesprek aansnijden. Overste Groote kwam op ons bureau, zei tegen den sergeant-majoor, dat er heel wat ontbrak aan de uitrustingsstukken van de manschappen. Majoor Van der Blonk beantwoordde hem – en hij stak hem de gek aan. “Linnemanschappen, linnemanschoppen, hoor je dat wel, linnemanschoppen”. Hij verliet het fort en nog op de brug hoorde men de daverende stem: “Majoor, met je linnemanschoppen?”
- 17.3.8 Maar misschien vergist de schrijver zich in de gesteldheid van de harten van deze officieren. Zouden ze geen lust meer hebben in den militairen dienst? Zouden zij, na tien of vijftien jaar als officier meegemaakt hebben, het heele leven van den sub-alternen of den hoofdofficier als een chaos vinden? Wie kan dat zeggen? Maar één ding vond ik, bijna in den eersten dag op Spaarndam-Noord, namelijk dat deze officieren er lak aan hadden. Kapitein Scholten had een mooi en gelukkig leven met zijn jonge vrouw. Overste Groote wist zich geen raad met zijn leven. Ja, hij was groepscommandant, hij had vooral in den mobilisatietijd een mooi inkomen. Maar hij wist nog niet goed, wat hij van zijn toekomstig leven denken moest.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 18. Fort Spaarndam-Noord - Leven op het fort

18.1 Spiritisme en filosofie

- 18.1.1 De kapitein Scholten van het fort vertelde op een bepaalde avond spiritistische verhalen. 't Was al tegen twaalven, en ja, hoe kwam het gesprek er eigenlijk op. Wacht: naar aanleiding van ons portret, van mijn meisje en van mij. Een witte jurk had eens op dat plaatje een ware lichtkrans getooverd om een meisjeshoofd, vertelde hij. Een theosoof zou het etherisch dubbel er ingezien hebben, zei hij erbij. Toen kwam het volgende verhaal.
- 18.1.2 Een jeugdige dame, royaal 20, was te logeeren bij Scholten. Ze had een maagkwaal gehad, die door magnetiseeren was genezen. De ouwe heer, die dat deed, reeds lang overleden, had haar eens beloofd, na zijn dood nog eens wat voor haar te doen. En zie, op een morgen ontwaakte ze in haar pension ergens in Utrecht, en ziet daar in haar kamer de kleine bekende grijze figuur. En hoort "Uw zuster zal worden benoemd te Wassenaar." Eenige uren later brengt de post een brief van pa uit Arnhem: "De sollicitatie van je zuster zal wel niets uithalen: ze staat no.2 in Wassenaar." "Zie je nou, dat het bedrog is en m'n vermeende geest er niks van weet", was haar eerste gedachte. Maar een goeie maand later is bij haar ontwaken een nevelige vlek in de kamer en hoort ze zijn stem: "Uw zuster met volkomen stemmen gekozen!" Een dag later de brief van pa: "Uw zuster is met algemene stemmen in Wassenaar benoemd. No.1 heeft zich wegens engagement teruggetrokken." Toen wist ze het niet meer! Dezelfde dame herinnerde zich na een bezwijming dat ze haar ziel gevoeld had buiten het lichaam zwevend, en er door eenig snoer aan verbonden, en voorts doodsbenauwd weer in dat kleine lichaam te moeten worden gevangen gezet. Iets zeldzaam juist.
- 18.1.3 "Bravo, bravó", riep het vaandrigje, toen we met z'n drieën op het fort een oogenblik den zonneschijn genoten, en ik het laatste verhaal navertelde. Sonneveldt zweeg; weet van zulke filosofische dingen niet veel. 't Joodje¹ riep: "Bravo!" Hij zoekt den waren vorm, volgens eigen zeggen. Vindt veel in theosofie. Zal zoeken wát hij maar kan. Zal gelooven ééns te vinden, tenzij hij bij alles fiasco lijdt. "Nu ken ik ten deele, maar alsdan zal ik kennen, gelijk ook ik gekend ben!"², zei ik zoo. "Zou je niet beter doen met te bewijzen dat je nòòit begrijpen kúnt! Weet je dan niet, dat de vrede van elk godsdienstig mens geweest is: ik weet niets en ben niets, en begrijp niets, en het is mij góéd, o God!" "Ja, ja", knikte hij, erkennend, "maar daarom nog niet aannemend!" (22 augs. '17)
- ¹ Zie tekst 1.3.6.
- ² Uit bijbeltekst 1 Corintiërs 13.

18.2 Een officiële foto

- 18.2.1 Een officersportret toont ons, dat de kapitein Scholten en de luitenant Rang, de infanterie commandant van het fort en zijn artillerie-luitenant, zich vereeuwigen lieten worden, toen er een lichting afgezwaid was. Men vraagt mij af, wat die uitdrukking beteekent.
- 18.2.2 Wel, de bezetting van het fort bestond uit infanterie, artillerie en genie. Het laatste deel bestond uit twee of drie telefonisten. Het middelste deel bestond uit één luitenant, twee of drie sergeanten, twee, of drie of vier korporaals en ongeveer dertig manschappen. Het infanterie deel der bezetting bestond uit ongeveer 250 man, met aan het hoofd den kapitein-fortcommandant, een tweede luitenant, een eerste luitenant, een sergeant-majoor administrateur, ongeveer 10 sergeanten en 10 korporaals. Wij zullen niet meer van de bezetting zeggen, maar we moesten over de lichtingen praten. De groote bezetting bestond uit manschappen van allerlei leeftijd, militie, landweer en landstorm, van alle lichtingen.

Mobilisatie Herinneringen

18.2.3 In 1915 gingen de oudste soldaten naar huis, ze waren ongeveer 35 jaar. Ze waren van de lichting 1899 of 1900! Na eenige maanden ging wéér een lichting naar huis, 1900 of 1901. Dat noemden zij afzwaaien. Als er oorlog kwam, zouden ze weer opgeroepen worden. Als er géén oorlog kwam, bleven ze burger.

18.2.4 Door de maandenlange bezetting waren de soldaten en sergeanten eigen geworden met hun officieren. Toen dus zij deelsgewijze naar hun huis zouden gaan, verzochten ze om met hun fijne kapitein Scholten en den luitenant Rang op een foto te kunnen komen. Rang, die cantine-bewaarder was, die semi-fortcommandant was, die de luitenant van de vriggen (een scheldnaam voor artilleristen!) was. Dat wilde de kapitein best. Dus we zaten, op den laatste dag van hun fortbestaan, met ongeveer 12 oudste soldaten in den hoek van het fort en de zuidelijke kazemat. Was dat niet góed voor de eenzamen luitenant? De verhouding was meer dan goed, óók tegenover de soldaten.

Behalve Scholten en Rang zijn er 11 militairen geheel op de foto te zien.

18.2.5



Inderdaad 'vereeuwigd', de groepsfoto met de oudere lichting die afzwaaide is bewaard gebleven. Rechtsvoor zitten kapitein Scholten en luitenant Rang. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10480, 1915)

18.2.6 De verhouding van de krijgers met hun officieren was prachtig geweest. Héél wat forten hadden opstootjes gegeven. Maar nooit fort Noord, de kapitein was wijzer! Hij liet zijn soldaten geen inspannend werk doen. Als hij even daar de toestemming voor had, dan liet hij ze naar huis met verlof gaan. Hij was een geschikte, erg bekwame commandant.

18.3 De gedichten die ik op Noord heb gemaakt

18.3.1 De versjes die ik schreef, hebben eenige kanten, die me dunken, dat ze goed zijn. Ik had de strijd gestreden in het laatst van het dorp Spaarndam en in Halfweg. Mijn ziel was wijzer geworden, natuurlijk werd ik dus ook beter in mijn dichterlijke gedachten.

18.3.2 Het eerste gedicht was van November 1916. Dus ik had een jaar, meer dan een jaar, nooit meer dichterlijke gedachten voorgebracht. Daar zat óók Van der Panne achter. Als ik met mijn fijnen vriend omging, dan had ik overvloedige gedachten, over het geloof, over de toekomst. Nu was hij ook al in dienst, ik zag hem niet meer. Het eerste gedicht heeft geen titel, als ik een opschrift moest maken, dan zou het "Weemoed" zijn, onder de sombere boomen in het verlaten land. Onder de somberte heeft mijn ziel zich bijna stukgeslagen

18.3.3 Merkwaardig, denk ik, hoe veel verzen kan een jongeling fantaseren, als hij zes-en-dertig uur alleen in de officierenkamer zit! Vooral als de dokter, die hem onder handen hield, hem zei, dat hij niet zooveel kan studeeren. Nù pluk ik de vruchten daarvan!

Mobilisatie Herinneringen

- 18.3.4 Ik had heel wat verzen van de tachtigers gelezen. Ik dweepte met Helene Schwartz¹. Ook was er vrede in mijn hart, door de gedachte van mijn laatste gedicht. Natuurlijk nog met zorg vermengd, maar mijn eenige Redder liet mij niet in den steek.
- 18.3.5 Maanden gingen voorbij. Sommige weken en maanden konden wij niet met verlof. Sommige weken ging ik naar Enkhuizen, andere naar Amsterdam. Eens per twee weken bleef ik op het fort. In 1917 kregen wij compagnieën op het fort, die moesten de vóórstelling Spaarndam¹ inrichten. Alle dagen hadden wij andere officieren. Ik bleef, met kapitein Scholten. Luitenant Sonneveldt kwam, die bleef met mij op het fort. Luitenant Jonker was allang verdwenen, afgezwaid. Luitenant Audretsch² kwam, die ging naar Indië toe, met zijn meisje. Nare gevallen beleefde ik. Ook kwamen er vaandrags op het fort, Eringa bijvoorbeeld. Plotseling dichtte ik weer, in de zomermaand Juni 1917.
- 18.3.6 Een sabbathvrede. Een vredelach. Dát is het antwoord op mijn meer dan tweejarig leven onder de hoede van mijn fijnen chef, kapitein Scholten. Mijn hart en mijn ziel dwepen nog naar de verrukkelijke schoonheid, eerst van een ongerepte stukje natuur, dat al dertig jaar verwilderd is. Maar dan nog sterker, naar de groote stilte, die ik op een sabbath indronk.
- 18.3.7 O! Wil me nog even je vredelach geven.
Eer straks weer mijn ziele van eenzaamheid schreit.
Aja, mijn eenige jongelings tijd, mijn fort Spaarndam Noord, mijn prachtige kapitein.
Ik zeg weer: En blijf je nog even, o, blijf je nog even!
Reeds klinkt in mijn ooren de woelende strijd.
Ach, die weergaloze strijd.
Gelukkig, dat er nog een Hoogere Chef is, waarin ik altijd kan schuilen.
- 18.4 Menage**
- 18.4.1 De officieren mochten hun eigen menage voeren. Ze konden wel uit de manschappen keuken eten. Het diensteten wás goed, maar het was niet goed bereid en voorgediend. Dus we lieten een oppasser van de kapitein alle mogelijke voedingsmiddelen koopen, gedeeltelijk in het dorp Spaarndam, gedeeltelijk in Haarlem. Kaas en koek, worst en rookvleesch, groenten en vleesch, pudding en appelflappen. Ik zie nóg Adriaanse weg rijden met zijn fiets. De kapitein, of een luitenant, gaf hem de boodschappen op, sommige dagen fantaseerde hij zelf de ingrediënten. Tóén was het een heerenleventje, toen, in de eerste grote mobilisatie van 1914 tot 1919! We hadden altijd per persoon anderhalf ons vleesch. Nooit lappen, dat was arbeidersvleesch, gewoonlijk biefstuk. Anderhalf ons per persoon, wie dóét je wat!*
- 18.4.2 Adriaanse was conducteur van de gemeentetram van Amsterdam¹. Hij reed altijd op lijn 11, een heerenlijntje. Ik zie nog Kapitein Scholten hem uitfoeteren: "Adriaanse, domste van alle mensen!", schreeuwde hij uit. Hij meende daar niets van. Een andere oppasser was Stork, een groot handelsman. En nóg een, hij werkte op de Rijksverzekeringsbank. Ik zie hem veel keuren, 's morgens als hij zijn werk opzoekt.
- ¹ *Hélène Swarth (Amsterdam 1859-Velp 1941).*
- ² *Om de verdediging van de smalle inundaties ten westen van Spaarndam te verbeteren, werden tussen 1916 en 1919 wallen en schuilplaatsen in het voorterrein en de liniewal aangelegd. Door de wapenstilstand in 1918 zijn niet alle werkzaamheden voltooid en zijn de schuilplaatsen goed zichtbare reliëfwerken. (NL-WpDStvA)*
- ³ *Vermeedelijk Anton Peter Marie Audretsch (Amsterdam 1893-'s-Gravenhage 1954). In 1913 werd hij ingelijfd, met eerste opkomst in 1914, bij het Regiment Grenadiers en Jagers. Nadat hij in 1916 benoemd werd tot Reserve-Tweede-Luitenant bij het 7e Regiment Infanterie, zal hij met Rang op het fort hebben gezeten. Mogelijk verbleef hij al eerder in Indië maar in 1920 werd hij in Atjeh benoemd tot subagent van de Nederlandsche Handel Mij. Pas in 1926 werd hij tot Reserve-Eerste-Luitenant der Infanterie bij het leger in Nederlandsch-Indië benoemd. In 1938 werd hem eervol ontslag uit militaire dienst verleend. Toen hij in 1954 overleed was hij ambtenaar bij het Nederlands Beheer Instituut, welke de bezittingen van politieke delinquenten beheerde. (NL-HaNA 2.13.04 inv.772; KB Delpher Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië; 06-04-1920)*
- ⁴ *Wat het eten betreft had Rang het in dienst veel beter dan thuis en zijn gezondheid ging er dan ook flink op vooruit.*
- ⁵ *Vermeedelijk Jakob Adriaanse (Zoutelande 1885-Amsterdam? 1975?). Volgens zijn Pensioenkaart werd hij in 1919 aangesteld tot tramconductor in Amsterdam, evenals in 1923 en 1943. Ook zijn gezinskaart vermeldt "Cond.Gem. Tr.". (NL-AsdSAA 5422 inv.9; NL-AsdSAA 5175 inv.2028)*

Mobilisatie Herinneringen

18.4.3 De boekhouding van onze menage hield de kapitein bij. Hij sprak met mij af, dat Zaterdag alle officieren, die op het fort aten, gelijkelijk moesten betalen. Als er dus vier officieren waren, dan moest elke luitenant en de kapitein een vierde van de kosten betalen. Toen ik met den kapitein huisde, droegen wij per persoon de helft bij. Toen luitenant Jonker op het fort was, toen betaalden wij per hoofd een derde. Dat was niet heelemaal pluis. De kapitein at haast nóóit het middagmaal, toch betaalde hij evenveel als een luitenant. "Is dat wel goed, kapitein?", vroeg ik hem de eerste keer. "Goed, goed. Jij blijft voor mij op het fort, moet ik jou alleen laten betalen? Ik betaal óók, niet voor de menage maar voor je groote inschikkelijkheid."

18.4.4 Op een goeien dag kwam er een luitenant, op een Vrijdag. Hij at eenmaal het diner, hij at twee maal een broodmaaltijd en hij moest fl.7,20¹ betalen. Dat vond hij te kras. "Als ik in het duurste restaurant eet, betaal ik minder", mopperde hij. De kapitein had allang afgesproken met hem, om gelijkelijk te betalen. Hij gaf maar toe.

¹ Vergelijkbaar met 60 euro.

18.5 Egdom en het geldkistje

18.5.1 "Egdom, ben je sterk", vroeg luitenant Sonneveldt aan onzen oppasser.
"Nou, dat gaat wel. Ik heb altijd groote stukken vleesch op mijn schouders genomen, 150, 200 pond. Ja, dat was een zwaar werk."
Egdom¹ was in een Duitsch stadje op een slachtbank aan het werk geweest. Hij was Nederlander geboren maar zijn ouders, die voor eenige jaren naar Duitschland gegaan waren, hadden hun zoon nog niet op de Deutsche staten laten inschrijven. Derhalve moest hij dienen in het Nederlandsche leger. Hij was een aardige, vlotte, wat vleeschige kerel van 24 jaar.

¹ Vermoedelijk Jan van Egdom (Doom 1892). In 1911 werd hij tot de dienst aangewezen waarbij zijn beroep mijnwerker was. Zijn woonplaats was Hochlar Recklinghausen in Pruissen. Hij werd "ter volledige oefening ingedeeld als loteling van de lichting 1912" en ingelijfd bij het 8e Regiment Infanterie (Arnhem e.o.). Zijn eerste opkomst was van maart 1912 tot en met januari 1913. In augustus 1914 volgde mobilisatie en in september 1917 ging hij met klein verlof. In 1918 ging hij over naar het 46e Bataljon Landweer (13e Regiment Infanterie, Maastricht-Roermond). Zijn formele demobilisatie volgde in oktober 1919 en zijn dienstbeëindiging in 1932.

Op basis van militieregister en stamboeken kan niet aangetoond worden dat hij bij een eenheid in Spaarndam heeft gediend en het beroep komt niet overeen. Deze Jan van Egdom is echter de enige die gevonden kon worden met die achternaam en afkomstig uit Duitsland. (NL-AsdSAA 5182 inv.4395; NL-HaNA 2.13.09 inv.3775; NL-HaNA 2.13.09 inv.3979)

18.5.2 "Nee", zei Sonneveldt, een Gereformeerde Amsterdammer, die van een mopje hield, "Nee, ik moet ijzersterke kerels hebben. Dat geldkistje moet naar mijn kamer toe, dat is veiliger. Daar komt nooit een dief".
"Een geldkistje?", zei Egdom, "daar weet ik niets van".
"Dat is gisteravond gebracht, 't is gemakkelijk voor den kapitein. Vooral als er op ons fort den volgende Maandag 150 man komen te liggen. Je weet wel, om de positie Spaarndam nog sterker te maken. We moeten heel wat geld hebben. Maar kun jij dat kistje verplaatsen?"

18.5.3 "Dat kan ik vast wel doen!", zei Egdom. Hij stroopte zijn mouwen op, vatte het oor van het deksel, spande zijn heele kracht in, maar het trommeltje was te zwaar!
"Dat dacht ik óók!", zei Sonneveldt. "Kun je Adriaanse en Blom niet halen? Ze kunnen met hun drieën dat zware mormel wel versjouwen."
"Adriaanse, domste van alle menschen. Blom, waar ben je?"

Mobilisatie Herinneringen

- 18.5.4 Na eenige minuten kwamen de drie oppassers in de kamer en Sonneveldt vertelde dat weer. Blom en Egdom spanden hun krachten in. Adriaanse lachte stil, hij deed zijn best wel maar hij glimlachte.
"Verbazend, verbazend", steunden de jonge oppassers.
"Houd maar op", zei Sonneveldt, "dat gaat nooit. Adriaanse zal het wel aan jullie vertellen."
Het kistje was op den houten vloer met drie sterke schroeven vastgemaakt!



Lokaal 11 van de onderofficieren is een van de weinige lokalen met een houten vloer. Hier moet de grap met het geldkistje zijn uitgehaald. (Marcel Anthonijsz, 2021)

18.6 Fraaie zitkamer dankzij aandelen

- 18.6.1 Kapitein Scholten was ten eerste in de eerste mobilisatie reserve-kapitein der infanterie. Ten tweede koopman in hennep, steenkolen en papier, dus hij handelde in het groot. Maar ten derde beurspeculant. Als hij even tijd had, dan kocht en verkocht hij effecten, obligaties en schuldbrieven. Hij zei wel dat hij nooit iets verdiende in den effectenhandel, maar dat gelooven wij niet. Hij bedoelde dat hij nooit iets won van de oorspronkelijke waarde, natuurlijk kreeg hij wel rente!
- 18.6.2 Als we 's middags om half één zaten te lunchen, dan sprak Scholten over dienst, over Rusland, over zijn conservatieve beginselen, over geldhandel. Heel wat jongere officieren wisten van den geldhandel niets af, die menschen staken er veel van op.
Luitenant Jonker' was schoolmeester in Emmen. Luitenant Kiers was beroepsofficier van de genie. Luitenant Ter Veen was leeraar in de aardrijkskunde op een Amsterdamsche H. B.S.
Scholten sprak gedegen. Wij hebben veel avonden - toen er geen verlof gegeven was in verband met de ongunstige politieke toestand van Nederland en Duitschland - gesproken over bijvoorbeeld de gulden en de goudswaarde. Een van de aardigste dingen van den kapitein was, als hij een stuk goed kon verkopen dan zonderde hij iets van de winst af voor de versiering van onze officierskamer.
- 18.6.3 Wij hadden een rafelige mat onder de tafel liggen. Toen hij een stuk van een Engelsche firma over Huiden en Leder met een zoet winstje verkocht, toen liet hij een Belgisch kleed komen voor onze zitkamer. Jaren lang was de koers van dat aandeel 36, 37 en plotseling werd het vijftig, en gauw verkocht hij dat stuk.

18.7 Familie komt op bezoek

- 18.7.1 Als het Zaterdag 5 uur was, dan bleef ik met 10 manschappen op het fort. De andere officieren, onder-officieren, korporaals en manschappen gingen weg. Één officier moest blijven.
Ik bleef één Zondag van de 14 dagen, de andere officieren verdeelden den andere rustdag. De kapitein ging altijd 's Zondags naar zijn vrouw. Den eenen Maandag trok hij bij dit verlof, den anderen Maandag was hij om 8 uur 's morgens op het fort present.

' Rang schrijft dat Jonker een schoolmeester in Emmen was, niet tot de artillerie behoorde en in 1917 "allang verdwenen". Johannes Jonker (De Slood 1883-Kampen 1955) gaf bij zijn huwelijk in 1907 en geboorten in Emmen van zoon (1907) en dochter (1912) aan onderwijzer te zijn. Uit de stamboeken blijkt dat hij diende bij de infanterie. In de periode 1915-1916 was hij bij het 9e Bataljon Landweer Infanterie ingedeeld, behorende tot het 5e Regiment Infanterie in Amersfoort. Er worden geen overplaatsingen of detacheringen naar eenheden in de Stelling genoemd zodat er geen zekerheid is. (NL-AsnDA 0165.010 inv.1907)

Mobilisatie Herinneringen

18.7.2 Ik studeerde met lust, las geducht, fietste en zeilde met lust, maar sommige trage dagen kon ik niet aan het werk komen. Wel ging ik naar de ouwe familie Groot¹ toe, vooral 's Zondags, om een kop koffie van een burgergezin te proeven. Maar de omgang met de Grooten vond ik niet zo aardig meer. Jo was verloofd met een jongen luitenant, die had kennissen. Ik kon wel met die vrienden omgaan, maar was altijd wat stil. Ik ging graag lezen en gedichten maken, de familie Groot was mij langzamerhand ontgroeid. Na den dood van mijn vijftienjarige broer, kon ik niet zoo goed meer de stilte verdragen. Eerst studeerde ik waanzinnig en gelukkig was het slot van mijn studie heel goed geweest. Ik dacht eerst, de eerste zes maanden, om te gaan studeeren voor de Nederlandsche taal en letterkunde. Ik wàs een bolleboos in de stijl, in de correspondentie, in mijn dagboeken en mijn gedichten. Dien tijd zou ik nooit meer terug willen verlangen, den tijd om romans en gedichten te lezen, en de levensomstandigheden te bestudeeren van geniale dichters en proza-schrijvers.

18.7.3 Al in den zomer begon ik te bemerken, dat ik niet zoo goed kon slapen. 's Morgens was ik lusteloos, later ging het beter. Toen vroeg ik aan mijn ouders en aan mijn jongere broertje Gerrit, die toen 14, 15 jaar was, om op een goeien Zondag naar het fort te komen. Ze vonden dat natuurlijk goed. De bezoek-zondag kwam aan, één van de boeiendste Zondagen van het leven van Gerrit Rang.

18.7.4 Precies had ik hem opgegeven, waar hij de tram moest verlaten. Gerrit liep daarna naar het noorden, langs de hoofdverdedigingslijn. Na een uurtje kwam hij aan het ouwe dorpje Spaarndam, bij het Rijnlandshuis, sloeg de weg in door het dorpje. Eindelijk kwam hij aan een hek met een schildwacht ervoor. Hij moest zeggen dat hij naar het fort Noord ging en de schildwacht zou hem laten passeeren. Na eenige minuten stond hij bij de brug van het fort Spaarndam-Noord. Zijn broer de luitenant liet hem slapen in het bed van een met verlof zijnde luitenant. Hij liet hem ook geweldig eten. We kregen vooral schapenvleesch doch heel wat soldaten vonden dat vleesch niet lekker. Dus Gerrit zat maar vleesch te eten. We vermoeden dat zijn maag na eenige dagen overstuur werd van het schapenvleesch.

¹ De familie Groot woonde nabij het Rijnlandshuis Een huwelijksakte d.d. 23-05-1918 van Johanna Groot (27 jr., Hoogwoud 1891-'s-Gravenhage 1922) en Hendricus Hazelhoff (22 jr., Langweer 1895-Leiden 1965) is bekend. Haar vader was Pieter Groot (Hensbroek 1864), timmerman. Volgens het bevolkingsregister Spaarndam was Hendricus Hazelhoff Reserve Luitenant der Vesting Artillerie.



Weg langs de liniewal naar Fort benoorden Spaarndam.
(René Ros, 2003)

18.7.5 Ook liet ik, zijn oudste broer, heel wat dingen zien van de verdedigingsmiddelen van het fort. We gingen roeien en zeilen, we gingen in de cantine, we liepen langs de westelijke dijk van Zijkanaal B, en ook langs de oostelijke dijk. Dit duurde van Zaterdagavond tot Zondagavond, de heele Zondag dus. 's Avonds om 6 uur, 7 uur kwam de afreis.

18.7.6 't Was in October dus het was geen zonnig weer meer. De fortatmosfeer en het weer, maakten die vacatiedagen vreeselijk somber, koud en schemerachtig. Er was geen wind, wel afvallende bladeren en 's morgens mist. Wat zou nu die Gerrit wel denken van de verblijfplaats van zijn deftigen, vreeselijk knappen broer...? Vandaag weet zijn broer het nog niet... wat nevelig...

18.7.7 Een tweede bezoek van een deel der familie aan het fort was heel wat gunstiger. Dat kwam niet door de luchtige gewaden van de twee zusjes en een vriendin, later de schoonzuster van me. Natuurlijk was Gerrit een jongen, een doodgewone jongen, en Tjitske en Marie en Aagje waren wel doodgewone meisjes. Maar een meisje is een heel ander schepsel dan een jongen. Misschien dachten de soldaten, wát den luitenant bezielde, om zijn bróértje op het fort te noodigen. Misschien dachten ze daarna: hij heeft gelijk, meisjes! Een jongen is voor een militair een blok aan zijn been, een meisje: een engel!

Mobilisatie Herinneringen

- 18.7.8 't Was lente. Een frissche westenwind woei langs de afzienbare weilanden bij Spaarndam. De zon liet de planten bloemen dragen, het gras was lang, de bloemen tooiden de weiden. Was het niet een Hemelvaartsdag of een Tweede Pinksterdag?
- Ze kwamen om half drie, ze vertrokken om 5 uur voor een haastig bezoek aan den luitenant. Ik liet ze in den hefkoepel kijken. Een hél, dachten ze. Ik liet ze langs de fortgracht lopen en in het zeilbootje gaan. Ik geleidde ze op den terugweg langs Spaarndam, het eeuwige Spaarndam, naar de groote molen bij batterij II.
- Dat was een lustige dag. Waarom, waarom? Dat wist Ik óók niet. Ik wist wèl, dat de spraak van één dier meisjes alles behalve goed was. Ze zei kanon-nen met een dunne neusklank in de n, precies als Amsterdam Wést. Toch vond ik dien mooien zonnigen winderigen middag héél goed.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 19. Fort Spaarndam-Noord - Kepi in de watersnoodstorm

- 19.1 In de laatste dagen van Januari 1917 stormde het vier dagen uit het noordwesten'. 's Avonds was de bezetting weg, gedeeltelijk op de fiets, gedeeltelijk lopen. Eigenlijk was het geen weer om te fietsen, je woei van de fiets af! Ik zat ik in mijn eetkamer of mijn zitkamer of mijn studeerkamer. En Jonker zat op een stoel éérs te lezen, en dan te slapen.
De noordwesterstorm maakte zoo'n helsch lawaai onder de plechtige stilte van het uitgestorven fort, dat een bang mensch er koud van werd! De betonnen muren zouden wel een storm kunnen verduren, o zoo goed.
Trouwens, de wind was niet oostelijk. Als je voor je deur stond voelde je geen zuchtje, maar het water van de fortgracht deed groote golven ontstaan. En als je op de brug was, dan moest je je kepi met beide handen vasthouden. De golven, vooral aan de noordzijde, hadden witte koppen en dat is wat voor een fortgracht!
- 19.2 Maar als men rustig zat te lezen, dan hoorde je het reuze-tumult van de loeiende windvlagen op de grasmat op het fort. We hebben over de zandbedekking van het fort gesproken. Eerst was het fort beton, dan anderhalve meter zand met een graslaag. En daar steken de kleine schoorsteentjes bovenuit. De bulderende wind deed de schoorstenen huilen en fluiten en piepen. Het gras werd platgeslagen met een akelig geluid in de nauwe schoorsteenen.
- 19.3 "Bar weer", zei Jonker tusschen twee kleine slaapjes.
"Ja", zei ik en studeerde weer vlijtig. Jonker deed wat op de kachel.
"t Is koud", zei hij.
"Dat komt van de slaap", schertste ik, "ik ben niet koud!"
"Hoe is het mogelijk, jij magere spiering!", zei Jonker.
Hij was in de laatste twee maanden 35 pond zwaarder geworden en ik geen half ons!
We zaten lustig te lezen en te studeeren. De kachel brandde goed. Een heerlijk leven, dacht ik bij mijzelfen.
- 19.4 De vierde avond, misschien om half 6 - 6 uur, zei sergeant-fourier Rook tegen sergeant van de week en de wachtcommandant Kaptein:
"Zeg, kan ik nog naar Spaarndam fietsen? 't Is een bulderende wind!"
"Kom nou!", zei Kaptein, "je bent vanmorgen en vanmiddag naar het dorp geweest als facteur. Ben je nù bang?"
"Och bang niet, maar ik heb een voorgevoel van wat akeligs."
"Ha, ha, een voorgevoel en Rook! Schaam je je niet? Maar een ander praatje. Ik zou zeggen, dat je vanavond maar op onze kamer moet zitten. Je hebt al te veel geld opgesnoept!"
Rook was namelijk een weergaloze dronkaard. Kaptein wilde, met zijn ruwe methode, er nog iets van terecht brengen!
"Als jij dät zegt, dan ga ik vast!", redeneerde Rook.
- 19.5 Kaptein zweeg maar. Je kon met Rook geen land bezeilen. Rook stapte op zijn fiets. Hij moest enorm trappen, om op de brug te komen, daarna ging hij bijna met de wind mee. Eerst op de brug en dan langs de enorme dijk, die gedeeltelijk als windvang dienst deed. Daarna in oostelijke richting, door de dorpsstraat. Toen kwam hij bij het eerste kroegje. Rook kende alle kroegjes wel!
Hij speelde goed biljart, hij nam een glaasje en weer een glaasje, en wéér één, ongemerkt. Om 10 uur begon hij te bemerken, dat hij een fijne avond gehad had. Hij was lustig en blij, hij was natuurlijk dronken.
- 19.6 In dien zelfden tijd streden de bewoners van de landerijen bij de Zuiderzee om hun leven. De afsluitdijk was helaas nog niet gebouwd. De bulderende wind en groote springvloeden joegen de wateren van dat kleine zeetje zóó omhoog, dat het waterpeil niet zoo veel lager was dan de bovenkant van den omringende dijk.
En in West Friesland, en in Waterland, en ten noorden van Amersfoort, en in de omgeving van Kampen was het peil zóó angstig hoog, dat de menschen telkens en telkens weer naar den dijk keken. Ze zeiden: "De dijk gaat eraan. Arme boeren!"
- ' De laatste vier dagen van januari 1917 werd zowel op De Kooy als in De Bilt windkracht 3 tot 5 gemeten. Rang moet zich hier vergist hebben in de dagen en het jaar.
Van 13 op 14 januari 1916 was er wél een zware storm en, zeker gezien de watersnood die hij later beschrijft, moet het om die dagen gaan. Daarbij kwam de wind uit het noordwesten en dat verklaart het uit de wind staan bij de deur. (KNMI)*

Mobilisatie Herinneringen

- 19.7 En jawel, op vele plaatsen begon de dijk te scheuren. Bij Andijk hadden de bewoners met alle macht nog de dijk behouden, West Friesland werd niet overstroomd. Maar ten zuiden van Hoorn, tot Amsterdam, begaven de dijken zich, óók bij Amersfoort, óók bij Kampen. De boeren hadden al de vorige dagen heel wat stuks vee naar hogere plaatsen gestuurd. Maar ook heel wat koeien, paarden, schapen en geiten werden in dien dag niet geborgen. De groote golven joegen Waterland binnen. Tot de goot van het dak klommen de wateren. Met alle mogelijke middelen werden de menschen en het vee naar hogere dorpen gehaald, met roeibootjes en praamen en schuiten. We kunnen de overstromingsramp niet volledig beschrijven, dat willen we ook niet doen. Daar zijn andere boeken over vol geschreven.



Een foto van een doorbraak in de Zuiderzeedijk, in Het Leven jrg.1916 nr.4. (NL-WpDStvA C7116, 1916)

- 19.8 Op dienzelfde avond kwam een telegrafist van het fort Spaarndam-Noord, ongeveer om kwart voor tien, naar de officierskamer toe.
"Luitenant, Halfweg belt. Kunt u aan de telefoon komen? De overste moet u spreken!"
Ik ging naar het celletje toe.
"Hallo, hallo! Luitenant Rang."
"Luitenant, overste Groote is met een andere officier aan het spreken, kunt u even wachten?"
- 19.9 Ik wachtte eenige minuten en toen nam ik weer de hoorn op.
"Hallo, Rang. Is de overste te spreken?"
"Ja, Rang, de overste. Zeg, hoeveel manschappen heeft Spaarndam-Noord vannacht vanmorgen? Je moet onmiddellijk manschappen sturen voor de overstroomde gebieden. Je moet eenige soldaten op het fort laten blijven. Hoeveel soldaten, onderofficiers en officiers heb je?"
"Overste, dat kan ik niet precies zeggen. Kapitein Scholten regelt dat."
"Waar is kapitein Scholten? Naar huis toe?"
"Ja, overste, om 5 uur is hij weggegaan, hij komt om half 11, 11 uur terug. Ik weet het aantal manschappen niet."
- 19.10 "Kun je..." ...daar werd de deur opengesmeten.
Twee, drie soldaten en luitenant Jonker stormden het celletje in: "Luitenant Rang, Rook verzuipt."
"Hallo, hallo, ik kan u niet verstaan!", zei ik in de telefoon tot den overste.
"Eenige soldaten schreeuwen hard tegen mij!"
"Luitenant, Rook verzuipt", blerden de menschen.
"Sst, sst, wat zegt u overste?"
"Rang, kom onmiddellijk, 't is niet onze schuld!", schreeuwde de luitenant Jonker.
- 19.11 "Goed, overste, ik ga naar het bureau toe, ik zal onmiddellijk u weer opbellen."
Ik gooide de telefoon neer.
"Wat moeten jullie nou. Ik sprak met de overste!"
Luitenant Jonker vertelde de geschiedenis heel kort, misschien één minuut. Ik liep als een razende naar de brug, om Rook nog te kunnen redden...
- 19.12 Wat was er gebeurd? Ongeveer 10 uur verliet de dronken Rook het café. Hij had een aardige avond gehad, eenige soldaten van Noord speelden en dronken met hem mee. Hij sprong op zijn fiets, maar de bulderende wind gooide hem terug. De richting van zijn weg was nu tegen de wind in! Hij sprong weer op zijn rijwiel, en heel, heel langzaam, met zijn ijzersterke armen en handen reed hij weg. Hij wàs ijzersterk, die dronken sergeant!
- 19.13 Bij het hek, waar de schildwacht stond, was het plotseling zoo maar luw. De groote dijk beschutte hem voor de noordelijken orkaan. Hij reed los, zonder handen aan het stuur, naar het noorden toe. Bij een kleine bocht van den weg voelde hij wel de wind waaien, maar dat was kinderspel.

Mobilisatie Herinneringen

- 19.14 Maar aan het eind van den dijk, bij de fortbrug, loeide de wind zóó erg. Hij viel om, naar het hek van de fortbrug en zijn nieuwe kepi viel af en woei in de ijskoude gracht. Hij liet zijn fiets maar liggen en greep met zijn roodbehaarde handen de leuning van de brug vast. Hij murmelde met zijn dronken stem: "Vier gulden vijf en zeventig, vier gulden vijf en zeventig, dat zijn honderd borreltjes, vier gulden vijf en zeventig."



Het militaire hoofddeksel 'kepi' of 'kepie' kende verschillende modellen. Het werd tot 1940 in het Nederlandse leger gedragen door officieren en door lagere manschappen als deel van het verloftuig. (NL-WpDStvA C9220, 2019)

- 19.15 "Schildwacht, maakt de pont los, ik ga de drenkeling redden –hik-"
"Dat gaat niet, sergeant", zei de schildwacht, "'t is een woedende orkaan! Kunt u terug roeien? Of varen met een boom? U verzuipt zelf! Ook is de pont niet goed. Niet doen!"
De wachtcommandant Kaptein kwam er bij.
"Rook, dat gaat niet! Morgen ochtend kunnen wij je pet vinden, vannacht niet!"
"Zoo. Vier gulden vijf en zeventig. Geef jij mij maar vier gulden vijf en zeventig! Ik ga mijn pet halen!"
De wachtcommandant deed groote moeite, maar Rook, de dronken Rook, was halsstarrig.
"Zeg", zei sergeant Kaptein, "haal de luitenant even. Die kan hem wel tot andere gedachten brengen. Ik niet!"
- 19.16 Luitenant Jonker kwam nu bij de brug. Rook had zich van de arm van Kaptein losgemaakt en sprong van de leuning van de brug op de pont. Die bestond uit eenige planken en twee tonnen. Hij begon de ketting los te maken, hij zou dobberen op de kokende baren!
"Rook", schreeuwde Jonker hem toe, "Rook, kom eraf!"
"Vier vijf en negentig, vier vijf en zeventig", hakkelde hij, "ik zal die vijf gulden terugbrengen!"
Toen liep Jonker, ten einde raad, en eenige soldaten, naar het telefooncelletje. In die halve minuut van het kamertje tot de brug, vertelde Jonker dat hij niets over Rook te zeggen had.
"Jij bent fortcommandant, jij bent luitenant van zijn wapen!"
"Maar ik ben tien jaar jonger dan jij!", zei ik, "lekkere jongen, ik moet dat opknappen!"
- 19.17 Ik leunde over de leuning van de brug en zag vaag Rook aan de ketting sjoeren.
"Rook, Rook, wie ben ik", daverde het door de lucht.
"Luitenant Rang."
"Weet je wel, dat ik fortcommandant ben?"
"Ja zeker", zei Rook.
"Dus je weet het goed. Luister nou! Rook, ga van de pont af!"
"Dat is de eerste keer", zei Rook.
Hij kende, die leelijke kerel, de dienstregels wèl. Als ze voor de derde keer dienst weigeren, dan zijn ze muiters, dan gaat het militair gerecht hen straffen!

Mobilisatie Herinneringen

- 19.18 Ik kóókte van woede. Moest ik voor dien zuiplap de commando's drie maal herhalen? Misschien gaf Rook voor de derde keer toe. Dan zou hij wel gestraft worden door den kapitein, maar niet erger. Maar als hij niet toegaf, dan moest Rook in de gevangenis gaan en gedegradeerd worden. Het lieve leventje van vannacht zou erger worden. Plotseling deed ik een noodsprong. Ik maalde niet over den dronkenlap, nòch over de dienstvoorschriften. Er waren vast dertig soldaten op de brug. Ik zag drie, vier trouwe soldaten naast mij staan, bij hen kon ik een potje breken!
- 19.19 “Giels, Van Nierop”, spring op de pont en gooi dien dronken sergeant naar boven, op den weg. Even wachten!”
“Goed luitenant!”
“De Lange, houd jij de ketting vast!”
In drie seconden was het gebeurd. Twee soldaten sprongen op de pont, met hun sterke armen hielden ze Rook vast en gooiden hem op de brug. Zóó maar!
- 19.20 Met een razende gil vloog Rook mij te lijf om met een getrokken mes mij de keel af te snijden! Maar ik was óók niet voor de poes. Ik gaf hem met mijn vuist zóó’n oplawaai, dat hij op den grond viel.
“Soldaten, Kapitein, breng hem in het cachot!”¹, bulderde ik. Maar dat ging niet zoo gauw. Sommige dronken soldaten, die met Rook in het cafeetje hadden zitten te drinken, verzetten zich. En wel tegen de gewone soldaten die het commando van den luitenant zouden volvoeren.
’t Was plotseling een veldslag. Jonker vluchtte naar zijn kamer, die moest er niets mee te maken hebben.
- 19.21 “Luitenant”, zei sergeant Kapitein, toen hij hem eindelijk in den arm had met eenige soldaten, “het cachot is o zoo gauw vernield. Rook is buiten zinnen, hij vernielt de deur!”
“Goed”, zei ik, “De Lange en Nierop neem vier zware juffers”¹ om een staketsel”² voor de deur te maken.”
- 19.22 De gewone soldaten deden hun plicht. Zij gaven een dronkenlap een muilpeer”¹.
Anderen gingen naar hun kamer toe, want Kapitein en De Roos (die ook op het fort gearriveerd was) zeiden:
“Jongens, jongens, daar gaat wat gebeuren: 14 dagen cachot! Ga alsjeblieft naar je kamer.”
Met handen en voeten gebonden werd Rook, die zich wéér verzettede, naar het cachot gebracht. De timmerlui maakten voor de deur een stevig staketsel, met zware juffersen planken.
- 19.23 Ik ging eindelijk naar het bureau. Sergeant De Roos was er al en die wist van het groote kabaal van de dronken Rook. Ik vroeg hem onmiddellijk, hoeveel manschappen ze konden afstaan, om de dijken van de overstroomde landen te verbeteren. Hij dacht 30 man, met 1 sergeant en 2 korporaals. De leiding moest een luitenant of een vaandrig hebben. Want op Spaarndam Noord was in die dagen een vaandrig van de artillerie, Eringa, een oude kennis van de eerste dienstdag van mij.
- ¹ Vermoedelijk Izaak van Nierop (Amsterdam 1889-idem 1963). Hij werd in maart 1909 ingelijfd bij het 7e Regiment Infanterie (7RI) in Amsterdam en ging in januari 1910 met groot verlof. Met de mobilisatie kwam hij weer op, zonder bekende overplaatsingen tot 1 augustus 1916. Per die datum werd hij overgeplaatst naar het 23e Bataljon Landweer Infanterie (23LWI), waarvan compagnieën waren ingedeeld op Fort benoorden Spaarndam. In november 1916 ging hij met klein verlof, in 1919 met groot verlof wegens demobilisatie en werd in 1921 uit de dienst ontslagen. Op zijn bevolkingsregisterkaart staat 'Landstorm' gestempeld. Rang noemt hem ten tijde van de watersnoodramp in januari 1916 en toen zat Van Nierop nog niet bij 23LWI. Inzage in zijn controlelijst zou wellicht meer duidelijkheid verschaffen. Vooralsnog is deze Van Nierop de persoon die qua leeftijd en eenheid het best past bij het verhaal van Rang. In 1930 trouwde de Joodse Izaak van Nierop met de niet-Joodse Catharina Margaretha Christina Vlugt. Tijdens de oorlog was hij van april tot juli 1943 in Kamp Westerbork maar werd ontslagen, mogelijk vanwege zijn gemengde huwelijk. Op 15 maart 1944 werd hij door de jodenjager Oude-Wolbers aan de politie overhandigd. Op 9 mei kwam hij wederom in het kamp waar hij, door een aanvraag voor een Sperre vanwege zijn gemengde huwelijk, niet op de eerstvolgende trein werd gezet. Na de oorlog publiceerde hij een boekwerkje met gedichten en liedjes over het kamp. Hij overleed vijf maanden na zijn vrouw in 1963. (NL-HaNA 2.13.09 inv.3723/3754; NL-AsdSAA 5182 inv.4385; NL-AsdSAA 5225 inv.6654; NL-AsdSAA 30238 inv.1133; NL-WpDStvA C10540; Kamp Westerbork, 29-03-2021)
- ² Bij de bouw van het fort was geen cachot (cel) voorzien en het staat niet in de bekende plattegronden aangegeven. Mogelijk werd een bergplaats in de poterne gebruikt of een klein lokaal in het frontgebouw zoals lokaal 1.
- ¹ De betekenis van juffers en juffersen planken kon in dit gebruik niet met voldoende zekerheid achterhaald worden. Vermoedelijk schuine planken, balken of palen.
- ² Betekenis: een versperring van houten palen.
- ¹ Betekenis: iemand een slag in het gezicht geven. Werkwoord: muilperen. Synoniemen: kaakslag, opduvel, oplawaai, hengst, peut, veeg, oorveeg, mep.

Mobilisatie Herinneringen

- 19.24 Maar in het gesprek hoorden we vreeselijk ploffen en knallen –bons-bons-bons- tienmaal, twintig maal.
“Wat is dat nou?”, vroeg ik.
Daar kwam de wachtcommandant naar het bureau.
“Wat is dat voor een lawaai?”, vroeg ik aan Kaptein, “is dat het leven van den dronken lap?”
“Ja, luitenant. Hij bombardeert de deur, twintig maal, dertig maal. Als hij moe wordt, gaat hij rusten, maar daarna slaat en trapt hij de deur!”
“Dat is ongelukkig voor de soldaten, ze moeten waarschijnlijk heel vroeg opstaan!”
- 19.25 Ik vertelde Kaptein het gesprek met den overste.
“Ik ga hem weer opbellen”, en begaf mij naar het telefooncelletje. Daar belde ik Halfweg weer.
“Hallo, Spaarndam-Noord!”
“De overste. Waar blijft Luitenant Rang nou!”
Ik nam de telefoon op.
“Overste, ik ben eindelijk klaar. Door een klein ongeval moest ik u even ophouden. Er zijn totaal 40 soldaten, 5 korporaals, 4 sergeants, 1 vaandrig, 2 luitenants en de kapitein.”
“Dat is de hééle bezetting?”
“Ja, overste!”
- 19.26 “Morgen ochtend moeten 30 soldaten van Noord, met 2 korporaals en 1 sergeant, met een detachement van Spaarndam Zuid, zich op weg begeven, om naar Waterland te gaan. Ze moeten zich eerst in Zaandam melden, daar krijgen ze een opdracht. U kunt een luitenant of een vaandrig opdragen mee te gaan, als leider. Zorg dat de bescheiden klaar zijn. Begrepen?”
“Ja, overste.”
“Als de kapitein op het fort komt, dan moet hij mij melden, of mijn commando's voor het fort dragelijk zijn. Hebt u nog wat te vragen?”
“Nee, overste.”
“Genacht, luitenant!”



Militaire inzet bij het ophogen van een dijk in het rampgebied. Het is een van de foto's in het geïllustreerde tijdschrift Het Leven jrg.1916 nr.5. (NL-WpDStvA C7118, 1916)

- 19.27 Ik ging weer naar het bureau toe. Eenige sergeanten moesten aan de manschappen mededelen, dat die en die om 4 uur moesten opstaan.
“Kunt u die 30 soldaten, 2 korporaals en 1 sergeant in onze lijst even noemen?”, vroeg ik aan sergeant De Roos.
“Een lastig karwei”, zei De Roos.
Gelukkig kwam de sergeant-majoor op het fort. Onmiddellijk was hij op de hoogte. De twee gehaaide administrateurs keken even naar de lijst der manschappen, ze haalden er dertig soldaten uit. Kaptein en De Roos moesten dat de manschappen gaan vertellen.
“Bonk, bonk, bonk”, daverde het in het fort.
“Wat is dat?”, vroeg Van der Blonk.
“Och, Rook, hé. De dronken Rook!”, zei Kaptein.
- 19.28 De sergeant-majoor nam de zakboekjes, schreef er wat in en ik teekende het. We waren ijerig bezig. Na een half uur waren we klaar en toen kwam de kapitein op het fort. Maar intusschen zei ik tegen sergeant Kaptein dat hij even naar Rook toe moest gaan. Ik dacht aan de strubbeling van morgen, als Rook gestraft moest worden. Ik brandde mij daar niet aan.
- 19.29 Na eenige minuten kwam Kaptein terug.
“Rook is moe en is nu gezeggelijk. Wat doet u, luitenant?”
“Rook moet op zijn kamer komen. Hij is niet wijzer, die zuiplap. Kaptein, je moet hem met een zoet lijntje uit het cachot bevrijden en naar zijn kamer brengen!”
Na eenige minuten gingen Kaptein en Rook langs de betonnen muur. Rook ging naar zijn bed, hij sliep als een kind!
- 19.30 Ik vertelde nu over Rook aan mijn chef, en óók van het detachement naar de verdronken landen. Kapitein Scholten was zeer tevreden.
Om 12 uur gingen alle mensen slapen, tot 4 uur. Vaandrig Eringa wilde 's avonds al heel graag met den troepen mee.

Een koninkrijk voor een dergelijk zakboekje met de aantekening van de sergeant-majoor!

Mobilisatie Herinneringen

19.31 Sliep ik al? Zou ik vijf minuten geslapen hebben? Daar klonk een hoorngechal, de reveille: "Op de hei, daar zal ik je donderen. Op de hei, daar donder ik jou!"
"O ja", dacht ik, "om half zes is het afmarsch."
Ik kleedde mij onmiddellijk aan, ging naar de warme keuken en dronk een warme kop thee. De koks waren al lang aan het werk.
Om kwart over vijven moest het detachement aantreden. Daarna, na het drinken van de thee, ging ik mij wasschen en gedeeltelijk ontbijten. De kapitein draaide zich nog lekker om, ik moest dat maar uitwerken óók.

19.32 Om 5 uur ging ik naar eenige manschappenkamers toe.
"Morgen luitenant"
"Morgen De Lange, morgen Van der Neut, ben jullie uitgeslapen?"
"Niet erg. Gelukkig dat Rook in zijn kamer kwam, gelukkig. We hebben dus maar vier en een half uur geslapen!"
"Nou ja, vanavond gaan jullie vroeg naar bed!"
"Dat zegt u, maar wat zullen wij in de Zaanstreek uithalen? Dat weten we nog niet!"
"Niet vechten. Ook niet drinken!"

19.33 Vaandrig Eringa begroette mij vóór het fort.
"Al klaar, vaandrig?"
"Ja, luitenant. Ik ben blij dat ik mee kan gaan. 't Is wat te zeggen, de arme bewoners van Waterland!"
Om kwart over vijven traden 34 manschappen aan, om half zes moesten ze in Spaarndam staan.
Ik groette ze, en ze gingen in de nog kokende storm naar het dorpje Spaarndam toe. Luitenant Van Loon van Zuid had het commando over de twee detachementen. Ik liep even mee, naar het dorpje toe, en dan keerde ik terug.

In een overzicht van de militaire bijstand bij de watersnoodramp is geen sprake van bijstand vanuit de groep Halfweg op of direct na 14 januari. Rang schrijft dat het wangedrag van Rook en het samenstellen van het detachement op de "vierde avond" plaatsvond, hetgeen 17 januari zou zijn, alhoewel die dag de hoogste windsnelheid slechts windkracht 4 was in het 22.00 uurvak. Vanaf 18 januari is er wel sprake van bijstand bij Zaandam met het ophogen van de oostelijke kade van de Nauernasche Vaart en het maken van een kistdam op de westoever van de Zaan tussen Wormerveer en Koog aan de Zaan. (NL-HaNA 2.13.70 inv.514)

19.34 "Wat moet Rook voor straf hebben?", vroeg later de kapitein aan mij. "Er zijn twee strafmaten. Als hij dienst geweigerd heeft, als hij na jouw commando zich als een beest heeft gedragen, dan kan hij voor den krijgsraad eenige maanden brommen en is hij ook gedegradeerd. Maar als jij medelijden hebt, dat wil zeggen dat hij op behoorlijke wijze zijn groot leedwezen uitdrukt, dan kunnen wij zelf de strafmaat bepalen. Misschien een week politiekamer. Wat denk jij ervan? Is het zoo erg geweest?"
"Vreeselijk, vooral in de ongewone drukte van het afreizen van het detachement!"

19.35 "Maar hoe is het mogelijk, dat jij den moed had, om hem op zijn kamer te laten. Dat is voor mij een raadsel!"
"Ja, dat begrijp ik óók niet! Intusschen zijn alle soldaten vol lof over de houding der officieren, alléén daardoor!"
"Dat is een gáve, Rang, dat moet je méér doen! Maar moet Rook persoonlijk naar jou toekomen?"
"Ik zou zeggen: ja. Als hij werkelijk schuld belijdt, dan zouden we het geval als een dronkemansgrap kunnen beschouwen. Dus hij komt?"
"Best, ik zal hem sturen."
"Maar alleen. Met luitenant Jonker niet, en ook niet met u (vergeef me). Ik weet wel, wat u een groot ontzag hebt. Maar nu alléén."

19.36 Na eenige minuten kwam Rook in de officierskamer, met hangende pootjes. Geheel verslagen, hij dorst den luitenant niet aanzien.
Hij stamelde wat "vergeef mij, ik weet nu wel dat het misdadig is, maar gisteravond niet."
"Rook, wat kan je met dien afschuwelijken drank een ongelukken maken! Kún je de drank niet afschaffen, vóóral voor jòu en je vrouw?"
"Ik zal mijn best doen. Maar moet ik gedegradeerd worden?"
"Ik zal met den kapitein spreken. Als je de drank laat staan, dan kun je nog eenige maanden voor je groot verlof nuttig zijn als fourier. Ik zal óók mijn best doen!"
Hij straalde van geluk: "Dank u wel, dank u wel!"
Hij is niet gedegradeerd. Hij kreeg 10 dagen politiekamer, door een bespreking van den kapitein en dezen luitenant. Dat is het ware verhaal van vier gulden vijf en zeventig!

Helaas is het niet gelukt om de identiteit van Rook betrouwbaar vast te stellen.

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 20. Groepsstafkwartier Halfweg II

20.1 Ongeval en bijnamen

- 20.1.1 Ik werkte weer onder kapitein Eijken, en er was een doodelijk ongeval gebeurd met een eerste luitenant van fort Penningsveer, een kwartiertje ten noorden van Liebrug. Hij werd door een auto zóó hard aangereden, toen hij van de hoge brug over de Haarlemmertrekvaart vliegensvlug reed, dat hij zijn stuur niet kon houden. Zoodat hij met een gapende wond aan zijn hoofd op de straat lag. Na eenige uren was hij overleden.
Hij was een dikke vent. Hij verbood niet zoo graag, wél was hij een luitenant die goed voor het eten was. De soldaten noemden hem "Mina", een keukenprinses.

Het betreft Reserve-Eerste-Luitenant Jacobus van Vonderen (Schiedam 1873-Haarlem 1917). Hij werd op 29 januari 1917 aangereden doch niet door een auto: "Juist wilde hij van de Liedeburg afkomende, de baan van de Electriche tram oversteken, toen er een tram uit de richting Amsterdam aankwam. Hij rekende nog wel den tijd te hebben den weg te kunnen overkomen en dit zou ook gelukt zijn, ware niet op het zelfde oogenblik een tram uit de tegengestelde richting gekomen."

Hij werd nog in het nabijgelegen Fort bij de Liebrug verpleegd, maar naar Haarlem overgebracht waar hij drie dagen later overleed. (KB Delpher Het nieuws van den dag, 30-01-1917; NL-HaNA 2.13.04 inv.759)

20.1.2



1e Luitenant Van Vonderen, commandant van het vak Vijfhuizen, tussen andere officieren van de Artillerie buiten de Forten in de Groep Halfweg. (StvA Album p.78, 1915-1916)

- 20.1.3 In dien tijd kregen wij één of twee dagen per week een auto van de burgers. We konden met die auto naar de forten gaan, van het Groepsstafkwartier af.
Voor lezers, die geen verstand hebben voor de legerafdelingen kan ik alleen zeggen, dat de Stelling van Amsterdam uit ongeveer 10 groepen bestaat. Één der groepen was Halfweg. Verder, dat de staf van een legeronderdeel de verzameling van officieren zijn, die de lakens hebben uit te deelen in dat onderdeel.
- 20.1.4 De Staf van de Groep Halfweg bestond eerst uit de groepscommandant, Luitenant-Kolonel (of overste) Grootte, de eerst toegevoegde artilleriecommandant, de Kapitein Eijken, en de eerst toegevoegde genie-commandant, Kapitein Doorman¹.
Natuurlijk hadden ze eenige luitnants in hun bureau werkzaam. De luitenant-adjutant (in mijn tijd waren dat Bienfait² en Ter Veen), de tweede toegevoegde artilleriecommandant (bijvoorbeeld de eerste luitenant Schell, luitenant Rang enz.) en een vaandrig of eerste luitenant der Genie.

¹ Vermoedelijk Willem Hendrik Carel Doorman (Amsterdam 1870-Soest 1945). In 1886 begon hij als cadet bij het Wapen der Genie aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. In 1890 werd hij Tweede-Luitenant en in 1895 Eerste-Luitenant. In 1899 werd hij op verzoek op non-activiteit geplaatst, dat zou duren tot zijn eervol ontslag in 1902.

44 Jaar oud meldde hij zich bij de mobilisatie in 1914 aan en werd tijdelijk Reserve-Eerste-Luitenant. In zijn stamboek staat in potlood "Stelling van Amsterdam?" vermeld. Een jaar later werd hij Reserve-Kapitein. In december 1918 ging hij met klein verlof om in februari 1919 nogmaals eervol ontslagen te worden. (NL-HaNA 2.13.04 inv.741)

² Vermoedelijk Jacques Louis Bienfait (Amsterdam 1895-idem 1954). Hij kwam in 1913 vrijwillig in dienst als adspirant-vaandrig bij het 2e Regiment Vestingartillerie. Als burger werd hij scheikundig ingenieur.
Bij de mobilisatie was hij Vaandrig maar werd in 1915 bevorderd tot Reserve-Tweede-Luitenant. Gedurende de periode 1916-1918 kwam hij drie keer 4 tot 20 dagen terug. Per 1 december 1919 volgde groot verlof en in 1920 werd hem eervol ontslag verleend. (NL-HaNA 2.13.04 inv.768; NL-ArdSAA 30238, inv.66)

Mobilisatie Herinneringen

- 20.1.5 Dus we kregen één of twee maal per week een auto om dienstreizen te maken. Op den terugweg van het fort Vijfhuizen naar Halfweg bespraken Kapitein Eijken en ik het tragisch ongeval.
"Weet U wel, dat die ongelukkige luitenant een bijnaam had? De soldaten noemden hem "Mina".
"Wat zeg je daar? Een bijnaam?"
"Kapitein, de Hollandse soldaten, de Hollandse arbeiders, de Hollandse scholieren geven hun chefs altijd bijnamen. Mina was een gewone bijnaam."
"Dat wist ik niet. Kun je voorbeelden geven?"
"Natuurlijk. Ik zal veel bijnamen noemen. Onze directeur, van onze Kweekschool, heette Bijleveld. De jongens noemden hem de Baas, of de Ouwe."
"Maar dát ken ik. De baas is altijd de bijnaam van een chef geweest!"
- 20.1.6 "Maar een andere leeraar heette Kaas, zijn eigenlijke naam was Bremer! Ik ken hem niet anders dan "De Kaas". Toen we een rijtje moesten opzeggen van Hollandsche woorden uit het Latijn overgenomen, kende een meisje eenige woorden niet. Toen vroeg de Baas: "Hoe heet jullie leeraar?" Hij bedoelde dominee Sikkel, die gaf toevallig les in het nabijzijnde lokaal. Maar Martha Oldeboom zei "Kaas"! "Dat begrijp ik niet", zei Bijleveld met een verwrongen gezicht, "Kaas! O, dat is een ander woord uit het Latijn", ja, ja. Maar hoe heet die leeraar?"
"Sikkel", zei Martha prompt. ^{* Caseus.}
- 20.1.7 Ik zal andere namen noemen. Misschien kent u de naam Sluis en Groot wel, één van de bekende zaadhandels in Enkhuizen. Sluis heette Nanne, de eerste Groot heette ook Nanne, de tweede Groot heette Simon. Maar de tweede Groot noemden ze allemaal "Oome Snor"
Mijn oom, Sijbrand Rang, heette Bibam Peuje, een kreet van dien kleine jongen. Hij vroeg: "Bibam Peuje", dat beteekent: "Mag Sijbrand spelen". Hij heet altijd, altijd Bibam Peuje. Mijn Amelandse vriendje heette Ote-Jan, want die Jan Bakker woonde bij zijn grootmoeder. De Amelanders noemen grootmoeder "ote", dus hij heette "Ote-Jan". Ik kan veel meer bijnamen noemen."
- 20.1.8 "Merkwaardig, Rang. Heb ik een bijnaam? Ja?"
"Ja, kapitein", zei ik, na eenige ogenblikken zwijgen. Toen dacht ik: "Ik zal hem óók dat liedje laten horen in de legerplaats van Oldebroek".
"U heet Teldrie".
"Teldrie! War betekent dat?"
Ik verklaarde de bijnaam, over de meester-geweermaker, over den eersten luitenant. Toen zong ik:
"Tel drie, wat is het een kreng,
Tel drie, wat is het een kreng,
Hij vergalt ons heele leven!
Tel drie, die is een kreng.
Tel drie, die is een kreng.
Ik word bang als ik je zie."
De kapitein zweeg, een náár zwijgen.
Wat heb ik gedaan, vroeg ik me af.
Zie tekst 3.3.13.

20.2 Spaansche Griep

- 20.2.1 In 1918 brak een ellendige ziekte uit in Europa. Alle volken hadden meer dan genoeg geleden van den Duitschen oorlog. De landen om de Middellandsche Zee kregen éérs de epidemie van de Spaansche Griep¹. Na drie of vier maanden kwam Nederland aan de beurt. De sterkste kerels kregen griep, met heel hoogen koorts. Na één of twee dagen kregen ze longontsteking. In dien tijd was longontsteking bijna doodelijk. Duizenden, duizenden Nederlanders stierven daaraan. In den tijd van longontsteking, heerschte ook de nekkrimp² waaraan mijn zwijgende vriend Roelof Postma bezweken is.
- ¹ De Spaanse griep was een wereldwijde pandemie gedurende de jaren 1918-1920. Wereldwijd kwamen naar schatting 20 tot 100 miljoen mensen om het leven. De helft van de 6,6 miljoen Nederlanders werd ziek en volgens het CBS zijn er 38.000 aan overleden, bijna zes op de 1.000 inwoners.
- ² Hersenvliesontsteking.

Mobilisatie Herinneringen

20.2.2 Sommige forten hadden geen zieken, maar Penningsveer had de griep ellendig. Honderd man lag op zijn stroozak en eenige soldaten stierven, heel erg. Toen was er een luitenant Roosjen¹ op het fort. Er waren meer officieren, de helft was ziek. Kapitein Schell was toevallig vrij. Luitenant Roosjen was gelukkig gezond, die was toen fortcommandant, misschien voor dien dagen. Hij was de broer van het latere Tweede Kamerlid² van de A. R. partij³. Er waren vijf of zes broers, bijna allen zijn door ziekte omgekomen, heel naar⁴. Een andere broer was mijn collega in het Nederlandsch op het Gereformeerd Gymnasium⁵. Ik vertel het als een merkwaardig symptoom. Alle luitenanten waren als de dood voor de Spaansche Griep, ze dachten alléén aan de gevreesde ziekte. Ze sliepen in, in de gedachte van de nare griep. Ze dachten alléén aan longontsteking.

¹ *Vermeedelijk Simon Roosjen (Aalsmeer 1890-Groningen 1936). Hij was op 18 oktober 1909 wegens broederdienst vrijgesteld van de militieplicht. Hierna moet hij vrijwillig of verplicht bij de Landstorm zijn gegaan. In de krant 'Het nieuws van den dag' van 1 juli 1921 wordt hij genoemd als hoogste schutter bij Landstorm Kringschietwedstrijden in mei en juni o.l.v. K.L. Schell. Op 20 december 1917 had hij de rang van 2e Luitenant en werd in dienst genomen als Landstormplichtig Officier der Artillerie. In de Officiersboekjes 1918-1920 staat hij als zodanig genoemd. (NMM Officiersnamen; KB Delpher Het nieuws van den dag, 1-7 -1921)*

² *Anton Bernard Roosjen (Aalsmeer 1894-Amsterdam 1978). Hij werd in 1914 ingelijfd bij het 7e Regiment Infanterie en werd in 1915 Korporaal. In december 1917 kreeg hij gewoon verlof. Van 1937 tot 1963 was hij lid van de Tweede Kamer. Door de Duitse bezetter van 1940-1944 gegijzeld in Buchenwald, Haaren en Sint-Michielsgestel. (Parlement.com; NL-HaNA 2.13.09 inv.3731)*

³ *Anti-Revolutionaire Partij (ARP), opgericht in 1879. In 1980 opgegaan in het Christen-Democratisch Appèl (CDA).*

⁴ *Gegevens van één dochter en tien zonen zijn achterhaald, zeven daarvan zijn tussen 1935 en 1946 overleden, 32 tot 58 jaar oud. Oorzaak onbekend maar waarschijnlijk niet de Spaanse Griep. Vijf van hen waren voor militaire dienst afgekeurd. (CBG; NL-HaNA 2.13.04 inv.749; NL-HaNA 2.13.09 inv.3731)*

⁵ *In navolging van hun vader, die hoofdonderwijzer in Aalsmeer was, waren er meerdere broers onderwijzer of schoolhoofd. Simon Roosjen (Aalsmeer 1890-Groningen 1936) was van 1920-1921 docent Nederlands aan het Gereformeerd Gymnasium, voordat Rang er in 1923 docent werd. Hij was vrijgesteld voor de militieplicht wegens broederdienst, maar was Landstormplichtig in 1917 en werd 2e Luitenant. (NL-AsdSAA 5422 inv.1239; NMM Officiersnamen; Gymn. 1889 -1964 doc.nr.57)*

20.2.3 Toevallig moesten wij, majoor Brewer en ik, op het fort zijn. De schildwacht zei, dat het fort besmet was! Ongehoord! "Blijft u niet liever buiten, meneer Rang?", vroeg de majoor. "Ik ga natuurlijk mee, majoor", antwoordde ik hem. Wij kwamen in de officierskamer. Roosjen en eenige officieren waren aan het spelen! Roosjen had een raadsel op een schoolbord geschreven.
"De graaf, de graaf van Luxemburg,
Heeft al zijn geld versnoept, snoept, snoept;
De graaf, de graaf van Luxemburg,
Heeft al zijn geld versnoept" enz.
Zij behandelden dat als een kruiswoordpuzzel. Daar kwamen nog eenige zinnen achter: die arme graaf stierf aan de Spaanschen Griep. Wij lachten zuurzoet, om die onbenulligheid.
"Het is geen klucht. Dat is ons leven!", riep Roosjen.
Ziet u wel, dat hij over zijn theewater was?

20.3 Politiebureau Amsterdam

Mobilisatie Herinneringen

- 20.3.1 In dien tijd, toen majoor Brewer nog in Amsterdam woonde, heb ik een zonderling avontuur beleefd. En wel een inspectie aan het politiebureau op de Admiraal de Ruijterweg, als officier van wapening.
- Ik was om half tien met de Haarlemsche tram naar Sloterdijk gereden, met mijn meester-geweermaker, een korporaal van ongeveer 25 jaar. Wij stapten uit op het gevaarlijke kruispunt van den Haarlemmerweg en de Ruijterweg. Er waren nog eenige wegen die naar het kruispunt toe lagen, dus er was altijd gevaar.
- We liepen de De Ruijterweg op, en zie daar, daar kwam mijn chef aan! Dus hij woonde in één der eerste straten in het uiterste puntje van Amsterdam West. Ik weet niet meer, welke straat dat was.
- "Meneer Rang, bent u al op weg? 't Is voor mij heel vroeg, een oud man!"
- "Ja, majoor, maar ik moet noodig de pistolen nakijken op het Politiebureau!"
- Ik ging verder, de majoor moest met de tram mee.
- 20.3.2 Ik heb voor eenige regels over Amsterdam West gesproken. Maar die naam was toen nog niet uitgevonden. De Admiraal de Ruijterweg was een deel van de gemeente Sloten. Ik vermoed dat als de tram Amsterdam bereikte, dan overschreed hij of de Waterweg naar Rotterdam (de Sloterkade) of een smal slootje dat De Ruyterkade Ruijterkade kruiste vlak bij de zaak van de horlogier Engbersen.
- 20.3.3 Ds. Winckel was predikant van Sloterdijk. Zijn kleine kerkbode heette de Sloterdijsche Kerkbode. Sloterdijk was toen een deel van de gemeente Sloten. Amsterdam Zuid heette toen nog Overtoom. De kerkbode van ds. Van Dijken, van dr. Geelkerken, heette nog de Overtoomsche Kerkbode. Dat gedeelte van Groot Amsterdam was heel wat belangrijker geworden dan het hoofdplaatsje van de burgerlijke gemeente Sloten. Later is een groot deel van Sloten bij de hoofdstad gevoegd.
- Dus het politiebureau was het eigenlijke bureau van Sloterdijk. Het politiebureau is nu het bureau van een groot rayon van Amsterdam West. Toevallig zit nu in 1951, 52, mijn zwager Hobo als brigadier op de Ruijterweg.
- 20.3.4 Ik had aan het hoofd geschreven dat ik, de officier van Wapening van een klein deeltje van de Stelling van Amsterdam, inspectie ging houden over de rijkswapens van het politiepersoneel. Ik dacht, dat de commissaris of de brigadier er iets van wist.
- De eerste beginselen waren: de wapenen moesten ontladen zijn en moesten op een behoorlijke plek, een bed, een tafel, een kastje liggen. Zóó, dat de Officier van Wapening en zijn meester-geweermaker terstond de wapens kon bezichtigen. Maar toen wij in het politiebureau kwamen, was er geen chef. We hadden precies de tijd afgesproken!
- Dat was de eerste fout. Ze dachten dat er niets te gebeuren viel. De brigadier maakte een ronde, asjeblieft!
- 20.3.5 Wat moest ik doen? Morgen terugkomen? Maar den volgenden dag was het precies hetzelfde.
- Moest ik een proces verbaal maken? Dat schrijven moest ik aan Hoofd Sectie IV zenden. Verder ging het naar de Commandant van de Stelling en naar den burgemeester van Sloten. Eindelijk kwam het, na eenige weken, op het politiebureau! Wat schoot ik daarmee op!
- Ik móést de wapens zien, en onmiddellijk. Als er verroeste wapens waren, dan kon ik schelden. Een verzuim was niet zoo belangrijk als een misdaad! En een misdaad was het, als de agenten de wapens lieten verroesten. Dus ik sprak even met mijn meester-geweermaker, die zei ook dat we maar inspectie moesten maken.

Het politiebureau was gevestigd aan de Admiraal De Ruijterweg 226. Het gebouw is gewijzigd maar bestaat nog.

Mobilisatie Herinneringen

20.3.6 "Wie is de plaatsvervanger van den commissaris, of den brigadier", vroeg ik.
"Ik moet de boodschappen overbrengen", zei een oud-politieagent. "Maar ik ben geen brigadier, ik ben maar een gewone hoofdagent."
"Goed, ik zal mijn rapport over de bevindingen aan het Hoofd van het Bureau sturen. Ik zal één afschrift aan den Generaal van Amsterdam¹ zenden."
Ik dacht wéér na. Wat moest ik nú doen.
"Zijn de wapens op de tafels gelegd?"
"Daar weet ik niets van", zei de ouwe diender.
"Dus ik moet maar zoeken?", vroeg ik, ontevreden.
"Gaat uw gang maar, ik weet er niets van!"

¹ Hiermee zal hij de Stellingcommandant bedoelen, maar via het eerder genoemde Hoofd Sectie IV.

20.3.7 We zochten, we zochten. Er moesten negen pistolen wezen. Twee waren op straat, die hadden de agenten mee die straatdienst hadden. Twee waren op het bureau, van agenten binnen. Vier waren thuis, van agenten die vrij waren. Één had de brigadier mee, die de ronde deed. Eigenlijk konden wij alleen twee pistolen controleren! Gelukkig was er één vrucht op mijn schrijven, aangezien eenige politieagenten hun wapens niet naar hun huis hadden gebracht. Neen, ze hingen aan de kapstokken van de uniformen. Dus we konden zeven pistolen inspecteren.

20.3.8 Twee waren uitstekend verzorgd, die waren van agenten die voor hun nummer in dienst waren geweest. Ze waren matig vet en schoon. De andere waren gemeen vuil. Toen ik door de loop van een der vuile pistolen keek, zaten er kogels in! Gewoonlijk liet de officier van wapening de gangen 'doorschieten'. De wapens waren dan natuurlijk ongeladen. Als ik de gewone tactiek volgde, dan was ik doorschoten! Gelukkig weer was ik voorzichtig geworden, ik schóót niet!
Ik heb een proces verbaal opgemaakt, dat klonk als een klok. Maar, ik heb er nooit iets van gehoord. Dát was de politie!

20.4 Heibel op Penningsveer

20.4.1 Het laatste bedrijf was de vrede stichting door majoor Brewer op het fort Penningsveer. Kapitein Schell¹, die ik op Halfweg aangetroffen had toen ik voor de eerste keer naar het G.S.K. geroepen werd, was fortcommandant van Penningsveer geworden. Dat was in het jaar 1918.
Ik begreep niet heelemaal of hij op zijn plaats was. Hij was eerste luitenant geweest, aan den luitenant had ik niets. Misschien had hij mij weer geroepen naar Halfweg. Als dat waar is, dan is het een streep aan de balk van zijn verdiensten!!
Zou nu de nieuwe kapitein Schell fortcommandant moeten wezen van het groote fort!? Maar ik zweeg daarover, ik zou mijn ruiten niet inslaan om kwaad van officieren te zeggen, die hooger waren dan ik, in rang.

¹ Vermoedelijk Karel Lodewijk Schell (Nieuwer-Amstel 1881-Amsterdam 1936). Hij kwam in 1899 vrijwillig in dienst als adspirant-Vaandrig bij het 1e Regiment Vestingartillerie (Utrecht en Zwolle). Als burger was hij kantoorbediende bij een incassobank.
Tot 1914 kwam hij regelmatig terug voor de dienst en doorliep de nodige Reserve-rangen. In 1908 was hij Reserve-Eerste-Luitenant en werd overgeplaatst naar het 2e Regiment Vestingartillerie, waarbij hij in 1914 gemobiliseerd werd.
In februari 1918 werd hij benoemd tot Reserve-Kapitein, het jaar en de rang wanneer Rang hem leerde kennen als commandant Fort bij Penningsveer. In 1922 ging hij met een reorganisatie over naar het Korps Luchtdoelartillerie.
Pas op 9 mei 1923 ging hij met groot verlof en dat betekent dat hij "8 jaar 9 maanden 9 dagen onafgebroken in dienst" was geweest.
In 1935 werd hij geplaatst bij den Staf der Artillerie met bestemming voor de Vesting Holland. Hetzelfde jaar zou hij zijn hoogste rang van Reserve-Luitenant-Kolonel bereiken. (NL-HaNA 2.13.04 inv.763)

20.4.2 Maar op het fort was nog een andere officier, die ik ongeveer kende. Hij was in 1913 bij het Reserve-Kader gekomen, in Amsterdam. Hij heette Schollenkamp² of zoo.
De andere officieren, sergeanten, haatten hem. Werkelijk waar. Hij was absoluut niet dom, maar ontzaglijk eigenwijs. Hij kon zijn reglementen opdreunen, hij had een best verstand. Maar hij kon niet goed beslissen, waarom dat, zei hij, waarom dit.
Het volgende korporaalsexamen droop hij als een baksteen. Hij kon zich niet realiseren wat de beste wijze van doen was. Ik hoorde dat, maar lette niet op hem.
Na vier jaren kwam hij in onze groep, als luitenant, en hij werd ingedeeld op Penningsveer. Wij hoorden niets meer van Schollenkamp, hij was een gewone officier.

² Deze achternaam bestaat niet.

Mobilisatie Herinneringen

- 20.4.3 Maar toen ik op een goeien middag naar de forten ging, ontmoette ik mijn ouwen kennis. Wij praatten met elkaar en toen kwam uit zijn overspannen gemoed een scheldpartij over zijn chef, kapitein Schell. Mijn ooren liepen er van over. Hij was gemeen. Hij stal. Hij liet een deel van het voedsel naar zijn huis brengen. Hij gaf hem, Schollenkamp, geen behoorlijke kamer. Hij schold hem uit. En meer van dat. Schell moest dat wel anders doen tegen mij, die óók reserve-luitenant was.



Een luchtfoto van het Fort bij Penningsveer, met de weg naar Haarlem over de inundatiewerken in De Liede. (René Ros, 2013)

- 20.4.4 Ik kwam naar het G.S.K. toe en vertelde dat de toestand op Penningsveer niet goed was. De officieren hadden hooggaande ruzie. Ik vertelde sommige dingen aan mijn goeien chef. Hij wilde daar meer van horen en ik sprak trouwhartig mijn hart uit. Den volgende morgen was majoor Brewer niet op het G.S. K. 's middags ook niet. Den volgende dag kwam hij weer terug. Hij teekende de stukken, hij was absoluut gewoon.
- 20.4.5 Maar 's middags moest ik toevallig naar de forten toe. Alle officieren en sergeanten spraken over de goedmoedige strafoefening, die mijn majoor aangericht had. De officieren van Penningsveer en mijn majoor hadden den geheelen dag gesproken over de verhouding op het fort. Om 4 uur was de bespreking afgelopen. De luitenant Schollekamp bood zijn hartelijke excuses aan, aan den kapitein Schell. De verhouding was weer uitstekend. Is het niet een blijspel, die militaire dienst onder mijn goeien chef?
- 20.4.6 We kunnen kort zijn met mijn láátste opmerking. Ik was na een jaar leeraar geworden. En ziedaar, in de Johannes Vermeerstraat zag ik den majoor Brewer aankomen. Ik groette hem eerbiedig. Hij zei: "ik heb garnalen in mijn hoofd. We hebben een half jaar op Halfweg gewerkt en ik weet uw náám niet meer. Ik heb garnalen in mijn hoofd!" Ik zei mijn naam. Wij scheidden. Anders niets.

20.5 Logeren op Spaarndam-Zuid

- 20.5.1 Na een half uurtje ben je in de omgeving van het fort Penningsveer. Ik heb wel meer dan twee jaren gediend op het fort Noord, maar nooit op andere forten. Toch ben ik in alle andere forten wél door dienstzaken geweest.
- 20.5.2 Op Spaarndam-Zuid moest ik één avond logeeren, toen de luitenant Van Loon^{*} toevallig een vraag kreeg van zijn ouden vriend Prins Hendrik der Nederlanden, de Hertog van Mecklenburg en de gemaal van de jonge koningin Wilhelmina. Die luitenant was al jaren bevriend met het Vorstelijk Huis. De naam Van Loon wist elk Nederlander. Hij had uitgestrekte landgoederen in Luxemburg, en heel gek, in Noord-Holland. De groote duinstreken bij Callandsoog en Petten behoorden aan die familie. Het groote meer, bijvoorbeeld, in de duinen, het Zwanewater, lag in hun bezittingen. Jonker Van Loon zou op een avond op het fort 'passen', de andere officieren waren naar huis. Maar toen kwam er toevallig een auto langs, langs den Slaperdijk. De inzittende was de Prins, hij vroeg hem om mee te rijden! De vriendschap met een vorstelijk persoon is óók een gebod.

^{*} Vermoedelijk Jhr.Mr. Louis Charles van Loon (Heemstede 1891-Amsterdam 1955). Van de 20 officieren met die achternaam in de stamboeken van officieren zijn er vier die qua leeftijd en rang overeenkomen met de summiere beschrijving van Rang. Van hen is er slechts één een jonkheer.

In 1911 werd hij ingedeeld als loteling bij het 4e Regiment Vestingartillerie maar kreeg uitstel van eerste oefening. Ondertussen werd hij overgeplaatst als adspirant-Kornet (Reservekader?) en was van februari tot en met september 1912 in werkelijke dienst. In december van dat jaar werd hij benoemd tot Reserve-Tweede-Luitenant. Met de mobilisatie kwam hij op en werd in 1916 benoemd tot Reserve-Eerste-Luitenant. Op 15 november 1918 ging hij met klein verlof en werd december 1919 gedemobiliseerd middels groot verlof. In 1923 vroeg en kreeg hij eervol ontslag. Door een "noodlottig ongeval" overleed hij op 63-jarige leeftijd. Hij was toen werkzaam bij N.V. Vischhandel Reederij en IJsfabriek voorheen Frank Vrolijk. (NL-HaNA 2.13.04 inv.765)

Mobilisatie Herinneringen

20.5.3 Toen verzocht luitenant Van Loon aan één der luitenanten van Noord, zijn wacht waar te nemen. Ik kwam dus, er was nóg een luitenant op het fort Noord.
Een merkwaardig maal liet hij mij voorzetten; alléén vleesch en visch! Eten die hofdignitarissen niet een gerecht met zetmeel? Geen aardappelen en geen pudding, alléén eiwit?

20.5.4 Op het fort Liebrug kwam ik telkens, als ik naar de conducteur van de artillerie van het vak Liede een boodschap moest brengen. Maar hij zat altijd in zijn werkhokje boven de materieel loods, daar ontving hij mij.
Toen sergeant Dijkstra¹, één der trouwsten van het Groepsstafkwartier, weg ging werd hij waarnemend conducteur op Liebrug. Daar heb ik graag veel keeren een kopje thee gedronken, want zijn vrouw en kleine kinderen huisden in den woning van den conducteur. Het stond vlak bij den spoorweg, met donderend lawaai reed de trein altijd over de grote stalen brug over de Liede.

¹ Vermoedelijk J. Dijkstra die Conducteur der Artillerie 3e klasse was en in 1924 wachter op hetzelfde Fort bij de Liebrug werd. Hij bleef dat tot zijn eervol ontslag in 1932. Helaas kon hij niet via bijvoorbeeld bevolkingsregistergegevens geïdentificeerd worden. (KCW Fortwachters)

20.6 Gedichten over Halfweg

20.6.1 Als ik nu mijn schriften nakijk, waarin ik de gedichten van mijn diensttijd opgeschreven heb, dan ziet men als plaats van herkomst, wél Amsterdam, wél Assendelft, wél Spaarndam (dorp). Maar nóóit Halfweg. Wat betekent dit merkwaardig feit?

De diensttijd was mijn prachtigste leven, toegegeven. Je diende wel, eenige uren, maar tweederden van je aandacht kon je voor jezelf gebruiken. Dát was de tijd van de jongelingsdroomen. Maar hoe komt het nou, dat ik wél uit Spaarndam gedichten gemaakt heb, en nooit uit Halfweg? Er waren twee motieven voor, een uitwendig motief en een inwendig motief.

20.6.2 Het uitwendig motief was, dat ik altijd 's Zondags vrij was op Halfweg. De afstand van Halfweg naar Amsterdam was klein. In Spaarndam moest ik twee uur reizen, om thuis te komen, in Halfweg drie kwartier. Ik was bijna thuis.
En natuurlijk had ik in Amsterdam 's Zondags heel wat werk. Twee maal naar de kerk, éénmaal naar de Zondagsschool. Na den Zondagsschooltijd gingen wij onmiddellijk eten. Dan met mijn vriend Van der Panne naar Kerk.
Ook zat Van der Panne achter de niet-produceeren van gedichten. Toen ik Van der Panne goed kende, schrééf ik niet meer gedichten. Mijn vriend nam mijn heele leven in. De gesprekken, vooral in de brieven, waren voor mij kostelijk. Altijd bracht hij mij aan het denken, over mijn eenige redding, mijn eenigen Redder, de Heere Jezus.

20.6.3 Maar het inwendige motief was nog ingewikkelder. Toen begreep ik, wat mijn houding van luitenant was. De menschen aanbaden mij letterlijk. Dáár.
Weet je nog wel dat Jaap Hoek mij met gapende oogen aanzag, toen ik in den pastorie op den dijk in Enkhuizen kwam? Mijn meisje moest een briefje hebben, als organiste, van den gereformeerden dominé D. Hoek. Ze moest thuis, voor den dienst, de Psalmen instudeeren op haar eigen orgel.
Wij belden aan en werden in de pastorie genoodigd. Dominé Hoek wilde dat zijn zoontje Jaap mij van nabij zag. Jaap was toen een kleine jongen. Hij zag mij als jong luitenant, met die keurige unifor aan, met een geweldig groote geciseleerde sabel. Hij kon zijn oogen niet van dien mooien luitenant wenden.

20.6.4 En de meisjes! Annemie bijvoorbeeld, Naatje van der Fange, Neeltje Bax, noem maar op. Zij keken mij aan, wonderlijk. Neeltje van der Fange was verloofd met mijn ouden vriend Willem¹, die keek mij niet wonderlijk aan.
Annemie Hegers was aan het scharrelen met mijn lateren vriend en collega L.L. van der Velden². Zij keek Van der Velden en mij aan. Maar sommige meisjes die ik ontmoette, waren dol op mijn mooie verschijning. Of vergis ik me?

¹ Neeltje van der Fange en Willem Nugteren trouwden op 31 augustus 1916 in de gemeente Haarlemmermeer met elkaar. Zie annotatie 2.11.4.

² Van Annemie Hegers en L.L. van der Velden kon geen huwelijksakte gevonden worden...

Mobilisatie Herinneringen

- 20.6.5 Natuurlijk kreeg ik als reactie óók een scheut in mijn ziel. Als je aangegaapt wordt, dan word je stinkend eigenwijs. De dichtelijke kanten van onze zielen gaan stuk. Ik kón geen liedjes meer zingen. Ik kón geen hartelijke gebeden meer opzeggen. Mijn dagboek bevatte maar één zin: wat ben ik ongelukkig.
Van der Panne zag mij dóór. Onder zijn beademing werd ik weer mensch. Maar dat duurde maar eenige uren, de gansche week was het weer mis.
Toen ik op 12 Juli naar het fort Spaarndam-Noord verhuisde, was ik vreeselijk ontstemd en ongelukkig. Maar nu zeg ik: wat is dat een gezegende greep geweest van mijn Heere en mijn God.
Toen werd ik weer mensch.
Toen kon ik weer dichten.
Toen kon ik mijn ziel uitstorten, lange, lange dagen, op het vervelende fort.

20.7 Majoor Van Gastel, de oud kapitein-adjutant

- 20.7.1 Het was van September tot 31 December 1917, de eerste vier maanden van mijn tweede verblijf op Halfweg. Toen was Majoor Van Gastel mijn patroon. Ik zie hem nog spreken, toen ik beter werd. Dat is voor 100% zeker.
Maar hij was óók mijn eerste patroon op het Groepsstafkwartier! Want als Quarles van Ufford de eerste patroon was, dan zou hij maar eenige maanden op Halfweg gezeten hebben. Dat is ook niet goed, volgens mijn geheugen. Ik vermoed dat luitenant Schell de eerste patroon was in Halfweg. Onmiddellijk kwam er een hoofd-officier, dat kon alléén Majoor Van Gastel geweest zijn.
Dus de volgorde was Kapitein Eijken, Majoor Eijken, (eerste luitenant Schell), Majoor Van Gastel, kapitein Quarles en Majoor Brewer.
- 20.7.2 Merkwaardig is het, dat ik van Majoor Van Gastel haast niets te vertellen heb. Uitzonderlijk dan de groote geschiedenis van de groote manoeuvre, waarin ik ziek ben geworden en met de ontvreemding van een prismakijker. Die volgens ons onderzoek géén ontvreemding was, met het groote proces-verbaal van den zoogenaamden gestolen kijker.
- 20.7.3 Majoor Van Gastel schreef zijn naam als een kantoorklerk: houterig, krabbelig. Hij had te lang op een bureau gewerkt en was een vermaard kapitein-adjutant geweest. Ik weet niet, hoe de naam was van zijn vroegeren patroon. Was hij niet adjudant geweest van Generaal-Majoor Ophorst, commandant van de Stelling van Amsterdam? Of van de bevelhebber van het Tweede regiment Vesting-Artillerie? Vaag staat mij bij dat hij in de Oranje-Nassaukazerne de baas van de administratie was. Dan zou hij de adjudant geweest zijn van ons tweede regiment vesting-artillerie, van mijn legeronderdeel.
- 20.7.4 Toen Majoor Van Gastel op Halfweg kwam, was ik in kwartier bij Pollée. Ik zou in September 1917 weer naar Van der Fange gaan, maar er wás een officier bij die bevriende familie.
Ik informeerde bij den adjudant van Overste Groote, of er nog huizen waren waarin ik knap in kwartier kon komen. Ze stuurden mij naar den rijwielhandelaar Pollée*, naast het Postkantoor.
Ik zie nog het vervallen huisje van Pollée voor mijn geest, een klein, armoedig, scheef gezakt huisje.
- 20.7.5 Maar ik was zoo van harte dankbaar, dat ik eindelijk van het verre fort af was. Met beide handen betrok ik het kamertje van het gezakte huisje van Pollée.
Ik kon in de 'voorkamer' zitten. Mijn slaapvertrek was een afgeschoten vertrekje boven bij den trap, van de achterdeur naar de zolder.
Als ik daaraan denk, dan zie ik mij wéér als een malaria-patiënt in mijn bed liggen. Mevrouw Van der Fange zat bij mij. Mijn oude gelovige vriendin, die nu allang in den hemel de lofliederen der Engelen mee-zingt. Daar heb ik het niet over, in mijn boekje. Naar.

* Vermoedelijk Johannes Pollée (Haarlemmerliede en Spaarwoude 1867) en zijn vrouw Tietje Bakker (Baarderadeel 1872). Zij hadden zes dochters en één zoon, en van beroep was hij volgens het bevolkingsregister rijwielhersteller. (NL-HlmNHA 1595 inv.30)

20.8 Kapitein Quarles van Ufford, een adjudant der Koningin

Mobilisatie Herinneringen

- 20.8.1 De Quarlessen van Ufford zijn adellijke jonkheeren, die vermoedelijk van Engelschen oorsprong zijn. Eén Quarles van Ufford was in mijn jongen tijd commissaris van de Koningin in de provincie Zeeland. Eén van hen woont in een mooi huis te Breukelen, met een grooten tuin. Misschien het eenige bosch van dat kleine Utrechtsche plaatsje. Onze kapitein^{*} was jarenlang adjudant van koningin Wilhelmina geweest. Hij was nu weer in het leger. Een kapitein die majoor moet worden, moet eerst eenige maanden effectief dienen in het leger. Hij moest tonen, dat hij de capaciteiten heeft om (groot) majoor te worden.
- ^{*} Jhr. Constant Louis Humphreij Quarles van Ufford (Utrecht 1881-'s-Gravenhage 1961). Op 16-jarige leeftijd ging hij een verbintenis voor negen jaar aan, met twee jaar Cadettenschool in Alkmaar en drie jaar Koninklijke Militaire Academie in Breda. In 1902 werd hij benoemd tot Tweede-Luitenant bij het 4e Regiment Vestingartillerie. In 1906 werd hij bevorderd tot Eerste-Luitenant en in 1916 tot Kapitein. Van een benoeming tot majoor is geen sprake. Per 1 september 1913 was hij benoemd bij "den Grooten Staf tot ordonnans Officier van H.M. de Koningin" dat vermoedelijk in januari 1917 eindigde met zijn overplaatsing naar het 2e Regiment Vestingartillerie. In 1920, 39 jaar oud, verzocht hij non-activiteit voor zes maanden en na afloop daarvan werd hem eervol ontslag verleend en werd hij benoemd tot Reserve-Kapitein. In 1933 werd hij wegens lichaamsgebreken geheel ontslagen om in 1935 nog de titulaire rang van Majoor te krijgen. (NL-HaNA 2.13.04 inv.563 en 739)
- 20.8.2 Eén van mijn collega's, een luitenant dus, was toevallig in Oldebroek toen kapitein Quarles van Ufford er óók was. In dien tijd gebruikte men niet meer de gewone batterijen van twee of vier stukken geschut. Het vuur van zulke batterij was lang niet voldoende om geschutopstellingen, kampementen, dorpen, onder vuur te nemen. Dus ze vereenigden twee of drie batterijen tot een afdeling. Natuurlijk moesten er weer schootsregels komen, d.w.z. de manier van afdelingsvuren. We hebben één en andermaal gezegd, wat heel in de verte de schootsregels waren voor een batterij. Er waren nieuwe commando's gekomen in de reglementen voor een afdelingsvuur. Eén van de eerste oefeningen met afdelingen in Oldebroek had kapitein Quarles van Ufford het afdelingscommando. Gewoonlijk deden de officieren wat vreemd met de nieuwe commando's. Maar onze kapitein niet, hij gooide de nieuwe commando's uit zijn mond zoals een andere kapitein "Rechts omkeert" schalde. Wat was onze E.T.O.A. dus een vlotte officier! Zie tekst 4.7.2.
- 20.8.3 Ongelukkig waren de compagnieën van de artillerie in den eersten wereldoorlog absoluut ontbonden. Op 25 posten zaten de artilleristen van één compagnie. Hij moest wel in één der posten zitten van zijn compagnie. Hij werd E.T.O.A. in de groep Halfweg, de opvolger van kapitein Eijken. Nu had de adellijke officier geen mooi gezicht, hij was meer dan mager en hij had scheele oogen. Maar zijn onmiddellijke chef, onze overste Groote, kon mijn baas nooit een hak zetten, dat bestond niet. Hij wist wel, hoe je met onze patroon moest omspringen. Alle ongelegenheden, die we altijd hadden, daar was kapitein Quarles van Ufford de overwinnaar. Hij begaf zich naar het huis van den burgemeester, waar de overste in kwartier lag, en na tien minuten kwam hij terug. Hij had wéér zijn zin doorgedreven. We weten nog goed dat de overste Groote eerst in de pastorie zat van den Roomsche Katholieke geestelijke. Nu is de kerk en de pastorie afgebroken, ze lagen op de halte van de tram. Je kon van de pastorie de 10 km. lange Trekvaart zien naar Amsterdam. Ach, wat is de aarde veranderd in onze kleine tijd!
- 20.8.4 Quarles bereed zijn eigen motorfiets, een Harley Davidson. Ik weet dat zóó goed, ik was luitenant-van-de-fietsen bijvoorbeeld. Ik moest twee dingen doen, met het eigen rijwiel van Quarles. De reparaties moesten gebeuren in mijn kleine loods, ten noorden van het Dokter Baumannplein^{*}. Dat was niet zoo ver van de Roomsche kerk. En alle weken moesten wij op Zaterdag aan het Hoofd van Sectie IV van de Stelling van Amsterdam een opgave verstrekken over de gebruikte benzine. We moesten met een kaart de lengte der wegen opmeten, die de kapitein had bereiden.
- ^{*} Bij gemeentelijk besluit van 6 april 1946 werd het Kerkplein, met daaraan de woning van dokter Baumann, hernoemd tot dokter Baumannplein. Dokter Baumann was in 1945 in het concentratiekamp Neuengamme omgekomen. (Wim Koelman, 14-04-2021)

Mobilisatie Herinneringen

- 20.8.5 De sergeant Eggers, mijn gewaardeerde hulp, had een instrumentje waarop hij van de kaart de afstanden kon opmeten. Hij genoot altijd van het groote aantal mijlen, die de Harley Davidson per liter aflegde. Hij moest een paraaf zetten onder de opgave. De E.T.O.A. teekende het stuk, dat was altijd de gewoonte. Dus de opgave werd eerst door sergeant Eggers gemaakt, dan schreef ik de net-staat en dan teekende de E.T.O.A. Natuurlijk konden wij omruilen, dan schreef ik éérs de net-staat en schreef Eggers het dubbel. De copie werd in een ordner gestopt, met als opschrift: 'Rijwiels'. Je kon niet weten wat een papiertje voor waarde had. Helaas! Toen we na 4½ jaar gingen demobiliseren, verbrandden wij tienduizenden stukken. Zoo gaat aardsche roem voorbij.



Militairen op fiets en motor(span) bij de R.K. Kerk en de loods te Halfweg. Derde van links is Luitenant Rang. (NL-WpDStvA C12553, 1917)

- 20.8.6 We weten niet zooveel van de gebeurtenissen af, die met kapitein Quarles van Ufford samenhangen. Ik kan een motorrit beschrijven, die ik met hem maakte. Dat vergeet ik niet zoo gauw.
"Rang", zei onze kapitein, "durf jij op mijn motorfiets op het duplo zadel zitten?"
"Natuurlijk, kapitein. Dienst is dienst."
"Goed, morgen om half tien gaan we naar Vijfhuizen. Dan gaan we verder langs Liebrug, naar Spaarndam toe. Ik moet met den commandant van Vijfhuizen praten. Ook moet ik de nieuwe uitkijkpost bij Spaarndam bezien."

- 20.8.7 Den volgende morgen was ik net de post aan het uitzoeken. Dát kon Eggers doen, dát kon de geweermaker doen en dát kon de rijwielhersteller doen. Ik moest nog wat van het materiaal nakijken.
Toen kwam er een motorrijder in het Hondenweggetje aan, voor ons bureel. De rijder stopte voor ons raam en hij wenkte mij om op te stappen. Ik deed mijn jas aan, zette mijn kepi op en na eenige seconden stond ik bij de Harley Davidson.
"Klaar?", zei de kapitein, "zit je goed? Ik rijd met mijn gewone snelheid, meneer Rang."
"Best, kapitein", zei ik, al drie jaren de i van het woord kapitein met grooten nadruk.

- 20.8.8 Wij joegen de Haarlemmermeerstraat¹ (of het Hondenweggetje) door. Nu was dat straatje voor het dorp Halfweg meer dan druk. Onze snelheid was volgens den kapitein heel matig.
Maar toen wij de brug over de Ringvaart over gereden hadden en op den Ringdijk naar het westen reden, joeg de kapitein het vehikel met razende snelheid voort. Ik dorst zijn rug niet vastgrijpen. Ik was groot, nog langer dan de kapitein. Met mijn beide handen zat ik op een beugel, heel laag. Ik was werkelijk benauwd.
Hij schreeuwde iets, als hij een bocht moest nemen dan moest ik mijn heele lichaam meebuigen. Dat was voor de eerste rijder gemakkelijker. Na zes of zeven minuten waren wij bij het fort Vijfhuizen².
"Rang, ik maak je mijn compliment. Nooit heeft een bijzitter dat volgehouden. Jij wel. Ik zal niet meer zoo hard rijden!"
"Is dat snel? Ik begrijp u niet. Het was maar een slakkengangetje", zei ik om hem goed te sarren.
"Dat meen je niet, dat meen je niet!"

- 20.8.9 Na een kwartiertje gingen wij terug, wéér langs den Ringdijk. Maar wij staken nu een andere brug over, naar Haarlem toe, en we kwamen op den Haarlemmerweg uit.
Na eenige bruggen - en een brug is voor een duo rijder een náár geval - waren wij bij het prachtige weggetje, achter de Hoofdverdedigingslijn van Liebrug naar de molen van Spaarndam. Wij moesten nú de uitkijkpost beklimmen.

¹ Destijds lag de brug over de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder in het verlengde van deze Haarlemmermeerstraat, dat ook Hondenweggetje werd genoemd. (Wim Koelman)

² Fort bij Vijfhuizen ligt in de Haarlemmermeerpolder, tegen de westelijke ringdijk nabij Haarlem. Het is gebouwd tussen 1889 en 1899 en was bestemd voor de plaatsing van zes kanonnen en vier mitrailleurs met huisvesting voor 295 militairen. Het is een van de vier eerst opgeleverde betonnen forten, waarin al bouwende nog fundamentele aanpassingen zijn gemaakt. Doordat het fort in de droogblijvende rand van de polder ligt, was het voorzien van een dubbele gracht. De inundaties laggen ten noorden (Vijfhuizerpolder) en ten zuidwesten (Haarlemmermeerpolder). (NL-WpDStvA)

Mobilisatie Herinneringen

- 20.8.10 “Rang”, zei de kapitein, “je vergezelt me. Wil je dat?”
“Best”, zei ik en ik klom achter hem aan. Na twintig treden op een gammele ladder waren wij op de eerste verdieping. Je zag alléén lucht, ver beneden onze standplaats lag de groene aarde. Want de uitkijkpost stond nog op de groote hoge wal van de Positie Spaarndam. Naar alle kanten zagen wij alléén lucht.
“Wij gaan verder”, zei Quarles. Hij bekeek mijn gezicht; met bekwame spoed zou hij verder klimmen. Maar toen zei ik tegen hem: “Kapitein, mag ik éérs gaan? De chef moet nooit éérs op een trap lopen, die gammel is.”
- 20.8.11 “Kerel”, zei hij, “je valt mij geweldig mee. Gisteren heb ik een andere luitenant op de uitkijkpost laten klimmen en die dorst dat niet. En jij gaat mij voor?”
“Kapitein, wie heeft die post gebouwd? Wie heeft de teekeningen er voor gemaakt? Wie anders dan ik? Ik ben al van 1915 de luitenant geweest, die de ontwerpen maakte. Bijna alle dagen zat ik in nieuwe uitkijkposten. Nooit heeft een luitenant zóó véél stappen gedaan in een uitkijkpost dan ik.”
“Dát wist ik niet, Rang.”
“De laatste uitkijkpost heb ik niet kunnen maken, maar de ontwerpen zijn van mij!”
Na een half uurtje waren wij bij het groepsstafkwartier.

20.9 Majoor Brewer, de Indische Hoofdofficier

- 20.9.1 Wij hoorden, dat onze volgende chef een Indiër was. Ik dacht, dat een officier uit Indië een bullebak was. Ik dacht aan den Indischen majoor, die het heele fort Veldhuis uitvloekte. Hij gebruikte krachtdadige vloeken! Onze toekomstige chef heette Brewer. Hij was in Holland gekomen als gepensioneerde, hij had geen uniform meer. Trouwens, de uniform van het Indische leger leek niet op ons uniform. Hij liet lang op zich wachten, hij moest eerst kleeding hebben.

** Vermoedelijk Wilhelm George Antoine Brewer (Meester Cornelis NOI 1870-Bennekom 1935). Waarschijnlijk zijn zijn ouders ook in NOI geboren, in ieder geval getrouwd, maar waren zij van Nederlandse afkomst. De term 'Indiër' is zodoende wat verwarrend. Hij was de enige KNIL Officier der Artillerie met die achternaam die op dat moment in Nederland was en in Amsterdam heeft gewoond. Volgens een passagierslijst kwam hij op 21 september 1916 met de S.S. Sindoro vanuit Java in Rotterdam aan. Per 1 februari 1919 werd hij ontslagen als tijdelijk Reserve-Majoor, hetgeen past bij inzet tijdens de mobilisatie. (NL-HaNA 2.13.04 inv.636; KB Delpher Algemeen Handelsblad, 21-09-1916; NMM Officiersnamen)*

- 20.9.2 Na 14 dagen, of drie weken, kwam hij eindelijk. Met een spiksplinternieuw pakje aan, een heer!
Hij wist niets meer van zijn opgedragen taak. Ik moest hem voor 100% helpen. Ik, die ouwe rot, die zoo lang in de Groep Halfweg gezeten had, dat ik de administratie absoluut te pakken had. Die een kei was in de functie van Officier van Wapening. Die een week doorgebracht had in Delft, waar de dienst-rijwiels gemaakt werden. Die een week op de fabrieken bij de Hembrug gezeten had en de fabricage van geweren en karabijnen had gezien. Ik had de ontwerpen gezien van de draaibanken, die later de mitrailleurs zouden vervaardigen. Ik moest hem helpen.
- 20.9.3 Ik deed dat met liefde, maar u voelt wel dat mijn leerling, die mijn chef was, nooit mij een ongeschikt antwoord gaf. Integendeel, hij was de aardigste man die ik bedenken kon. Ik troonde hem mee naar de forten, naar de artillerie buiten de forten, naar de rijwielloods, naar ons bureel. Mee naar de conducteurs van de artillerie, ook van onze Sector Sloten. Nog eens, de laatste chef was een héér, die zich áárdig liet onderwijzen door zijn adjudant, de tweede luitenant Rang.
- 20.9.4 De eerste weken, misschien de eerste maanden, verkoos hij in Amsterdam te wonen. Hij dweepte met de eigenaardige dingen van Oud Nederland. Hij had dertig jaren in Indië vertoefd en nu zat hij in Holland. De schilderachtige omgeving van het waterrijke Noord-Holland stal zijn hart.

Mobilisatie Herinneringen

20.9.5 “Begrijp mij”, zei hij, “wat een koepel¹ is, halverwege een sloot, halverwege een tuin, vlak bij de halte van Sloterdijk. Ik ben onmiddellijk naar den eigenaar toegegaan. Kan ik dat koepeltje niet huren, als woon- en als slaapvertrek. Helaas, het was te erg beschadigd, te erg verrot, door het water, door het veenachtige land. Waarom laten de Hollanders de ongeëvenaarde schoonheid van hun eigen feeërieke land vergaan!?”

Ik weet niet wat zijn adres in Amsterdam was. Ik vermoed dat hij een fantastisch verblijf op den kop had getikt.

Na eenige tijd woonde hij niet zoo ver van mijn kwartier af. Ik woonde van 1 Januari 1918 bij de familie Wellan², aan den Haarlemmerweg te Halfweg ten westen van het dorp. Hij betrok kamers van een buurhuis.

20.9.6 Ik moest op een goeden morgen naar majoor Brewer toe, hij moest een beslissing nemen. Overste Groote liet een soldaat of een sergeant naar mij toegaan, om de handtekening van mijn majoor te vragen. Ik moest dus naar zijn huis toe.

't Was winter. De vaarten en plassen waren stevig bevroren. Als we 's morgens vroeg moesten opstaan, was het een ijzing-wekkend koud leven. Ik had er geen last van, maar onze arme majoor kon zijn bed haast niet verlaten! Hij had altijd in de tropen moeten blijven!

20.9.7 Om 11 uur werd ik boven gelaten. Hij lag nóg in zijn bed, met dekens en een ochtendjapon om zijn leden. Een gloeiend heete kachel stond bij zijn bed. Hij las dag- en weekbladen, revue's.

“Meneer Rang, ik kán niet zoo vroeg opstaan. Kunt u niet verbieden, dat onze chef mij lastig valt?”

Ziet u wel, wat dát voor een héér was?

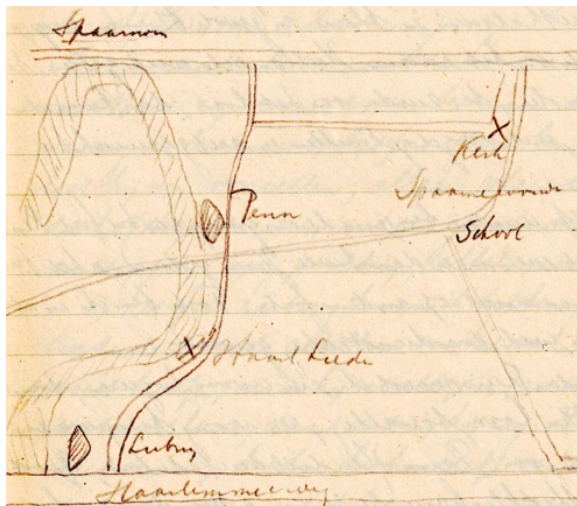
¹ Betekenis: theekoepel of tuinkoepel.

² Vermoedelijk Jules Louis Gabriël Wellan ('s-Hertogenbosch 1873) en zijn vrouw Aaltje Dijkstra (Bolsward 1877-Haarlemmerliede en Spaarnwoude 1935). Hij was opzichter bij de suikerfabriek en ze hadden een dochter Wilhelmina Juliana en een zoon Pieter. (NL-HlmNHA 1595 inv.32)

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 21. Besluit

- 21.1 De weg naar het noorden toe was mijn mooiste weg, die ik honderd maal in mijn militaire dienst geloopt heb. Hij slingert van het dorpje Spaarndam langs de hoofdverdedigingslijn naar het fort Liebrug. Dat fort ziet men als men met den trein naar Haarlem toe gaat. Wat heb ik daar met groote aandacht geloopt. De weg was niet zoo goed verhard, natuurlijk niet. Daar reed een boerenwagen door. Daar gingen boerenkinderen langs, om naar school toe te gaan. Sommige soldaten beliepen den weg of ze reden met de fiets daarover. De groote groep ging langs de groote Spaarndammerdijk, van Spaarndam naar Halfweg. Of van Penningsveer naar het westen, naar Haarlem toe. Daar juichten de kleine zangertjes in de rietkragen van om de Mooie Nel. 't Was een lust voor je oogen, als je van bloemen en planten hield. Een vier tot tien meter breede rietkraag begeleidde je rechts, als je van Spaarndam naar het zuiden ging. Moerasplanten, wuivende riethalmen en kleine en groote bloemen zag je in de groote stilte van het enorme Hollandsche weidegebied. Eerst zag je nog de molen, ten zuiden van het dorp. Dan kwam de groote stilte, met vogelgekwetter en rietgeruisch!



Kaartje van de hoofdverdedigingslijn tussen Spaarndam en de Haarlemmerweg. (Schrift Chefs IV p.73)

- 21.2 Helaas, dat is nu al 32 jaar geleden. Ik begrijp niet, dat het zoovele jaren geleden is. Weg, die schoone omgeving van Penningsveer en Liebrug. Ik heb later maar één maal een wandeling gemaakt van Spaarndam naar Liebrug, langs die wonderlijk schoone weg langs de rietkragen.



Grietje en Lolke Rang tijdens het huwelijk van een van hun zoons in 1960. (Greetje Witte-Rang NL-WpDStvA-C10476, 1960)

- 21.3 In het besluit moet ik nog iets zeggen van het afscheidsfeest dat onze kapitein in zijn huis aanrichtte. Toen hij eindelijk, eindelijk burger was. Dat was in December 1918 of in Januari 1919'.

Ik was al lang niet meer op het fort, al lang niet meer, een héél jaar. Toch noodigde hij mij uit. Onder de vele officieren, die hij kende, waarmee hij dienst deed, pikte hij mij uit. Met zijn twee luitenants op het fort, die zijn opvattingen meestentijds vatten. Ik was eigenlijk zijn jongen vriend. Ik had hem meer dan twee jaren trouw gediend. Bijvoorbeeld in zijn verlof alle Zondagen, dat de soldaten vrij hadden. Alle Zaterdag ging hij om 4 uur, half vijf, naar Heemstede. Hij bleef Zondag, en gedeeltelijk de Maandagen, thuis.

- 21.4 Zijn vrouw was er verrukt over, dat een luitenant zóó voor haar man in de bres sprong. Zij toonde dat in woorden. Zij toonde dat óók in kleine cadeautjes.

Wij hebben al over deze geschenken gepraat. Ik heb nog veel kleine dingetjes gekregen, ik weet dat niet zoo goed meer. Een stel manchetknoopen, die ik jarenlang gedragen heb, bijvoorbeeld. Vást in de berekening van onze menage. Zie sectie 18.4.

- 21.5 Ik weet waarlijk niet meer hoe de luitenants heetten, die met mij naar de Prinsessekade 29 gingen. Was dat niet luitenant Sonneveldt? Ik wéét het niet meer. Was niet een feestgenoot een Rotterdamsche onderwijzer? Heette hij niet Van Nes? Wij waren om 5 uur bij zijn huis. Wij rookten een sigaar, een dure. Om half 6, 6 uur begon de maaltijd.

** Volgens de dienststaat van kapitein Scholten ging hij op 5 februari 1919 werkelijk "met onbepaald (klein) verlof" en op 1 oktober formeel "met groot verlof". (NL-HaNA 2.13.04 inv.748)*

Mobilisatie Herinneringen

21.6 Scholten was precies op de vorm van de etikette. De keukenprinses tikte op de deur. Ze zei, dat de tafel klaar was. Toen stelde de kapitein ons voor om maar meteen aan tafel te gaan.
Wij stonden op en zoo waar, hij had een mooi plan in zijn hoofd. Het eerste paar die naar de eetkamer moest gaan, was natuurlijk de eenige dame, mevrouw Scholten, en een luitenant. Hij koos voor dien luitenant... mij!
Tableau!

21.7 Mevrouw Scholten kende mij veel beter dan de andere officieren, ik was de oudste luitenant. Maar moest ik haar geleiden? 't Was maar vijf passen, ik dorst haar geen arm geven. Trouwens, ik was plotseling niet meer op dreef! Gekke kapitein, dat hij mij zijn vrouw liet geleiden.
Het eten was kostelijk. Er waren vijf of zes gangen, visch en vleesch en croquetjes, en eenige flesschen wijn. Ik dorst niet gauw op te scheppen, mevrouw Scholten was meer mijn hulp dan andersom.
Wij praatten goed en luid, wij haalden nog veel dingen op. Om kwart voor elven scheidden wij. De mobilisatie was voor R.L. Scholten af.



De voordeur van het woonhuis van kapitein Scholten, de locatie van het afscheidsdiner. (René Ros, 2021)

21.8 Dien avond vond ik het meest geslaagde avondje van mijn grooten diensttijd. Toch was er een breuk geslagen, waarom? Zou de familierelatie mij gaan knauwen? Vooral de deftige mevrouw Scholten?

Wij zagen kapitein Scholten haast nooit meer. Hij gaf nog een cadeautje op onze bruiloft. En ik zag hem eenmaal op de Keizersgracht. Afgelopen.

Door een opmerking van een oud-gediende van het fort Noord, Adriaanse, vernam ik dat de heer Scholten op zijn twee-en-zestigste jaar overleden was¹.

Ik had hem nooit meer, noch in zijn woning, noch in zijn kantoor, gesproken. Van andere militaire chefs weet ik nog minder². Scholten was de eenige mensch.

¹ R.L. Scholten is op 26 februari 1944 in Bloemendaal overleden, 68 jaar oud. De grafrechten zijn inmiddels vervallen en het grafmonument is geruimd.

² Met de achterhaalde informatie over de diverse genoemde personen, is geprobeerd te zorgen dat de lezer wél een idee heeft hoe het hen is vergaan.

21.9 Eenige voorwerpen van onze meubilering dank ik aan kapitein Scholten. Eerst het mooie schilderij met de groote avondstemming op de kalme wateren van het Spaarne en de Mooie Nel.

Maar dan, onmiddellijk, mijn bovenklok en een barometer. Die klok is van de officieren van Noord, toen ik voor de hoofdacte slaagde. Ze hangt al 36 jaar in onze woning, eerst in de Van Boetzelaerstraat, dan in de Zaanstraat, dan op de Harmoniehof. Eerst hing ze in mijn studeerkamer, nu al bijna 20 jaar in de gang. Dat is de klok van de mensen die in de gang lopen.

21.10 De slagen van de klok herinneren mij, dat het tijd is om op te staan, of in mijn bed te kruipen. Als ik niet meer kan slapen, midden in den nacht dan slaat de klok het uur. Een onvergelykelijke klok, die ik nooit zou kunnen missen. Dank, kapitein, dank!

Hij liet die klok koopen in de zaak van Uilkema, op de Droogbak. U weet dat wel, je kijkt naar het Centraal Station, vlak bij het kroegje van Stientje, dat Amsterdamsche kroegje. Het uurwerk loopt al 36 jaren uitstekend.

21.11 De barometer kreeg ik toen we in 1919 trouwden, van het magazijn Wille op de Nieuwendijk, vlak bij den Dam. Een klein verhaaltje vertel ik daarvan.

Na een week na het bezorgen kreeg ik een briefkaart van den heer Scholten: hebt u al een klein cadeautje ontvangen? Ja, ja, schreef ik, ik zou dat na 14 dagen na ons trouwen doen. Jammer, dat ik dat niet duidelijk zag, die kleine onrust. Hij meende de briefkaart goed, dat weet ik wel. Maar toch was er een tegenslag in mijn geest. De kapitein berispt me, dacht ik, dat zou hij zelf nooit zeggen.

21.12 "De vijf-en-halfjarige diensttijd was de beste tijd voor mijn menschen leven."

Mobilisatie Herinneringen

Hoofdstuk 22. Slotwoord

René Ros

- 22.1 Als jij, de lezer, tot hier bent gekomen dan waren een aantal paragrafen ongetwijfeld een uitdaging. De ouderwetse woorden en het woordgebruik, samen met zijn soms warrig schrijven, zullen zeker moeite hebben gekost. De moeite is hopelijk beloond met leuke informatie en mooie verhalen. Interessante achtergrondinformatie en persoonlijke verhalen die zeldzaam zijn en ons een beter beeld geven van de mensen in de Stelling van Amsterdam.
- 22.2 Tegelijkertijd ontbreekt er ook een heel kenmerkend onderwerp. Een onderwerp dat wij nu heel belangrijk vinden en waar de status van de Stelling van Amsterdam als Werelderfgoed grotendeels op is gebaseerd. Alhoewel de Stelling een waterlinie is, komen inundaties (onder water zetten van de polders) en de daarvoor benodigde waterwerken helemaal niet in zijn herinneringen aan bod. Aangezien Rang een officier der Artillerie was, is het niet vreemd dat hij er niet veel over schrijft. Maar zelfs in zijn beschrijving van de schootsvelden van Fort benoorden Spaarndam, komen inundaties niet aan bod.
- 22.3 Deze publicatie is in de corona-jaren 2020-2021 tot stand gekomen. Wij hebben ons niet verveeld tijdens de lockdown van december 2020 tot voorjaar 2021. En van een avondklok hebben we geen hinder ondervonden. Wel moesten de schriften niet per trein maar per auto opgehaald en teruggebracht worden. Daarbij was alleen een praatje aan de deur mogelijk. Uitgebreidere fysieke besprekingen, ook met andere medewerkers, waren niet mogelijk. Tevens waren archiefdiensten zeer beperkt toegankelijk, zodat papieren stukken nauwelijks ingezien konden worden. Gelukkig hebben we een goede digitale infrastructuur en konden een aantal archieven online geraadpleegd worden. Voor officieren is die ontsluiting nog beter dan voor onderofficieren en minderen, zodat het goed uitkwam dat Rang zelf een officier was en onder officieren verkeerde. Er had meer uitgezocht kunnen worden maar de beperkingen waren ook goed, je kan niet alles nazoeken. Ook omdat elk antwoord weer tien nieuwe vragen oplevert. Van een aantal personen zijn later de zogenoemde militaire controlelijsten geraadpleegd en de resultaten in een volgende versie opgenomen.
- 22.4 Van de 129 personen en gezinnen die door Rang zijn genoemd, zijn van 73 personen 750 gebeurtenissen genoteerd. Ook de gegevens over fort en zijn nagekeken. Dat deden we om de informatie van Rang te controleren en aan te vullen. Er zijn een aantal vergissingen en verkeerd onthouden namen aangetroffen, maar over het algemeen is er weinig reden om aan de juistheid van zijn verhalen te twijfelen. Met de gevonden persoonsgegevens kon ook een beeld gegeven worden wie zijn dienstmakers waren, en wat er van hen geworden was. Veel van hen waren, net als Rang, vrijwilligers bij het Reservekader. Zij waren bestemd om, in geval van mobilisatie en oorlog, naast de beroepsofficieren leiding te geven aan het contingent van vrijwillige en dienstplichtige onderofficieren en minderen.
- 22.5 Uit deze herinneringen van zijn twintiger jaren komt ook het beeld van een onzeker persoon naar voren. Die zich bewust is van zijn flaters, denkt dat anderen negatief over hem denken en daarom bevestiging en waardering zoekt. Het lijkt erop dat de houding van zijn moeder - zijn vader wordt nauwelijks genoemd - maar ook Kapitein Eijken en Kapitein Scholten hem tot steun zijn geweest. Zij waren hem gunstig gestemd, vertrouwden hem en zagen wel zijn kwaliteiten. Wellicht dat hij daardoor apart aandacht schonk aan zijn 'chefs' en veel aandacht aan een aantal van hen. Dankzij hen kwam hij sterker uit zijn diensttijd, dan hij er in ging. Dat is de reden om een van zijn zinnen in te korten tot de ondertitel van deze publicatie: "Was dat niet een juweeltje van het leven van mij, onder den brandenden eersten wereldoorlog?"

Mobilisatie Herinneringen

Bijlage A. Reservekader 1893-1933

Wim de Natris; René Ros

- A.1 Omdat Rang vrijwillig toetrad tot het Reservekader, komt dat onderwerp regelmatig ter sprake in zijn herinneringen. In deze bijlage wordt een uitgebreider beeld van het Reservekader gegeven en uitgelegd waarin het verschilde van de gewone dienstplichtigen voor de militia en landweer.**
- A.2 Kapitein J.T.T.C. van Dam van Isselt stelde in 1887 de opbouw van een reservekader voor, als aanvulling op het beroepskader. In oorlogstijd waren veel officieren nodig maar om het officierskorps in vreedstijd al op oorlogsterkte te hebben, was volgens Van Dam van Isselt te duur en was er onvoldoende werk voor hen. Toen zijn vriend A.L.W. Seyffardt in 1891 Minister van Oorlog werd, nam deze het idee geheel over. Het Reservekader startte in 1893.
- A.3 Goedopgeleide jongemannen uit de gegoede burgerij moesten daarvoor, nog voor hun keuring en loting, verleid worden voor een carrière als reserveofficier. Het verleiden gebeurde met aantrekkelijke voorwaarden en met een aantrekkelijke betaling. De doelgroep waren studenten van gymnasium, H.B.S., universiteit of kweekschool die tegen een ruime vergoeding hun dienstplicht met de gefaseerde opleiding konden combineren. Je zou het kunnen zien als een studiefinanciering met een tegenprestatie.
- A.4 Aanmelden was mogelijk tot 22 maart van het jaar dat de jongeman 19 jaar oud werd en er was een diploma-eis of een toelatingsexamen. Er werd getekend voor een opleiding van zes jaar en een aansluitend dienstverband van 15 en later 12 jaar, hetgeen gelijk was aan de dienstplicht. (Mil.Spec. RK I p.231)
- A.5 De praktijkdagen in de zomer en de theorie-avonden in de winter werden verzorgd door officieren van het plaatselijk garnizoen zodat er niet veel gereisd hoefde te worden. De garnizoensplaats mochten de vrijwilligers zelf kiezen en ze hoefden niet op de kazerne te wonen. De goede betaling liep bovendien met de jaarlijkse bevorderingen op tot 200 gulden per jaar (vergl. 4900 euro) met tevens een vaste toelage voor kleding, wapening en uitrusting.
- A.6 De laatste twee jaar van de opleiding moest de Reserve-Vaandrig zes weken per anderhalf jaar in werkelijke dienst komen, waar en wanneer het hem schikte. Ondertussen kon de reserveofficier tweede luitenant worden en steeg het 'tractement' tot 500-800 gulden per jaar (vergl. 12.000-20.000 euro). Maar daarvoor moest wel geoefend en gestudeerd worden, en in geval van mobilisatie en oorlog zouden de reservisten van het Reservekader gemobiliseerd en voltijds ingezet worden.
- A.7 Begonnen werd als adspirant-vaandrig met een opleiding van acht maanden over vier jaar verspreidt. Via de rangen reserve-korporaal, reserve-sergeant eindigend met de mogelijkheid om vrijwillig nog twee jaar te dienen tot Vaandrig. Daarna konden nog een of twee verbintenissen van zes jaar volgen, om tot 35-36 jarige leeftijd als militia-luitenant in het officierskorps te dienen. (Mil.Spec. RK IV p.265)
- A.8 De reserveofficiëren droegen rode kraagspiegels op hun uniform hetgeen ze de bijnaam 'roodborstjes' opleverde. Daarmee waren ze goed te herkennen en er uit te pikken voor de beroepsofficiëren, die op hen neerkeken omdat ze minder militaire vakkennis zouden hebben.
- A.9 Ondanks het grote aantal reserve-officiëren was er bij de mobilisatie van 1914 toch een enorm tekort aan officieren. Het leger was van nog geen 70.000 man in 1903 gegroeid tot 190.000 in 1910. Daarom werden in de zomer van 1917 ook de reservisten die een verbintenis hadden maar studie-uitstel, alsnog opgeroepen om tot reserve-officier opgeleid te worden.
- A.10 Doordat voor de Eerste Wereldoorlog ook met de opleiding van dienstplichtig kader was gestart, werd het vrijwillige Reservekader langzaam maar zeker uitgefaseerd en in 1933 beëindigd. De exacte reden is onderdeel van een groot historisch onderzoek in opdracht van het Korps Nationale Reserve. Dat is de voortzetting van de in 1914 opgerichte Vrijwillige Landstorm.
- A.11 Rang beschrijft hoe hij op de kweekschool door de directeur werd gewezen op de voordelen van het Reservekader. Bovendien was hij nog te jong om onderwijzer te worden of de dienstplicht te vervullen. Het was vrijwillig maar hij voelde zich ook door omstandigheden gedwongen in dienst te gaan. Natuurlijk koos hij zijn woonplaats Amsterdam als garnizoensplaats en daarmee voor de Oranje-Nassau Kazerne.

Mobilisatie Herinneringen

Bronvermelding

8

Primaire bronnen

De volgende bronnen zijn gemaakt door direct betrokkenen.

Schrift De Gaarn

Lodewijk de Gaarn, de fortofficier
1950
Lolke Rang
Schrift nr. 16
NL-WpDStvA-C9744

Schrift Chefs I t.e.m. III

Mijn Leven onder Mijn Chefs I t.e.m. III
1951
Lolke Rang
Schrift nr. 10
NL-WpDStvA-C9988

Schrift Chefs IV

Mijn Leven onder Mijn Chefs IV
1952
Lolke Rang
Schrift nr. 14
NL-WpDStvA-C9989

StvA Geschiedenis

Geschiedenis van de Stelling van Amsterdam
2018
Documentatiecentrum Stelling van Amsterdam &
Kenniscentrum Waterlinies
Weesp / Bunnik
<https://doccentrum.stelling-amsterdam.nl/publicaties/dossiers/geschiedenis-stelling/>
NL-WpDStvA-C8152

RLS Rusland

Militaire reisherinneringen uit Rusland (Augustus en
September 1900)
5 Juli 1901
Eerste Luitenant R.L. Scholten
Naarden
NL-SosNMM 77457

NMM I.I. 172

Instructie-inventaris voor de artillerie der Landmacht.
Koninklijke Landmacht Voorschrift no. 172
1907
Koninklijke Militaire Academie
Breda
NL-SosNMM 226596

StvA Bezettingsstaat

Bijzondere bezettingsstaat 1913 van de Stelling
Amsterdam
1913-1914
Overgenomen in een database en aldus
geraadpleegd.
NL-HaNA 3.09.23 inv. 28

StvA Album

Herinneringsalbum Stelling van Amsterdam
1916
Jos van Bienen
Uitwijk
NL-WpDStvA-C669

Bronvermelding

11

Secundaire bronnen

De volgende bronnen zijn gemaakt door niet-direct betrokkenen en/of de informatie van primaire bronnen is geanalyseerd, samengevat, geïnterpreteerd of anderszins bewerkt.

Gymn. 1889-1964

Het Gereformeerd Gymnasium te Amsterdam 1889-1964
1964
C.A. van Swighem
Gereformeerd Gymnasium te Amsterdam
NL-WpDStvA-C10594

MvC Terminologie

Terminologie Verdedigingswerken
1999
Stichting Menno van Coehoorn
Utrecht
<https://coehoorn.nl/terminologie/>
ISBN 9789090133823
NL-WpDStvA-C405

HWS Huizen

Spaarndam, een ratjetoe aan huizen
2010
Historische Werkgroep Spaarndam
Spaarndam
<https://www.historischewerkgroepsaarndam.nl/>

RAT Elsinga

Moergestel in 1914 en 1916 verbeeld
05-09-2011
Yvonne Welings
Regionaal Archief Tilburg
Tilburg
<https://regionaalarchief Tilburg.blogspot.com/2011/09/moergestel-in-1914-en-1916-verbeeld.html>

De Boer Op

De Boer Op, Fietsen langs boerderijen in Velsen
2014
gemeente Velsen
https://www.velsen.nl/sites/default/files/fietsroute_-_de_boer_op_-_beschrijving.pdf
NL-WpDStvA-C10497

Wijnen

Muurschilderingen en Decoraties in Fort benoorden
Spaarndam
01-07-2015
ir. J.A.T. Wijnen & drs. Nico van der Woude
Wijnen Cultuurhistorisch Onderzoek
Wageningen
<http://www.jobbewijnen.nl/>
ISBN/ISSN 9789079000128
NL-WpDStvA-C5733

Kampioenen

Kampioenen '14 - '18, Voetbal in Neutraal Nederland
2018
Anton Slotboom, Roger Rossmeisl, Herman Starink,
Menno Pot
ISBN 9789089753533
NL-WpDStvA-C9858

UvA Acad.

UvA Album Academicum
08-03-2021
Universiteit van Amsterdam
Amsterdam
<http://albumacademicum.uva.nl/>

ZVgH Kaderlijst

Dispositief en kaderlijst mei 1940
08-03-2021
Stichting Kennispunt Mei 1940
<http://www.zuidfront-holland1940.nl/index.php?page=dispositief-en-kaderlijst-mei-1940>

Mobilisatie Herinneringen

Mil.Spec. RK I

Het Reservekader der Infanterie en de Vestingartillerie (I)

Militaire Spectator jrg.1894 p.229-236
1894

G. Nypels

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

<https://www.kvbk.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1894/1894-0229-01-0033.PDF>

Mil.Spec. RK IV

Het Reservekader der Infanterie en de Vestingartillerie (Vervolg en slot van No. 4, bladz. 236)

Militaire Spectator jrg.1894 p.261-268
1894

G. Nypels

Koninklijke Vereniging ter Beoefening van de Krijgswetenschap

<https://www.militairespectator.nl/sites/default/files/bestanden/uitgaven/1894/1894-0261-01-0038.PDF>

Bronvermelding

10

Archieven

De volgende archieven zijn geraadpleegd voor een aantal van de bovenstaande bronnen:

NL-AsdSAA

Stadsarchief Amsterdam

Amsterdam

<https://archief.amsterdam/>

NL-AsnDA

Drents Archief

Assen

<https://www.drentsarchief.nl/>

NL-HaNA

Nationaal Archief

's-Gravenhage

<https://www.nationaalarchief.nl/>

NL-HlmNHA

Noordhollands Archief

Haarlem

<https://noord-hollandsarchief.nl/>

NL-HnWFA

Westfries Archief

Hoorn

<https://www.westfriesarchief.nl/>

NL-HvsSAGV

Streekarchief Gooi en Vechtstreek

Hilversum

<https://archiefgooienvechtstreek.nl>

NL-SosNMM

Nationaal Militair Museum

Soesterberg

<https://collectie.nmm.nl/>

NL-TbRAT

Regionaal Archief Tilburg

Tilburg

<https://www.regionaalarchieftilburg.nl/>

NL-WpDStvA

Documentatiecentrum Stelling van Amsterdam

Weesp

<https://doccentrum.stelling-amsterdam.nl/>

Huygens

Huygens Instituut

Amsterdam

<https://www.huygens.knaw.nl/>

Mobilisatie Herinneringen

Bronvermelding

14

Websites

De volgende websites zijn geraadpleegd voor genealogische en historische feiten.

Alle Friezen

Tresoar
Leeuwarden
<https://www.allefriezen.nl/>

CBG

CBG Verzamelingen
CBG | Centrum voor familiegeschiedenis
's-Gravenhage
<https://cbg.nl/>

Genealogie Online

<https://www.genealogieonline.nl>

Graftombe.nl

vrijwilligers
<https://graftombe.nl/>

Huygens PKdN

Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld
Huygens Instituut
Amsterdam
<http://resources.huygens.knaw.nl/retroboeken/persoonlijkheden/>

IISG Ondernemers

Biografieën van Nederlandse ondernemers
IISG Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
Amsterdam
<https://www.iisg.nl/ondernemers/>
NL-AsdIISG

KB Delpher

Delpher
Koninklijke Bibliotheek (KB)
's-Gravenhage
<https://www.delpher.nl/>

KCW Fortwachters

Fortwachters Register
Kenniscentrum Waterlinies / Documentatiecentrum
Stelling van Amsterdam
Bunnik / Weesp
<https://doccentrum.stelling-amsterdam.nl/fortwachters/>

KNMI

KNMI Weerdata
KNMI
De Bilt
<https://www.daggegevens.knmi.nl/klimatologie/daggegevens>

NMM Officiersnamen

Nationaal Militair Museum
Soesterberg
<https://nlme.nl>

Online Begraafplaatsen

vrijwilligers
<https://www.online-begraafplaatsen.nl/>

Parlement.com

<https://www.parlement.com/>

RKD

RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis
's-Gravenhage
<https://rkd.nl/>
NL-HaRKD

WieWasWie

CBG | Centrum voor familiegeschiedenis
's-Gravenhage
<https://www.wiewaswie.nl/>

Meer gedetailleerde bronvermeldingen zijn bij de samensteller bekend.

Bronvermelding

2

Afbeeldingen

De volgende archieven hebben afbeeldingen beschikbaar gesteld:

HWS

Historische Werkgroep Spaarndam
Spaarndam
<https://www.historischewerkgroepsaarndam.nl/>

NINO

NINO Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten
Leiden
<https://www.nino-leiden.nl/>

Mobilisatie Herinneringen

Dankbetuiging

22

De samensteller is veel dank verschuldigd aan de onderstaande personen en instellingen voor hun adviezen, informatie en/of andere medewerking.

Marcel Anthonijsz

Otto Bodemeijer

Chris Buzink

Jan Dijk

Raymond Gaveel

John van der Jagt

Wim Koelman

Historische Werkgroep Spaarndam

<https://www.historischewerkgroepsaarndam.nl/>

Lambert Koeter & Trees de Jonge

Gerlof Langerijs

Wim de Natris

De Natris Erfgoedprojecten

<https://www.linkedin.com/in/wimdenatris/>

Loes Knijn

Archief Gooi en Vechtstreek, locatie Naarden
Naarden

<https://archiefgooienvechtstreek.nl>

Karin de Mol

Regionaal Archief Tilburg

Tilburg

<https://www.regionaalarchieftilburg.nl/>

Wilma van de Panne

Anne Pauptit

Nazaten Lolke Rang

Nederland & Canada

De diverse nazaten van Lolke Rang, voor scans van foto's en foto's van voorwerpen.

Recreatieschap Spaarnwoude

Velsen-Zuid

<https://www.spaarnwoude.nl/>

John Verbeek †2021

Ronald Verhulst

Carolien Vernout

Kamp Westerbork

Hooghalen

<https://kampwesterbork.nl/>

Greetje Witte-Rang

Begraafplaats Zorgvlied

Gemeente Amstelveen

Amsterdam

<https://zorgvlied.amstelveen.nl/>

Wijzigingen

5

Hieronder volgen omschrijvingen van de wijzigingen sinds de vorige openbare versie van deze publicatie.

Aanvullingen 1

07-06-2021

- Majoor van Gastel kunnen identificeren;
- aanvullende informatie over Majoor Brewer.

Aanvullingen 2

02-12-2021

- Door vondst van prentbriefkaart werd de woning van timmerman Groot bevestigd. Afbeelding ervan wordt nu gebruikt.
- Enkele aanvullingen na raadpleging van Instructie-Inventaris en Militaire reisherinneringen uit Rusland door Scholten.

Aanvullingen 3

23-04-2022

- Nieuwe bijlage over Reservekader.

Aanvullingen 4

14-10-2022

- Groepsfoto van deel van de bezetting van Fort bij Veldhuis toegevoegd.
- Groepsfoto van militairen in Halfweg toegevoegd.

Aanvullingen 5

25-06-2024

- voorbehoud over locatie van ochtendappés in Spaarndam.
- identiteit van de schilder 'soldaat E.' op Fort benoorden Spaarndam vastgesteld.
- aanvullende annotatie over verlof Kapitein Scholten en afscheidsdiner.